

SAMLADE SKRIFTER

AF

OSCAR LEVERTIN

FJORTONDE DELEN

SVENSK LITTERATUR. II.

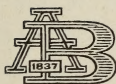
STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

SVENSK LITTERATUR

AF

OSCAR LEVERTIN

II

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG

STOCKHOLM
ALB. BONNIERS BOKTRYCKERI 1918

VIKTOR RYDBERG.

VARIA.

Publikationen af den stora upplagan af Viktor Rydbergs skrifter fortgår med volym på volym under utgifvarens, professor Warburgs, kärleksfulla och samvetsgranna redaktion. Nu sist har denne i ett starkt band sammanfört en mängd smärre uppsatser och uttalanden af den ständigt saknade tänkaren och skalden, med titeln »Varia», såsom redan Rydberg i lifvet benämnt en likartad af honom själf ordnad samling. Boken fylles först och främst af en hel räcka studier och betraktelser, som sett dagen i det blad, hvilket såsom en oförytterlig heder kan berömma sig af Rydbergs medarbetarskap — Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning — men äfven en del andra uppsatser äro här inryckta: tidskriftsartiklar, riksdagsanföranden, tal i akademier och skolor. Det hela är skiftande och brokigt, vidrörande ämnen af de mest skilda slag och vittnande om inträngande läsning på de mest skilda områden. Olika lefnadsår hafva också gifvit dessa uppsatser en olikartad färgläggning, och de lämna sålunda i

hög grad värdefulla bidrag till Rydbergs egen utvecklingshistoria.

Men hur växlande dessa »Varia» från ett halft sekel äro, meddela de ändock ett intryck af djup och fast enhet. Personligheten, som talar i alla dessa skiftande frågor och vetenskaper, är i stort sedt ständigt densamma. Stämman hade nog i de yngre åren långt mer lidelsefulla och våldsamma tonfall, orden voro vida hvassare, smaken för offensiven större än sedermera, då Rydberg utan saknad afstod från »krigarens rätt att såra och döda», och en orubbad mildhetens öfverlägsenhet präglade allt hans uppträdande. Men i grunden är denna förändring blott en gradskillnad. Äfven den unge Rydberg hade i sitt väsen en pietetsfull karaktärs varsamhet, och på botten är han 1850 och 1890 samma grubblande, men också samma fasta och lugna Faustnatur. Trots sitt sanningssökandes omutliga rättrådighet blef han aldrig en förbrännare. Hans metafysiska åtrå var ingen feber och ingen fanatism, men en klar och sannfärdig människas jämna, dagliga behof af frisk, ren luft, och hur allvarlig studievakan var i hans arbetsrum, aldrig fick den denna dystra stämning af envig på lif och död, som vi känna ur andra af de stora tviflarnas och de stora tankebyggarnas historia. När jag tänker mig honom bland sina böcker, kommer alltid för min inbillning Rembrandts studerande kyrkofäder. Se på hans läsande Anastasius i vårt museum! Hvilken fläkt af fridfull upphöjdhet är icke öfver den gamles fruktbara och milda meditation — en öfverjordisk clairobscur faller af sig själf

genom den höga klosterhvälfning, i hvilken han sitter.

Men denna pietetsfulla och stillfärdiga känslobotten hos Rydberg drog från början en gränslinje för hans tanke, vid hvilken den af sig själf stannade i den omedvetna känslan af »dädan, men icke längre», och så har ungefär samma åskådningskurva hela lifvet igenom kunnat omfatta hans ande. Skulle man vilja med ett enda slagord beteckna denna uppfattning, tror jag ordet »protestant», fattadt i dess vidaste bemärkelse, vara det sannaste. Protestant i betydelsen af afgjord fiende till bokstafven och svuren vän af den enskildes ensamma rätt att stifta sitt band med religionen, men protestant också i den meningen, att nya testamentets filosofiska kärna både metafysiskt och etiskt tillfredsställde hans tanke. Viktor Rydberg var protestant i begreppets historiska och ursprungliga mening, sådant det föresväfvade reformationens friaste sinnen, innan dess läror kodifierades af en ny hierarkisk kyrka; han var det också i ordets mest filosofiska bemärkelse, uppfattande hela denna germanska och individuella folkrörelses innersta lösen såsom en fordran på en ständigt fortgående, religiös föryngringskamp. Men denna strid skulle och kunde alltjämt försiggå inom ett par från början gifna rågångar.

Helt säkert var det just denna känsla af, att Rydberg alltjämt i djupare mening stod kvar inom den fäderneärfda religionens ram, som gjorde hans inflytande så ofantligt hos den bildade majoriteten i vårt land. Han var ingen främmande fågel, bärande bud från de höga och aflägsna bergstinnar, till hvilka

blott de mest uthålliga och oförfärade känt längtan att stiga. Han hade sitt bo midt bland de många, för hvilka han verkade, och det gaf honom — i förening med hans personlighets sällsynta blandning af stor skald och utomordentlig lärd — en ojämförlig auktoritet. Han var en biskop utan insignier, icke korad genom val, men ändock den religiöse andlige ledaren för en stor och betydelsefull del af sin tids tänkande och religiösa svenska människor.

Dylika reflexioner vakna af sig själf hos läsaren af uppsatserna i »Varia», hvilkas brorslott behandlar kyrkliga, teologiska och därmed — speciellt för Rydberg — oskiljaktiga filosofiska ämnen. Negativt och direkt, genom polemik och undersökningar bekämpar Rydberg här det han så gärna och så äkta germanskt kallar »Rom», alla former af kyrkligt dogmförtryck. I yngre dar verkar han med satirens slipade och skarpa vapen. Man läse den lilla mästerligt skrifna polemiken »Ortodox bibeltolkning» från 1863. Angreppet gäller den konservativa teologien, som med sitt »non possumus» besvarar alla förnuftsskäl och all forskning. Hur briljant använder icke Rydberg här ironiens demaskeringskonst! Ett litet citat må tala: »Hvem hindrar en profet att under lifstiden skildra sin död, begrafning och folkets klagan öfver hans bortgång? Åtminstone icke herr X. (en anonym insändare, som gifvit anledning till uppsatsen). Om Teologisk Månadsskrift skulle påstå, att Moses skrifvit den så kallade Fryxells historia, så är det endast ur er låga rationalistiska synpunkt, som något däremot kan invändas. Och edra invänd-

ningar blefve af det fadda slaget, att Karl XII lefvat långt efter Moses' tid o. s. v. Från herr kandidat Ekmans och min upphöjda ståndpunkt däremot är det klart, att en profet kunnat förutse och beskrifva hvad som skulle ske i Sverige om ett par tusen år, ty gränsen för den profetiska kraften har ännu ingen dödlig utstakat. Framställer ni tvifvel i afseende på möjligheten, att manuskriptet till den s. k. Fryxells historia kunnat bevaras så länge och därtill bevaras rent och oförfalskadt; då min herre behöfs blott, att man kreerar en dogm om detta manuskripts authentia, integritas och axiopistia, och ni är så grundligt slagen, som någonsin en rationalist kan slås af en ortodox.»

Under senare år är det däremot genom sin naturs ädla rättfärdighet, som Rydberg verkar starkast, då han vidrör andliga lifsfrågor. Tonen är, som sagdt, blidare och mindre upprörd, men grundriktningen är oförändrad, och den metafysiska innerligheten bevarar en ungdomlig och svärmisk hänförelse, som ålderdomen ej det minsta vingklippt eller dämpat. I denna samling ingå särskildt ett par skoltal, hållna i Djursholms samskola, som ännu på 1890-talet vackert och vältaligt vittna härom. Sannolikt har aldrig någon inspektor i en svensk skola talat inför ungdomen med en sådan fördomsfrihet och gifvit tankeströmningar, så i direkt opposition mot de officiöst gällande och så i strid med talarens egna, sådana obetingade erkännanden, men på samma gång torde Rydberg här i religiös idealitet kunna mäta sig med de allra yppersta af kyrkans egna och mest öfvertygade män. Hela hans väsens styrka, hela hans lifs-

gärnings betydelse kan man få insikt om genom att läsa dessa korta tal, hållna af en redan gammal man inför ett auditorium af barn.

De studier i »Varia», som syssla med ämnen af annan art, äro mindre intressanta, ehuru alltid märkta i de finaste enskildheter af skriftställarens utomordentliga rättfärdighet och frihetssinne. Minst väl ha kanske de akademiska orationerna utfallit. Den estetiska kritikens afvägande förmåga, litteraturgranskarens dissekerande och sammanställande talang hade Rydberg säkerligen minst af allt. Man kan knappast låta bli att draga på munnen, när han i sitt inträdestal öfver Talis Qualis på en och samma sida jämför denne med Michelangelo — och Fra Giovanni.

Andra små populära stycken i undervisningsfrågor, politik, ja, ren naturvetenskap hafva i och för sig blott kuriositetsvärde, men äro lärorika genom att visa, hur vidsträckt Rydbergs andliga latitud var, och hur oförtröttadt han på alla fält sträfvade efter kunskap och klarhet.

Allt i allt är denna sista del af Rydbergs skrifter ägnad att åter göra lefvande och smärtsam som i första stunden en saknad, som dock ej längre är från i går. Är det någon af kulturens älskare och arbetsvänner, som icke under dessa år efter hans bortgång känt, hur han fattas? Liksom fallet är, när anförvanter och vänner ryckas bort, har döden också ifråga om honom gjort oss mera klarögda. Hans tomma högsäte har ingen intagit — och den svenska diktens ålderman, som han var, har icke fått någon efterträdare. Skarpare hjärnor

hafva vi nog, lika inspirerade konstnärshänder kanske också, men en sådan förening af andliga krafter kan ingen svensk skriftställare längre erbjuda, och det lär dröja innan en man af hans innerliga hopsmältning af drömmare och forskare framträder och med denna redan så sällsynta blandning förenar en karaktär af hans idealitet och hans värme.

Allt detta känner man lefvande, när man läser »Varia», och det är, som personligheten kanske trädde en närmare in på lifvet just i ett dylikt verk, än i dem, där den är höljd i diktens tjusande men också beslöjande förklädnader. Hur imponerar icke denne oförtröttade stridsman, så trofast i det lilla, att han, fast han hörde till generalerna, aldrig svek det ringa arbetet i dagspressens tjänst. Hvilken stor linje bär icke hans lifsverksamhet, och hur fullt och värdigt fyllde han icke de olika åldrarnas olika former: svärmande, ungdomlig andlig discuskastare, manlig lanssvingare och sist drömmande och diktande filosofisk mästare! Och i sällsynt endräkt styrde den milda måttfullhetens antika och den darrande innerlighetens moderna genier alla faser af detta åt dikt och tanke ägnade lif.

16 september 1899.

CARL SNOILSKY.

MINNESTECKNINGAR.

En volym hittills icke samlade skrifter af en nyligen afliden mästare inom ett lands diktvärld måste under alla omständigheter locka och intressera. Äfven om de bidrag, det nya bandet rymmer, icke i sig själf äro så märkliga, bringa de dock en hälsning från en stämma, hvilkens ännu i allas minnen lefvande klang man tänker på med hängifvenhet och saknad; äfven om de falla utanför det område, som var den dödes andliga rike, kunna de dock kasta ett förtydligande ljus öfver en kär, nyss ibland oss gående och därför ännu alls ej i historisk mening känd gestalt. Så är fallet med »Minnesteckningar och andra uppsatser» af Carl Snoilsky. Det är hvarken en betydande bok, eller en bok, som visar sin upphofsman från rätta sidan, men ändock läser man den med vemodsfullt intresse, vemodsfull besvikenhet tyvärr också ibland, men alltjämt under det rent personliga intrycket af en högt älskad personlighet.

Att volymens innehåll ej kan vara öfverdrifvet blodfullt eller blixtrande inses lätt, då brorslotten

af dessa studier utgöra aftryck ur Svenska akademiens handlingar. Denna förnäma publikation har utan tvifvel i äldre år gömt många alldeles förträffliga saker — till och med härlig poesi, bland vårt språks bästa — men numera torde utan fråga omfånget och regelbundenheten vara dess mest framträdande egenskaper. Den liknar i de fallen Svensk Författningssamling, med hvilken den dock sannolikt icke kan täfla i nytta. Den liknar i andra afseenden statskalendern, som klokt folk heller icke studerar i otid, utan endast vid behof eller till äfventyrs därför att »man står i den.» Ty det kan nu en gång icke nekas, att den svensk-akademiska vältaligheten, när den kommer ut från stiftelsens egna väggar i Mercurii tempel — det är ju där den svenske Phœbus firar sina högtidsdagar — ofta tager sig en smula kuriös ut. Detta gäller för öfrigt icke Svenska akademien ensamt, utan alla ordenssamfund. Hvad som gör sig präktigt i brödernas krets af högre eller lägre grader, verkar i vår vanliga sträfsamma och oceremoniösa värld helt annorlunda. Jag vet i Sverige bara en ordensdirektör, som tjusat och bedårat mig utan förbehåll, som om jag själf hört till de invigda — Bellman. Annars är det, man känner inför slutna sällskaps offentliggjorda vältalighet och poesi oftast en sorts oberörd undran. På grund af en litteraturhistorisk undersökning — hvad får icke en historiker allt göra? — studerade jag för ett par år sedan några af den höga »Amarantens» papper, men fann i dem, sanningen att säga, rätt litet, som motsvarade den vackra ordensdevisen: »dolce nella memoria». Det

är ingalunda min mening att jämföra Svenska akademien och Amaranten — äfven det blasfemiska har sina gränser — men blott att antyda, hur lätt ordensmajestätet ter sig vilsekommet i det profana lifvet, utanför sin egen cirkel.

Snoilskys akademiska äreminnen meddela också ett intryck af styf drapering och i högtidliga veck lagda anletsdrag. Skaldens i bästa mening aristokratiska elegans och öfverlägsna otvungenhet träffas blott understundom hos talaren, som verkligen allt för lydigt finner sig i den akademiska etiketten.

Nekas kan ej heller, att också själfva de ämnen, Snoilsky valt för sina akademiska minnesteckningar liksom för sina prosauppsatser från äldre dagar i det hela, gifva en sorgmodig känsla af resignation. Det kan tryggt sägas, att på ett undantag när ingen enda af de personer, Snoilsky i denna prosavolym behandlar, är honom i djupare mening värdig. Hvarför tala om idel komparser, när man själf hör till de stora? Skall Snoilsky i akademien teckna en svensk hjälte, väljer han Rutger Fuchs, hvilkens egentliga odödlighet hvilar på den lilla segern vid Södra Stäket under ryssarnas plundringar af svenska kusterna 1719. Det sägs, att denna drabbning i miniatyr räddade Stockholm från moskovitisk hemsökelse. I hvarje fall var den dock blott en sista efterdyning af ett heroiskt krig, och berör det icke underligt, att Snoilskys fantasi, som följt Vasatidens och karolinernas storsvenska äfventyr och världshistoriska bataljer och på fregatt beseglat de stora hafven, till sist stannar — vid Stäket? Sammalunda är förhållandet, när den lysande skalden

skall i akademien hugfästa hågkomsten af någon afdöd sångarbroder. Han väljer Choræus, skuggan af en skugga, en liten, liten poet, en sällskapstalang, epigon från hjässan till fotabjället. Ser man sedan, hur Snoilsky slår sig ned i tullhuset på Sandhamn och — i företalet till Elias Sehlstedts skrifter — dricker en vänlig aftontoddy med dess hederlige rimsnidare, tycker man, att den store skalden gör sig nästan för »gemen». isserligen har Snoilsky alltid haft en sorts klockarkärlek till den halfhumoristiska och harmlösa visan, ett drag af borgarlynne i hans eljes så utprägladt aristokratiska fysionomi. Man ser det på de förträffliga öfversättningarna från Béranger — men från denne är steget ändock långt till den poetiske publikanen på Sandhamn.

Man kan icke säga, att Snoilsky kritiklöst öfverdrifver sina blygsamma modellers betydelse och dimensioner. Därtill var dock hans sinne för gräns och kontur allt för fint och osvikligt. Han talar snarare om föremålen för sina studier med en sorts road och nedlåtande vänlighet. Men det finns ingen möjlighet att i så små uppgifter inlägga något stort, och utan risk är det aldrig att välja små människor till sitt umgänge. Det gäller lefvande och döda. Jag vet icke, om människosjälen någon tid af sin existens växer af sig själf utan inre ansträngning. I hvarje fall måste det kamp till, när växandets utvecklingsår är öfver, och det är den andliga kampen för den stora synvidden, som man med vemod saknar i denna Snoilskys sista bok.

När man frånser anmärkningar som dessa, har man blott att njuta af det för öfrigt så distinguerade

och fina, som dessa tal och uppsatser bjuda på. Visserligen är Snoilsky icke af naturen prosatör. Hur mycket naturligare uttrycksmedel versen var för honom, lära vi indirekt äfven ur dessa tal och essayer. Det finns i dem mer än en sida, hvilken älskaren och kännaren af Snoilskys skaldskap icke kan läsa utan att hafva en hallucination af dem i hans mästerliga versbehandling. Man betrakte t. ex. skildringen af, hur Rutger Fuchs och hans soldater i slaget vid Gadebusch kämpa mot de danska rödrockarna. En ny »svensk bild» föresväfvar här läsaren, och hur mycket starkare och liffullare på en gång hade den icke blifvit i strofer med hamrade Snoilskyska jamber! Det är icke utan, att man i denna prosa saknar den inre rytmiska pulseringen — den är ängsligt tyglad och öfvervakad. Men sofrad och arbetad är den i yttersta grad, vägd på guldvikt, fast i byggnaden. Den outtröttliga kärlek till det språkliga materialet, den artistiska ansvarskänsla i fråga om dess behandling, som utmärka Snoilsky och hvarigenom han hos oss är representant för samma riktning, som den parnassiska skolans mästare i Frankrike, utmärka äfven denna alltid förnäma, men blott för lätt stelnande prosa.

De tvenne intressantaste studierna i denna samling äro ägnade Choræus och Warmholtz. Minnesteckningen öfver den lille finske poeten roar genom en mängd smålustiga, med en dämpad skälmaktighet af Snoilsky berättade detaljer. Choræus hade något af älskvärdt och intagande naturbarn, en ungdomlig oskuld och naivitet, allt drag, som i genialisk dignitet återfinnas hos hans förebild och

mentor, Franzén, och som kanske hos vår poesis idkare äro af finsk egenart, ty också den unge Runeberg har ju de klara ögonen och det gossaktiga humöret. Som sexton års faderlöst barn kommer han öfver till Skeppsbron med ett knyte i handen och depenserar hela sin lilla reskassa på »den sköna synderskans» förförelser — nämligen på päron och körsbär på Kornhamn, tar värfning som skeppsgosse, men frigifves och hinner ändtligen till sin afsedde beskyddare, domprosten Fant i Västerås. Denne var en vitter dilettant, och den unge Choræus skulle naturligtvis som teologie studerande och ung präst också dikta och lämna in prisskrifter till Svenska akademien. Dess prispenningar hägrade för alla dessa välartade diktande ynglingar, och de täflade om dem, som flitiga skolgossar om premier. Vår Choræus skref bland annat om »Yppigheten, Trollhättan och Babels torn». Motivet till yppigheten erhöll antagligen den fattige informatorn genom kontrast till sin egen ställning. Trollhättan hade han aldrig sett, och Babels torn gycklade med en filosofi, som hans menlösa hufvud aldrig trängt in i. Så fattade man poesi vid 1800-talets början. Arkadiska tid! Och huru väl kan man icke förstå de återkommande klagovisor öfver nutidens ondska och de nya släktenas fördärf, som bruka genljuda i Svenska akademiens moderna handlingar, vid en jämförelse med denna paradisiska ålder, då vördnaden för det heliga var oförkränkt. På följande vis berättar Choræus sin första audiens hos Leopold, institutionens själ: »Kungl. sekreteraren Westberg och dr Rutström voro de öfverste-

kammarjunkare, som presenterade mig för Hans Majestät. Han satt i sin puderskjorta, bockade ganska djupt, bad mig stiga in och sitta. När han kom in, frågade han mig, huru litteraturen florerade i Åbo, hvartill jag svarade med darrande röst: »Jo, tredje delen af herr kanslirådets skrifter var redan där»... Är det inte förtjusande? Inför en sådan helig respekt förstår man det elegiska missnöje, Leopolds nuvarande efterföljare måste känna inför en urartad och opudrad tid.

Hela denna minnesteckning är rik på muntrande små kulturhistoriska interiörer och utförd med mycken finkänslighet i stil och uppfattning. Men det yppersta i boken är säkerligen den alldeles utmärkta essayen öfver Warmholtz, tillika oss särskildt dyrbar som Snoilskys sista litterära arbete. Här finns en varmare och intimare förbindelse mellan föremål och författare än i någon af bokens andra uppsatser. Warmholtz var ju en af Sveriges allra största bibliografer, om ej den störste, bok- och myntsamlare, stor kännare af gamla svenska förhållanden och gamla svenska tryck. Det är allbekant, hvilken brorslott af Snoilskys intressen, som särskildt under hans senare år gingo åt just detta håll. Den gamle bokkännaren var dessutom i det hela en man efter Snoilskys sinne, stolt, siratlig och sarkastisk, och hans eleganta, på en gång förbindliga och uddiga bref på en otadlig franska gifva föreställningen om en lödig och fast personlighet, väl i stånd till ett sådant jättearbete af bokkärlek och tålamod som hans svenska historiska bibliografi. Snoilskys studie öfver Warmholtz är

icke blott ett utmärkt bidrag till vår odlings historia, den har också här och hvar en stämning af alltid reserverad, men dock innerligt känd subjektivitet, hvilkens uttalanden hans snara bortgång gifvit något af ett afskeds högtidlighet.

Är icke redan det första anslaget till lefnadsskildringen gripande i skaldens mun!

Ingenting väcker så liflig föreställning om mänsklig framgång och mänsklig begränsning som det enda ordet namnkunnighet. Den, som lyckats i att uppdraga denna sällsynta praktblomma, väntar väl att hon skall öfverlefva sin egen såningsman; och dock sammanfaller endast alltför ofta bäggederas lifslängd. Mången hinner till och med att själf bevittna den ömtåliga plantans både blomstring och förvissnande — ett ögonblick af sol och sorl, och så blir det åter mörkt och tyst.

Men ännu mer personligt och gripande är följande lilla stycke, som för mitt minne lefvande som intet annat uppkallar bilden af skaldens vackra hufvud, lutadt öfver en bok i det bibliotek, hvars chef han var.

Den, som icke själf haft känning af den vurm, som kallas Bibliomania, har svårt att sätta sig in i de oskyldiga njutningar den bereder, i den tröst mången däri finner mot lifvets vedermödor.' Ingenting utgör ett så mystiskt samband med förgångna släkten och deras känslolif, som att andaktsfullt handtera en gammal volym, på hvilken ögon, släckta sedan århundraden, måhända en gång varit fästa med kunskapsbegärets skarpsyn, med förtjusningens eld eller sorgens tåreslöja.

Hur mycket af ett lifs erfarenhet darrar ej i ord som dessa, hur mycket genomkändt och genom-

lidet, och dock allt så stilla och objektivt — hvem som vill, kan halka öfver stycket, utan att däri se mera än en tillfällig reflexion. Så biktade sig antikens människor, och hvilken njutning är det icke, att en gång bland dagens alla hysteriska jagskrikare råka en stolt och kysk själ med en stilla, senromersk virtus. Det hade Carl Snoilsky öfver form, sinne och gestalt, och det skänker också dessa sista prosastycken en fattad manlighets förnäma helgd.

14 januari 1905.

KARL WARBURG.

I.

VIKTOR RYDBERG.

En ung botaniker, docenten Lidforss i Lund, har genom ett par nyligen publicerade artiklar i pressen väckt till lif ett ifrigt meningsutbyte om Viktor Rydberg. Diskussionen har gällt den sällsynt mångsidige mannens filosofiska arbeten, hvilka docenten Lidforss dels funnit otillfredsställande, dels också icke helt »bona fide» i fråga om Rydbergs polemiska uppgörelse med den materialistiska lifsåskådningen.

Hvad Viktor Rydberg såsom tänkare angår, äro olika meningar och omdömen både möjliga och motiverade. Trots sitt utomordentliga och lifslånga spekulativa intresse och sin djupa förtrolighet med de stora tänkarna var väl »Grubblaren» af naturen hvarken metafysisk tankebyggare och än mindre filosofisk kritiker och begreppskonstnär. Sedlighet och rättfärdighet voro i detta etiska och optimistiska temperament långt mer drifvande makter, än det abstrakta sanningskrafvet, och den andliga samvetsömhetens justeringslust präglar, snarare än spekulationens från alla känslohänsyn

frigjorda fanatism, hans filosofiska skrifter. Alltid beräknade för en bildningssökande majoritets behof, populära föredrag och studier, göra dessa spekulativa framställningar knappast anspråk på att vara fackskrifter af en professionell filosof, och då ingen, och allra minst Rydberg själf med sin blygsamhet, tillmätt dem någon öfverdrifven auktoritet, kunde deras värde, tycker man, diskuteras lugnt med skäl och motskäl, och den, som kände lusten att bekriga dem, borde åtminstone hafva plikten att vid anfallet använda rökfritt krut.

Så mycket enklare är den andra sidan af tvistefrågan, spörsmålet om Rydbergs ärlighet i den filosofiska striden. Ty om något i Sveriges andliga värld är klart som solen i Karlstad, är det den moraliska oförvitligheten öfver Rydbergs skriftställarverksamhet, den för en polemiker intill Don-Quixoteri gränsande ridderligheten i hans stridssätt. Knappast har någonsin i vårt land en reformatorisk personlighet visat en sådan aktning för motståndares lifsåskådning och så bokstafligt och samvetsgrannt efterföljt den andliga kampens gyllene valspråk »suaviter in modo et fortiter in re». Och ju mer man får öga för den religiösa sedlighet och det moraliska patos, som äro hans författarskaps poler, dess bättre förstår man den enastående makt och myndighet hans ord haft öfver ett så stort antal svenska sinnen.

Den, som önskar ett lefvande intryck af Rydbergs personlighet och vill följa, hur den danats med en i mångfalden af sysselsättningar likväl alltid följdriktig enhetlighet, och hur den blifvit ett så mångstämmigt instrument för den andliga idealitet,

som från början bildade hans väsens cellkärna, den läse professor Warburgs just under utgifning varande Rydbergs-biografi. Det förträffliga och utomordentligt sakrika arbetet har redan hunnit till 1874. Hela Rydbergs utveckling till man och skriftställare ligger sålunda klar för oss. Och den instinktiva känsla af Rydbergs enastående moraliska allvar, som den flyktigaste läsare af hans skrifter måste hafva erfarit, får här hela verklighetens belysande och bekräftande kommentar.

Hvilken sällsynt vacker och trofast ungdomsutveckling är det icke, som berättas på dessa blad! Sannerligen, det är fråga om vår litteraturhistoria ens äger motstycke till en så konsekvent idealist, som denne lille småländing, denne fattige soldatson, hvilken från gossåren på egen hand och egen våda fick slå sig fram genom lifvet. Mer öfverlägsna begåfningar finns det säkert flera i vår vitterhet. Ty hur många gåfvor han fått i födseln, något söndagsbarn var icke den lille Viktor Rydberg, icke en af dem, som lära utan möda och dikta med en ynglingaleks lätthet och öfverdåd. En lärd blef han genom ihärdigt arbete, och märkvärdigt är att se, hur långa läroår denne store skald behöfde. Ännu Singoalla är ju med all sin vackra skogsromantik dock ett töcknigt och obestämdt ungdomsverk. Den djupa uthålligheten, samvetsgrannheten i förvaltandet af de egna punden, är det, som låtit skalden och forskaren växa med långsam men alltid organisk kraft, och det finns få om ens något af de oroliga geniernas plötsliga tigersprång i hans bana. Man kan rent af säga, att en sida af genialitetens

natur hela lifvet igenom var Rydberg främmande — glansen, yran, kvickheten, snillets jäsande och glittrande solskum. Hur tindrar icke Kellgrens öfverlägsenhet fram äfven i hans ungdomsbrefs nervösa kvickheter och infall, hur brusar icke Thorilds intellektuella triumfatorstämning i hans korrespondens, och om Tegnér, den store kunglige fyrverkerimästaren, är i detta samband bäst att tiga. Rydbergs bref och artiklar sakna ofta udden, facetteringen, det blixtrande fäktarhumöret, och det gör, att de utdrag ur gamla skrifvelser och tidningsspalter af hans hand, som Warburg meddelar, ibland förefalla en smula färglösa, ja, till och med kunna verka litet ledsamma, när de stridsfrågor, hvilka de dryfta, föråldrats.

Men hvad Rydberg däremot äger för sig är just den moraliska öfverlägsenheten, en uppsåtets och karaktärens guldrenhet, som bestämmer hans utveckling, samlar hans splittrade intressen till en stor helhet och skänker hans minsta uttalanden en osvikligt hög klang. Jag undrar, om det bland våra stora skriftställare finnes någon, hvilkens utveckling till den grad gifver intryck af självpröfning, ansvar och idealitet som hans, och det fast stötestenarna funnos i större tal än för de flesta på hans väg. Hela hans ungdom är kamp för bröd och bildning, beroendet har han känt i alla former, och ända in i mannaåldern fick denne sin tids störste skald göra daglönarens tjänster. Hur vackert har han icke genomgått allt detta, och med hvilken verklig förnämhet, lika långt skild från plebejens mer eller mindre dolda agg och de vanliga dussinsnillenas hysteriska martyr-

fasoner, har han icke burit detta, och i nobel pietet af alla band vetat göra gyllene, lifssmyckande länkar. I alla de lifsförhållanden, i hvilka denna så utförliga lefnadsteckning företer honom, framstår han med samma renhet. Det är icke ett ord, som icke kan hållas upp mot dagern, och intrycket af en moralisk höghet, ett ideellt patos, sådant man eljes i svensk vitterhet endast finner det hos Geijer, är det första och sista hos Viktor Rydberg.

I denna Warburgs lefnadsteckning meddelas bland annat flera förut okända ungdomsporträtt af Viktor Rydberg. Läsaren skall betrakta dem länge och stilla. Viktor Rydbergs utseende hade på äldre dagar förlorat mycket, och det behöfdes, att han blef själf varmt gripen af sina ord, för att hans ålders trötta och liflösa ansikte skulle lysa upp. Men dessa ungdomsporträtt visa en förtjusande drömmare med ett sällsynt själfullt och vekt allvar öfver de tärda dragen och de djupt skuggade ögonen. Ett särskildt, där han sitter och skrifver med en gåspenna vid ett litet arbetsbord, så eftertänksam, som om hans öde hvilade på det han skulle skrifva ned, kan man icke se utan rörelse, så starkt meddelar denna bild intrycket af den ordets präst, som Rydberg var, intrycket af det kallets helgelse, som bar hans skriftställarskap, lät hans ande nå det sublimas poesi och som också i sista hand förklarar den enastående kärlek och vördnad, han förvärfvat.

*

Detta och en mängd intressanta saker därjämte om Rydbergs utveckling och samtid kan man inhämta af Warburgs stora lefnadsteckning, som är ett mönsterverk af noggrannhet och kärleksfull pietet. Hela Viktor Rydbergs lif blifver skildradt i denna biografi och det med en rikedom på upplysningar ur första hand, som icke är vanlig. Hvilken utomordentlig flit ett arbete som detta förutsätter, vet endast den, som själf sysslat med försök åt samma håll, och biografen har i sina studier måst visa något af sin hjältes mångsidighet. I en lugn och klar framställning af en sympati för den skildrade människan, hvilande både på personlig tillgifvenhet och beundran för hans verksamhet, har redan Warburg följt Rydberg från hans barndoms lekar på Jönköpings vallar till hans ryktbarhet som författare af »Bibelns lära om Kristus,» hans deltagande i det bekanta kyrkomötet 1868 och hans Romaresa 1874, hvilken i sin tur bildar uppslaget för en ny fas i Rydbergs lefnad: konstskriftställarens. Biografien leder då, som man ser, ända fram till våra dagar, och dess epilog, hvilken måste skildra Rydberg som mästaren på Ekeliden, den svenska odlingens patriark, skall sluta midt ibland oss. Hvilket stort intresse en sådan skildring måste hafva, förstår en hvar. Det är ju ingenting mindre än ett tvärsnitt genom det sista halfva seklet af den svenska bildningens och diktens historia, som här lämnas. Med en sakkunskap och en blick på företeelserna, hvilka känneteckna den, som själf stått ett stycke af den omtalade utvecklingsstriden nära, har Warburg skildrat detta halfva århundrade af vår kultur.

En mängd lustiga silhuetter af samtida till Rydberg skymta i boken, och författarens insikt i sakernas sammanhang är lika säker, synes det, när skildringen kommer in på det politiska lifvet och dess män, som när han rör sig med det rent litterära. Den estetiska analysen intager med rätta i en första lefnadsteckning som denna en underordnad plats, och finkänsligt håller författaren sig själf i bakgrunden och låter sin hjälte ensamt föra ordet. Man kan tycka, att kanske allt för många utdrag gjorts ur Rydbergs journalistiska uppsatser, och diskutera enstaka omdömen, men i sin helhet är denna lefnadsteckning ett mycket solidt arbete, och den litterära framtiden kommer att känna verklig tacksamhet mot den samvetsgranna och insiktsfulla hand, som lagt denna fasta grundval till alla kommande studier öfver Rydberg.

28 september 1900.

II.

CARL SNOILSKY.

Warburgs vidlyftiga monografi öfver Carl Snoilskys lif och diktning gifver icke blott den första lefnadsteckningen öfver en af Sveriges största skalder, den låter verkligen för första gången dörren öppna sig till det förtroliga och enskilda hos en personlighet, som fastän född och korad utöfvare af oblyghetens konst — lyriken — likväl alltid höll sitt eget innersta i stolt afskildhet och försynt skugga. Personligen var Snoilsky — utom möjligen i första ungdomen och för sina närmaste — af en reservation, som med åren fick pansarets skyddande, men också förstelnande verkan. Af hans diktning kunde man, hur ifrigt och skarpsynt man sökte tyda den, visserligen erhålla en aning om gången af hans lifsutveckling, men också blott en aning, aldrig någon bestämd visshet. Det meddelar först denna nya biografi med dess mängd af otryckta aktstycken och dokument. Hvad man här ser bekräftadt af personliga bikter och bekännelser, är visserligen icke i det stora hela väsentligt skildt från det man trodde sig veta förut. Men ett annat och intimare ljus faller dock under läsningen af Snoilskys egna bref öfver hans människa och brytningarna i hans lif. En större, mer imponerande gestalt blir han visserligen icke i denna nya belysning. Så svensk han var, svensk i den punkten kan han icke kallas, att

hans personlighet, som fallet varit med många andra af vår litteraturs genier, öfverskuggar och öfverglänser hans verk. Formkonstnär först och sist, ägde han intet idérikedomens kapital att lefva högt på med kungligt svenskt slöseri. Det finns tvärtom i hans bref förvånande litet idéer och infall. Artist ut i fingerspetsarna, alltid själfull och intressant, då han skrifver om konst och sin egen konst isynnerhet, är han föga af en iakttagare och det minsta möjliga af en tänkare. Därtill kommer, att hans prosa aldrig förvärfvade hans vers' glans och skärpa. Snoilskys brefstil saknar elektriciteten, strömmen och de sprakande gnistorna. Hans bref taga våra hjärtan genom sin förnäma finhet och älskvärdhet, de tjusa och blända icke. Äfven om man tänkte dem fullständigt offentliggjorda, skulle de näppeligen uppenbara en Snoilsky af större dimensioner än den vi nu lärt känna.

Men om dessa bref sålunda knappt kunna öka vår vördnad för den store skalden, göra de honom i personligt hänseende än mera kär. Hängifvenhet för personligheter hvilar på andra faktorer än beundran, och svaghet och osäkerhet äro nu en gång det gemensamma släktdraget hos allt mänskligt. Bakom sin konsts harmoni och sitt uppträdandes fattning dolde tydligen Snoilsky — det är totalintrycket af hans egna uttalanden — en långt vekare, ja, hvarför icke säga det rent ut, svagare och ömtåligare natur än man anat. Fasaden med sin förnämt slutna portal och sin stolta vapensköld gömde mer af smärtsam osäkerhet och känslighet, mer af otillfredsställd önskan och dolda missräkningar än

man trodde. Mycket både i hans lif och hans litterära bana med dess af honom själf beklagade brist på utveckling blir härigenom förklaradt. —

Karl Warburg hör utan fråga till våra yppersta litterära minnestecknare. Han gör det redan genom den omsorg, med hvilken han går tillväga och som alltid sätter honom i stånd att meddela ett synnerligen rikhaltigt och nytt material. Hvilken mängd af upplysande dokument och viktiga data hafva icke hans minnesteckningar tillfört vår litteraturhistoria. Men därjämte äger han en för en biograf synnerligen betydelsefull gåfva: det kärleksfulla intresse för uppgiften, som vet att underordna sig själf och låta den skildrade personligheten så mycket som möjligt föra sin egen talan. Mild humanitet, klok rättskänsla och mycken blick för lifvets och realiteternas kraf prägla dessutom vackert Warburgs lefnadsteckningar. Alla dessa sidor framträda också i den nya Snoilskymonografien. Det vimlar i den af nya upplysningar, både personliga och litterära, och säkert kommer den att för lång framtid förblifva själfva urkunden för hvar och en, som skrifver om Carl Snoilsky. Om boken det oaktadt icke har samma bärvidd, som Warburgs föregående stora arbeten om V. Rydberg och om Richert, hvilka måste kallas synnerligen viktiga källor till det svenska 1800-talets odlingshistoria, beror det på en särskild omständighet. Snoilsky var ingenting annat än skald. Tyvärr glömde han det eller ville glömma det allt för ofta — och det otillfredsställda och olyckliga, som hvilar öfver långa perioder af hans lif, stammade just från detta — men i sina mest klar-

synta och uppriktiga ögonblick har han själf erkänt det. Han brukade då anföra det gamla klassiska romarordet om lyran: »omnis in hoc sum». Men det enda, som är verkligen intressant och betydelsefullt i fråga om en skald är hans poesi och de psykologiska omständigheter, ur hvilka den spirat. En fullkomligt sekundär roll spela här uppgifter om yttre förhållanden af annat slag. I alldeles särskild grad gäller detta om en ren lyriker: alltså om Snoilsky. Det, som rörande en litterär typ af hans art först och sist kräfves af porträttören, är att träffa den inre likheten, att följa diktarens växt, lefva sig in i hans själs- och stämningslif, att analysera hans diktning och framhäfva dess särdrag, med ett ord ett konstnärligt assimileringsarbete, som är Warburg främmande. Det lämnas i denna bok utan fråga många och synnerligen värdefulla upplysningar också om poeten Snoilsky. Först och främst är hela kronologien för hans litterära alstring här omsorgsfullt utredd. Flera gånger har också tecknaren fint insatt hans dikt i tidssammanhanget, och särskildt erkännande förtjänar den lilla utredningen af hans poesis ställning till svenska historien. »De svenska bildernas» samhörighet med Fryxell och deras folkliga tendens hafva hittills med orätt förbisetts. Föreställningen att en så aristokratisk skald måste hafva en »storsvensk» uppfattning af historien, har nog låtit de flesta läsare glömma, att Snoilsky i alla tider af sitt lif just prisat den »svenskhet, som fanns hos Jerker», och att han ännu i sin sista åt Sverige ägnade dikt valde som sitt fosterlands symbol just den fattiga, sega, tåliga

tallen, den svenska allmogens träd. Här har Warburg gjort en träffande och fin rättelse af en gängse, men felaktig åskådning.

Men trots dessa och dylika förtjänster vidlåder dock något visst »utvärtes» framställningen af Snoilskys skaldskap. Tecknaren betraktar diktaren utifrån och på vederbörligt afstånd. Det är visst icke brist på sympati, som åstadkommer detta — såsom i samme författares arbete om Lidner, där denne ärkeslarfver och fantast iakttages med en rangerad borgerlig mans till ovilja gränsande förundran. Det är snarare en sorts posthum etikett, som hindrar honom att gå sin hjälte in på lifvet, och ehuru Warburg i denna stund säkert vet mer än de allra flesta om Carl Snoilsky, ser han dock — synes det mig — på skalden som på en aflägsen bekant. Man saknar den intima karaktäristiken både af människan och poeten.

Men det måste billigtvis erkännas, att man på en primärbiografi, i hvilken hufvudvikten af sig själf faller på »stoffet», det nya materialet, icke har rätt att ställa samma anspråk som på en estetisk undersökning. Andra händer kunna taga vid och med hjälp af här meddelade sakförhållanden mer lefvande framställa skaldens porträttbild. Intressant och fängslande är minnesteckningen i hvarje fall, och man är Warburg tacksam för hans i så många punkter förtjänstfulla och värderika bok.

30 januari 1906.

ELOF TEGNÉR.

FRÅN FARFARSFARS OCH FARFARS TID.

Det är med djup saknad, man öppnar den efterlämnade bok, som för sista gången på ett nytt arbete bär ut i världen Elof Tegnérs namn. Den bortgångne var hufvudet högre än de flesta och en ovanlig gestalt bland våra lärda. Han var en bokens man utan bokdamm, en historiker, som studiet af 1700-talets lysande adelsfigurer gifvit ett drag af grand-seigneur. Hans yttre personlighet erbjöd minst af allt någon af de sidor, den allmänna inbillningen gärna förbinder med bilden af en bibliotekarie och en forskare. Han verkade snarare som en, hvilken stått handlingens lif nära, en världsman, stolt och fri på en gång. Ordet hidalgo, adelsnamnet från det Spanien, dit han själf rest och om hvilket han gärna berättade, passade väl på den ståtlige mannen med det förnäma uppträdandet. Men äfven hans inre människa hade samma läggning. Hans skrifsätt lär det ovedersägligt. Ingen historisk framställningskonst kan gärna stå längre från katederns och skolans än hans. Världsmannens fina men kanske alltför dämpade smak,

afslöjande ironi, lätta och säkra hand prägla hans stil, som med skäl prisats som mönstergill. Ty mönstergill är den, om man af historikern allenast fordrar den allsidiga och klarsynta berättarens konst med jämn och lugn fördelning af ljus och dagrar och ett elegant, genomskinligt föredrag, som låter häfdens alla hopspelta motiv komma till sin rätt. Men åskådlighet, passion och egendomlighet saknar denna stil. Intrycket af, att författaren sett de figurer, om hvilka han talar, för sin inre syn och vid skrifbordets ensamhet hört deras olika stämmor, meddelar icke Elof Tegnérs prosa. Detta berodde nog både på lynne och grundsats. Armfelts historiker älskade näppeligen hvarken en memoarförfattare som Saint-Simon eller en häfdatecknare som Michelet. Den öfverlägset klara och rättfärdiga utredningen, den flytande berättargåfvan voro hans och alla skrifvande världsmäns företräden, och hans »Armfelt» — den svenska litteraturens utan fråga yppersta lefnadsteckning — är ett beundransvärdt prof på hans utomordentliga förmåga som historisk förtäljare.

Samma typ frammanar än en gång denna sista samling af historiska bilder »från farfarsfars och farfars tid». Det är självklart, att en efterskörd, som denna bok, måste innehålla blandsäd af olikartad beskaffenhet. Ehuru här knappast ingår en enda liten uppsats, som icke Elof Tegnérs kärleksfulla framställning och vida, humana världsuppfattning gifva värde och behag, hafva dock flera af uppsatserna mindre intresse. Det gäller framför allt de »Lundensiska interiörerna», hvilka allt

för mycket äro bundna till »lokala förhållanden» för att kunna roa annat än gamla studerande från det skånska universitetet, som i dessa bilder genomgående gör intryck af ett litet lärdt Abdera. Mer innebörd äger utan fråga en följd kulturskildringar från sekelskiftet 1800, målande brytningstiden mellan Gustaf III:s ålder och det moderna Sverige, hvilkets födelseår är 1809. Man kan knappast säga, att dessa episoder kasta något nytt ljus öfver perioden. Den bevarar här tvärtom, liksom öfverallt, sin ödsliga skepnad af järnålder, af grå tillnyktringstid. Den sociala klassomhvälfning, som i Frankrike tog revolutionens stora och heroiska form, försiggick under denna tid i Sverige såsom en lönlig process, hvilken fyllde hela landet med doft obehag. Under 1790-talets frostnätter stelnade långsamt den sista fläkten af Sveriges stora traditioner, och det är ej att undra på, att den gryende romantiken flydde till diktade världar inför denna borgardömets kulna morgongryning. Det är detta intryck, som man än en gång får af Elof Tegnérs sakrika och fina studier, vare sig de behandla Brinkmans diplomatiska ungdomsstrider — denna blåstrumpa i byxor hade också en gång haft sina bataljer — eller med lustig detaljrikedom skildra de landsflyktiga bourbonernas äfventyr i Kung Guds-Fred-Yxskafts — Gustaf IV Adolfs — Sverige. Framställningen af »Konungen i landsflykt i Sydsverige» är ett särskildt nöje att följa. Den har förtjusande episoder, som t. ex. den blifvande Ludvig XVIII:s resa öfver Öland i en »täckvagn, som länge tjänstgjort som hönsbur». Den lysande legitimitetens man, kuskande mellan

de öländska prästgårdarna i ett hönshus! Sannerligen, historien är den främste af karikatyrritare! Och denne matfriske yrkestiggare, som håller Versailles bland kvastarna i Kalmar, som ingenting lärt och ingenting glömt, han skulle efter sitt världsfiasko än en gång bestiga sina fäders tron. Sannerligen, historien är stor som tröstare och underbar som logiker!

*

Men Elof Tegnérs sista bok innehåller vid sidan af dessa studier en uppsats af långt mer passionerande natur, ägnad att väcka diskussion, så långt intresse för svensk diktning finnes. Ty detta hans lifs och hans skriftställarskaps sista arbete behandlar med användande af förr ej publicerade, intima bref hans store farfaders hemlif under titeln Östrabo, Esaias Tegnérs bekanta biskopsboställe. Denna uppsats af Elof Tegnér är ett nytt exempel till de många af faran att uppskjuta allvarliga ting till morgondagen. Säkerligen hade han länge tänkt författa densamma, för att sätta sin store stamfaders privata lif i den riktiga belysningen, men dröjt med den ömtåliga uppgiften i det längsta. Nu blef skissen först nedskrifven som en sorts testamente, dikteradt under de sista, kvalfria timmarna. Döden kom också, innan Elof Tegnér hann afsluta skildringen, och det han hunnit utföra har onekligen något tröttadt och glanslöst öfver sig, åtminstone i förhållande till ämnets och materialets enastående natur. Ty om det finns — hvilket redan är tvifvelaktigt — större sångare i vår litteraturhistoria, finns det därstädes

ingen enda gestalt af så stora personliga mått och så tjusande personliga egenskaper. För många snillen är privatlifvet blott en dunkel grund, ur hvilken de hämta sin lifsgärnings kraft, som plantorna suga näring för sin skönhet ur den mörka marken. Men Tegnér var en af dessa lifsfamnare, hvilka draga alla och allt inom sin egen ljusring. Hvar person, han besjungit, har fått ett återsken af hans väsens glans, och hvar människa, med hvilken han trädt i beröring, har i någon mån blifvit en behållare af hans öfverströmmande genialitet. Han tillhörde de saliga, som gifva, och icke de osaliga och fattiga, som taga, och alla, som han låtit komma inom sin naturs trollkrets, hafva rikare gått bort ifrån honom än de kommit. Det är själfklart, att hans eget hem, hans maka och hans barn i första rummet åtnjutit denne store gifvares välgärningar, och om vi äro nyfikna att lära känna hans samlif med sina närmaste, är det därför att vi där åter söka efter honom. Det är skenet från hans ansikte på deras, som vi leta. Hvad vidkomma oss eljes dessa hvardagsmänniskor? Helt visst hafva deras lif och lynnen sitt intresse, som allt mänskligt, men det högre och historiska värdet af deras tillvaro beror på deras ställning till honom. Det finns tusen små stjärnor, som man icke tänker på, förr än de komma i konstellation med en stor och lysande planet. Det är fallet med de hvardagsmänniskor, som gruppera sig kring de stora och korade i världen.

Men det är icke blott därför att vi redan af Tegnérs bref och skrifter veta, att han var en guld-

makare som förgyllde allt han rörde vid, som vi med spänning vilja läsa en på intima papper grundad berättelse om hans hem. Det finns också i Tegnérs lif — eller rättare hela gången af hans lif erbjuder — ett dystert fängslande problem, den gripande historien om, hur en soldyrkare, som med hela kraften af sitt väsen proklamerade sig själf som en nordisk hellen och Apolloson, ju mer han skred in i mannaåren, förvandlades till en tragisk gestalt med bitterhetens ord på tungan och själssjukdomens passionsmärke på sin panna. I denna uppsats hoppas vi få någon ledning till förklarandet af detta problem, vår störste skalds utvecklingsproblem, och Elof Tegnérs sista studie om Östrabo har faktiskt redan återväckt till lif de gamla meningsbytena därom. Man ser sålunda, att denna skiss inbjuder till många betraktelser. Ofulländad, som den är, citerande för litet af de källor, på hvilka den byggts, alltför skygg också att gå in på kärnpunkterna, motsvarar den icke i allo, hvad den kunnat vara. Men ett dokument af första rangen till vår litteraturhistoria är dock denna uppsats, och den kräfver ännu ett tacksamhetsord till den bortgångne historikern och forskaren. Ingen olikhet i uppfattningen kan skymma den beundran, som hans förnäma och öfverlägsna personlighet alltid ingifvit, och som ännu väckes af så många blad i denna efterlämnade bok från »Farfarsfars» — och framför allt från »Farfars» tid.

8 januari 1901.

DAMEN UTAN NÅD.

I särtryck ur K. Humanistiska Vetenskapssamfundets i Uppsala festskrift till firande af regeringsjubileet har utkommit en intressant liten bok af professor Carl Wahlund. Det är ett omtryck af Alain Chartiers berömda poem La belle Dame sans mercy, författadt år 1426, jämte den omdiktning, renässansskaldinnan Anne de Graville gjorde af detta verk hundra år senare (1525).

Alain Chartier var en af den utgående medeltidens yppersta och mest ryktbara skalder, om också hans namn sedermera egentligen hållit sig vid lif tack vare den vackra legenden om den kyss, han erhållit af prinsessan Margareta af Skottland. Och ändock torde den stackars poeten efter all sannolikhet aldrig hafva fått denna kyss, då han troligen redan var död vid furstinnans ankomst till Frankrike 1436. Anekdoten, som stammar från en krönikör i 1500-talets början, Guillaume Bouchet, berättade, att då Margareta af Skottland en gång fann poeten inslumrad på bänken i en slottssal, hon lutat sig ned och kysst honom. En ädling i hennes följe hade då utropat: »Det väcker min undran, att ni kysst en så ful man» — ty Alain hade intet vackert

ansikte — hvarpå prinsessan svarade: »Jag kysste icke mannen, men den dyrbara mun, från hvilken så många goda ord och dygdefulla uttryck strömmat.»

Alain Chartiers skaldebana inföll under ett af de mest förödmjukande och olyckliga tidskiften Frankrike genomgått — medan de engelska härskarorna öfversvämmade de franska dalarna och en engelsk kung kröntes i Paris. Själf lefde han länge vid Karl VII:s förvekligade och omanliga hof, och en stor del af hans skrifter utgöres af bitter satir öfver den vanmäktiga och intrigerande hofadeln, af elegiska utfall på vers och prosa öfver den förhärjade och sönderslitna fädernebygdens olyckor, ur hvilkas mörker ensamt Jeanne d'Arcs mystiska och strålande uppenbarelse steg fram, »denna flicka, sänd från himmelen», hvilkens gudomliga räddningsbudskap Alain skildrat i en ännu bevarad epistel till kejsar Sigismund.

Men Alain Chartier har också efterlämnat en hel följd poetiska fantasier, i hvilka dagens blodiga strider och bekymmer intet märke lämnat, fantasier från en allegoriskt-erotisk värld, i hvilken hans och hans liktänkandes längtan fann ett alibi från tidssorgerna genom att fördjupa sig i en spetsfundig och utsökt kärleks kasuistik. Riddare och damer, lyckligt och olyckligt kära, gå där par om par bland hvit slån och röd lukttörne, så glömska af striden och nöden utanför vallgrafvarna, som blott tjuguårs älskande kunna vara, hviskande och vandrande de vackra våraftnarna längs gångarna i slottets örtagård. Det med skäl mest ryktbara af dessa kärlekspoem är det ifrågavarande, »Den sköna damen utan nåd»,

ett växelspråk mellan en spotsk och stolt härskarinna och en kärlekssjuk riddare, som förgäfves uppbjuder den erotiska logikens alla felslut och den ödmjukaste kvinnodyrkans mest inställsamma hyllningar för att tända och vinna det kalla och otillgängliga hjärtat hos damen vid hans sida.

Men hon prisar honom med hycklad medömkan och föraktfull ironi, hon gäckar honom med all en skönhets självsäkra trots, hon pinar honom med goda råd och gjuter med kallt och raffineradt behag olja i såren, ända till dess han, »appellerande» till gud öfver hennes känslolöshet, lämnar festen, under hvilkens musik de samtalat, en förtviflad och dödsdömd man.

Dikten skaffade till världen en hel svärm af motskrifter och instämmanden, en poetisk processlitteratur för och emot kvinnan, och öfversatt till engelska och italienska väckte den genklang och protester långt bortom Karl VII:s hof. Att den under ett helt sekel var en af de dikter, i hvilka unga män och kvinnor, lefvande inom erotikens luftstreck, funno näring för sin egen trånad och erinran om egna kärleksupplefvanden, det synes däraf, att Anne de Graville ännu under Frans den förstes tid omdiktade hela poemet i en lång följd af rondeauer.

Denna skaldinna, Anne Malet de Graville, har för öfrigt till stor del professor Wahlund att tacka för återuppståndelsen ur glömskan. Sedan ett par år tillbaka har han med en lärd trubadurtjänsts entusiasm — 1500- och 1600-talets franska damer hafva räknat icke få sådana posthuma beundrare, som med förälskad ifver stridit för deras personer

— samlat alla spår, som kunde hittas om henne och hennes gratiösa, nästan helt förglömda diktning.

I en liten lärd afhandling, skrifven för det vetenskapliga jubileum, som en af den franska forskningens stormän, professor Tobler i Berlin, härom året firade, har professor Wahlund i skaldinnan låtit oss skymta en hjärtevarm, fint bildad och svärmisk dam, till väsen och anläggning i släkt med femtonhundratalets själfullaste kvinna, Marguerite d'Angoulême, och lämnat en öfversikt öfver de skrifter, denna amiralsdotter, poetiserande hofdam hos Claude de France, efterlämnat.

I föreliggande bok har han sida om sida tryckt Alain Chartiers och Anne de Gravilles behandling af den »sköna damen utan nåd», och det är en utsökt litterär njutning att i denna dubbla formning läsa detta behagfulla och fina kärleksmarivaudage från slutet af medeltiden, genom hvilkets ord ännu pulserar, trots all litterär konvention, ett förfinadt och kärlekssjukt blod. Af de båda diktarna är Alain, som ju också har hedern af hela tanken och uppslaget, skaparen, och hans kvinnliga kopist är blott en begåfvad eftersägerska. Och dock har Anne de Graville satt en ny prägel på den guldtråd hon lånade och spann om.

Alain är representanten för en svag, slocknande tid, för en förvekligad och redan i sin förfining trött societet. Alla hans riddares kärleksbedyranden hafva en morbidezza, ett drag af tvinsjuka, hvilkets veka intensitet tränger smekande in i sinnet. Anne de Graville har, så kvinna hon är, en starkare blodfullare, viljesäkrare släkts rytm öfver sin vers.

Alain träder fram för fantasien med ett drömmande ansikte, upplyst af ett matt och orörligt småleende, som man kan se en sångare med sin luta, målad med klara färger under fruktträd med gyllene äpplen på en medeltida enluminörs illustrationer, medan Anne de Graville redan tager utseendet af de konturskarpt tecknade, individuellt själfbegränsade damer med pärlor och pälsverk och den svarta baretten med plymen stolt öfver pannan, hvilka vi känna från den äldre Clouets dagar. Men det är ett verkligt deliciöst nöje för den litteräre finsmakaren att läsa den gamla kärleksdikten jämsides i de båda redaktionerna och genom stroferna se stråla en sällsam känslans dubbelspegling.

En af våra moderna svenska poeter låter en drömmande yngling önska, att ekot ej skulle svara med detsamma, men kunna hittas långt efter, när man ville det. Den vackra fantasien är här förverkligad — en kärleksdikt med ett eko, sådant det återklingar hos barnabarnsbarn till den släkt, som ropat ut dess klagan. Kommer man så själf som tredje part, mer än trehundra år efteråt, och hör vid sidan af de förmultnade seklernas sång sin egen tids resonans klinga som ackompanjemang till läsningen, är intrycket fullt af komplicerad retelse med en drömsyns egendomligt och förvirradt hopsmälta känsloanslag.

De båda texterna äro beledsagade af sakrika litteraturhistoriska anteckningar, och det hela är ett nytt vittnesbörd om professor Wahlunds insiktsfulla och verksamma hängifvenhet för gammalfransk diktning.

2 oktober 1897.

HENRIK SCHÜCK.

UR GAMLA PAPPER.

Mellan ett stort verk, som nyss fulländats, den mästerliga framställningen af Sveriges Litteraturhistoria intill frihetstidens början, och ett stort verk, som skall komma ut, den allmänna, bredt lagda litteraturhistoria, professor Schück till alla intresserades glädje lofvat utgifva, har i dagarna af hans hand utkommit en tredje serie »Ur gamla papper.» Den, som känner de föregående delarna af dessa strödda uppsatser från så många olika tidskiften och kulturer, hvilka Henrik Schück ensam med sin förvånande, lika vida som djupa kunskap förmår behärska, hälsar med tacksamhet den nya volymen välkommen, viss att också i den finna en älskvärd och lärorik lektyr. Också denna gång är det långt skilda åldrar och länder, hvilka skänkt materialet för forskarens essayer, också här är enheten enbart den skrifvande personlighetens manligt starka och mildt humana väsen, också här är det första och sista intrycket sakligheten, säkerhetens, sanningens trygga och öfverlägsna styrka.

Denna tredje del »Ur gamla papper» innehåller

dels ett par små tidsbilder, kulturhistoriska miniatyrer, som på sin lilla begränsade yta samla en mängd karaktäristiska drag af gångna seklers lynnen och tänkesätt, dels ett par rent litterärhistoriskt upplysande småskisser. Till den första gruppen hör t. ex. den roliga skildringen af »En disputation på 1600-talet», med sin bjärta belysning af det gamla uppsaliensiska universitetslifvets skuggsidor, den lärda och konsistoriella afundsjukan, professorernas intrigmakeri och forskningens bundenhet, allt samlande sig kring den store Rudbeckius' intressanta men ofördragsamma personlighet.

Till den andra afdelningen hör den för alla vänner af Kellgrens sånggudinna så fängslande lilla studien öfver skaldens första opera »Proserpina», hvilken aldrig kom till uppförande, ehuru den föreligger i manuskript i tvenne formningar, den andra utarbetad för Kraus' musik. Säkerligen skattar Schück Kellgrens begåfning som operalibrettist för lågt. Hvem — icke blott af hans samtid, men öfverhufvud taget inom svensk poesi — har skapat operatexter af sådan fulländning och klassicitet, som »Gustaf Vasas» och »Gustaf Adolf och Ebba Brahes» diktare? Låt vara, att det är på Gustaf III:s, planläggarens, konto, som det dramatiska lifvet i dessa stycken, och ej sällan äfven själfva diktionens valda, ståtliga klang måste skrifvas, det helas rytmik, versens klarhet och smidighet blir dock Kellgrens förtjänst. Hur djupt han fattade operatextens lif och teknik, bevisa flera uttalanden af honom, och en verkligt musikalisk, nästan Mozartsaktig flykt bär flerstädes hans operors duetter och ensembler. Hör

blott på följande fyra rader, af Schück citerade ur Proserpinamanuskriptet. Nymfen Cyane klagar öfver herden Atis' trolöshet:

Han flyr och jag bedragen lämnas —
Bör då min hämd ej följa hans förakt?
Men har mitt svaga hjärta makt
Att på en älskad brottsling hämnas?

Hur sjunga icke dessa rader af sig själfva i täck och gratiös fyra-fjärdedels andantinotakt! Man hör vid läsningen den siratligt sorgsna lilla melodien, på hvilken nymfen med handen på sitt hjärta och rampljuset öfver sitt Boucherska ansikte tolkar sin ömma saknad.

Mest betydande af de i denna samling införda studierna äro dock några större utredningar, såsom uppsatserna om »Färgad Skulptur» och om »Shakspere-porträtt», båda mönster af klar och bindande framställning, af klok kritik och grundlig forskning, hvilka låta lekmannen lära känna just de grundegenskaper, som gifva Henrik Schücks lärda undersökningar en så ovanlig rang.

Förträffliga, lifligt meddelande en mängd eljes för icke-fackmannen blott med besvär vunna upplysningar, äro också de båda framställningarna om de materiella resurser, som medeltidens skriftvärld begagnade sig af — en liten paleografisk historia i fågelperspektiv — och den innehållsrika skildringen af »författarehonorarets historia», alltifrån »den bit af ryggen betäckt med frodiga späcket af snöhvittandade svinet», hvilket var den homeriska sångarens blygsamma arvode in natura, till de

200,000 francs, som Eugène Sue erhöll för sin roman »Den vandrande juden». Anmärkas kan blott ifråga om de iakttagelser, författaren knyter till denna litterär-ekonomiska historik, att han för mycket betraktar litteratur som endast skapad utåt, tillkommen för den läsande allmänhetens räkning, och så kanske ledes till att öfverdrifvet betona de praktiska förhållandenas betydelse för konstnären.

Här är icke platsen att i sammanhang med en liten bok som ifrågavarande försöka att ens skisseradt antyda de karaktärsdrag, som göra Henrik Schücks verksamhet som litteraturhistorisk skriftställare så betydelsefull, nydanande och omgestaltande. Det hör samman med hans stora litteraturhistoriska verk, det är i dem, man skall lära känna den empiriens storhet och den uppfattningens bredd och skarpsinne, genom hvilka han gjort en omhvälfning af hela sitt ämnes studium i vårt land. Men dessa små på förströelsestunder nedskrifna uppsatser af hans hand röja, också de, öfverallt i sitt språk, en smula onyanseradt ibland, men alltid lefvande genom den sakliga kraftens must och nerv, den store forskarens lugna, öppna och varma öga.

1 november 1897.

NILS ERDMANN.

I.

EN SVENSK MOLIÈREBIOGRAFI.

Nils Erdmann är en af våra flitigaste, mest boksynta och — tilläggom det också — mest oförskräckta litteraturhistorici. Under mindre än fyra år har han utgifvit fyra utförliga poetmonografier, och det öfver sådana förstarangsskalder som Bellman, Tegnér, Geijer — och nu sist Molière. Den som vet, hvad det vill säga att göra sig riktigt hemmastadd i de stora författarnas vanligen lika omfattande som djupa produktion, och hvilken mångfald af problem, stora och små, det gäller att lösa, innan deras alstring och deras lif i ömsesidig samverkan klart framträda för ens tanke, den kan knappast undra öfver, om dessa lefnadsteckningar utfallit skäligen olika och kunnat lämna rum för berättigade anmärkningar både i fråga om forskning och framställning.

Man gör denna reservation mot den begåfvade och kunnige författarens arbeten nu så mycket lättare, som just bristerna i inre genomtänkthet och utförande denna gång äro långt mindre skönjbara

än eljes, ty det nya verket af Erdmanns hand är i flera hänseenden förträffligt och utan fråga det mest mogna och lyckliga, som han utfört.

I denna lefnadsteckning öfver komediens stormästare har författaren fått fram sitt skriftställarskaps bästa sidor. Hans ovanliga beläsenhet låter jämförelser, som belysa, tindrande citat, anekdoter, som lysa upp, målande och lärorika tidsdrag kvälla fram i ett flöde, som under hela bokens lopp aldrig försinar eller förtunnas. Hans liffulla och färgrika sätt, att halft novellistiskt till åskådliga taflor omforma materialet, har här fallit sig så mycket lättare, som han själf ej haft besvär att skaffa det i dagen eller att sikta det.

Molière-forskningen, som längre än ett sekel fortgått med allt mera stegrad intensitet och allt rikare skördar, har under de sista decennierna visat böjelse att kristallisera sig och samla sig i klara, definitiva linjer. De kolossala textupplagorna af Moland, Despois och Mesnard och nu sist af Vitu och Monval hafva staplat samman och ordnat den oerhörda massa af historiska notiser om Molière och hans stycken, som hittats från alla slags fyndorter, från de kungliga dekreten ner till gatpamfletterna, från de förnäma hofmännens memoarer till skandalskrifvarnas nidpjeser och »gazettierernas» rimmerier. En hel, ofantlig litteratur har genomsetts och genomströfvats för att lämna drag, som kunde göra den individualitet, hvilken ännu i dag så lefvande slår emot oss ur hans skådespel, än mer förtrolig för vår uppfattning, och oräkneliga buntar af gammalt dammigt papper hafva tagits upp ur

arkiven, genomsökts och synats, för att gifva dokumentalt fasta konturer till hans passionerade lefnadsdrama, i hvilket skratt och bitterhet, äfventyr och meditation, triumf och besvikenhet aflöst hvarandra lika brokigt som på hans skådebana. Arkivarien vid den teater, som ännu med förkärlek kallar sig »hans hus», den drifne Molièrekännaren Georges Monval, har nyligen utgifvit en Chronologie Molièresque, där han vill följa Pocquelin så godt som dag för dag från vaggan till grafven, och där luckor finnas, d. v. s. veckor, för hvilka ännu bestämda uppgifter saknas, sätter han gärna inom parentes orden document à retrouver. Denna optimism innebär helt visst intet omöjligt. Frankrike är anarkiens och kontrakternas, upploppens och stämpelpapperets förlofvade land. Ingenstädes i världen protokolleras och skrifves det som där, och ingenstädes stå egendomsbegreppet och notarialhandlingarna i djupare respekt. Det är detta, som gör att arkiverna erbjuda handlingar utan tal om de döda, och sällan har ett franskt snille varit så opraktiskt, att det ej någon gång besökt advokaten, kontrakterat, donerat, testamenterat eller processat — allt källådror för kommande forskning. Molière var en i hög grad praktisk och världsklok man, och detta i förening med hela hans tids och hans folks afgjordt byråkratiska tendenser gör det ingalunda osannolikt, att vi verkligen kunna få hans lif klart för oss dag från dag. Lägger man härtill den oändliga mängd källskrifter, som finnas om hans omgifning, om Ludvig XIV:s Frankrike, från slottssalarna i Versailles ner till det föränderliga

lifvet på de parisergator, å hvilka han själf plägade färdas, blir det ingen öfverdrift att säga, att vi kunna lära känna honom lika noga som en samtida. Kvar står då blott den gåta, som ständigt skiljer människa från människa, personlighetens, alltid ökad i den mån det gäller större själar och oroligare hjärtan, störst kanske just i fråga om en världsskald, hvilkens andliga klaviatyr har en rikedom på toner och ackord, oändligt öfver hvardagstypernas föreställning.

Men också Molières innersta personlighet har pejlats och lodats af de yppersta kritici. Det finns icke en af Frankrikes stora historici, som ej ägnat honom några sidor af vältalig beundran eller skarpsynt analys. Centralt fransk till väsen och anläggning, har han för dem alla stått som den medlem af deras egen släkt, hos hvilken de klarast kunnat lära sig förstå hela familjens egendomligheter och sin egen ställning inom den. Michelet, Sainte-Beuve, Taine, eller, för att från de hänsofna mästarna gå till dagens talangfulla sofister, Brunetière och Faguet — alla hafva de varit hos Molière och länge konsulterat honom om franskt lynne och sig självfa.

Hela denna enorma litteratur är det, som Nils Erdmann haft att ösa ur — han har gjort det med bägge händerna, men klokt och intelligent. Den rent historiska basen i hans bok är byggd på de sista och bästa undersökningarna, hvilkas resultat han så godt som öfverallt precist och riktigt sammanställt. Det gäller särskildt, hvad som angår Molières lefnadsöden; när berättelsen strålar ut från

honom, blir tonen mer sväfvande och uttrycken dessutom rätt ofta ej fullt korrekta. »Les cent nouvelles» uppgifvas t. ex. vara af Ludvig XI, en gammal åsikt, som numer torde vara allmänt öfvergifven, å ett annat ställe nämnas i samma andetag som medeltidsförfattare Pierre Alphonse och Legrand d'Aussy, af hvilka den senare ju blott var en utgifvare, som lefde på 1700-talet o. s. v. Öfver hufvud taget har författaren medtagit en onödigt tung barlast af namn och titlar för en framställning, som dock i det hela är mera afsedd för den bildade läsaren än för fackmannen, och som sålunda har föga att vinna af en stor nomenklatur. Men själfva Molière-forskningen behärskar författaren godt, och det är redan det ett större kraftprof än någon oinvigd anar.

Sainte-Beuve skref en gång att, trots alla dokument, som hittats och kommenterats om Molière, saknades det ännu en lefvande och pittoresk lefnadsskildring öfver den store komediförfattaren, som ej nöjde sig blott med linearteckning utan fyllde ut skemat med lefvande färger. Det är, som om detta uttalande varit den inre lösen för Nils Erdmanns Molière-bok. Det är kulör och åskådlighet, som han framför allt åsyftar, konkreta bilder, och i den konsekvens, med hvilken han på botten af handlingarna uppbygger nästan romanaktiga scener och situationer, ligger en viss originalitet. En liflig stil, som blott alltför mycket använder staccato och alltför obegränsadt frossar i *presens historicum*, gör hans bok underhållande och angenäm,

och den lämnar en hel följd af väl utförda illustrationer till det »stora seklets» seder och förhållanden.

Men då en komiker som Molière varit utgångspunkten för författarens uppfattning af tidskiftet, har den nog i ett och annat blifvit väl mycket påverkad af karrikatyristens satir, och författaren sätter — enligt min åsikt — alltför mycken lit till memoarskriftställarna, vare sig de äro lösa anekdotberättare som Tallement des Réaux, eller djupsinniga sedeskildrare af en Tacitansk styrka som Saint-Simon. Följden häraf har blifvit, att den verkliga inre harmoni och värdighet, som tiden ägde och af hvilken Le Nôtre's symmetriska parkanläggningar och Racines alexandriner blott gifva yttre uttryck, här förbises. Till öfverflöd hör man om tidens laster och utsväfningar med många för öfrigt väl valda bevis ur tidens skandalkrönika, men hela det mörkklädda, allvarsamma Frankrike, som återupprättade katolicismen och nyskapade jansenismen, Ph. de Champaignes Frankrike, det se vi knappast ett spår af. Alltför ringa plats anslår författaren helt säkert åt den verkliga fromheten i ett tidskifte, som sett växa upp präster af apostelartad själfuppoffring och en auktoritetens makt, som ej funnits sedan kyrkofädernas dagar. Man kan älska och beundra »Tartuffe», tro på dess relativa sanning, vara allt annat än kär i den reaktion, kyrkan genomdref, utan att kunna se bort från den storartade helheten och den uppriktiga genomträngdheten i Bossuets och Arnaulds religiositet. Ifrån monarken själf — trots det uppstyltade i uppträdandet alltid imposant i sin själftillräcklighet och sin afskildhet, »i ungdomen

större än sin lycka, i ålderdomen högre än sin olycka» — ser författaren orättvist misstroget på det hela. Perspektivet begynner alltför mycket vid den Molièreska teaterns ridåhål.

Uppfattningen af Molière själf är sann, förståndig och god, men den kunde hafva betydligt fördjupats. Författaren dröjer för litet vid hans inre utveckling: hans lifsåskådnings växt och förändringar. Siffrorna, de psykologiska posterna i hans lifskonto, äro riktigt framlagda, men själfva öfverslagen äro sällan gjorda, och blott fragmentariskt skymtar man gången af den djupa omstöpning, som af den sorglöse författaren till »L'Étourdi» gjorde den tankfulle människokännaren, som skref »Världsföraktaren». Ty huru stor är icke skillnaden mellan den Molière, som Sebastien Bourdon målat som ung med uppvridna mustascher, en min af bravur, berusad af sin ungdoms löften, äfventyrskär som hans egna unga älskare, och den världsbetraktare, Mignard framställt i det härliga porträttet från Chantilly med de tärda anletsdragen, ur hvilka ett upprördt lifs alla tecken tala, alla sorters ansträngningar, marter och desillusioner, men alltsammans behärskadt af ögonens djupa och öfverlägsna melankoli. Men denna lifsutveckling har ej heller någon af de franska biograferna tecknat, och i detta hänseende kan Erdmanns bok väl mäta sig t. ex. med Molands biografi och öfverträffar i stil och finhet de tyska pedanternas, som t. ex. Mahrenholtz'.

Nils Erdmanns bok låter oss taga ned Molière från hyllan och läsa om allbekanta verk. Och denna gång, liksom alla andra gånger, är intrycket af den

friskhet, dessa stycken äga, öfverväldigande. Om någon fått Idunas äpple, är det Molières sånggudinna, och år och sekler förmå icke förminska den smittande kraften i hennes skratt eller trubba af uddarna på hennes infall. Mörkare och förstämdare blef skaldens diktning med hans eget lifs sorger, med framstegen af den sjukdom, som bröt hans kropp, och det andliga missmod, som svallade allt högre i hans själ, men rödt och oangripet var intill det sista det blod, som rann med ständig ungdomseld genom hans verk; och den starka kärleken till allt, som är grodd och saft i lifvet, lust, hälsa och slösande kraft, den pulserade ännu i det sista. Aldrig har någon skald djupare och beständigare uppvisat sanningen af det gamla ordspråket, att när »naturen jagas ut genom dörren, kommer den åter in genom fönstret», aldrig någon på en gång så klart sett lifvets drifter i sömmarna och på samma gång älskat det så oanfrätt och sundt. Genialt förståndig som Voltaire, men utan att vara så ensidigt hjärnmänniska, naturberusad som Rabelais, men finare, utan det drag af bullersam och upprymd medicinare, som fanns hos denne, samlar Molière i sig något af själfva lifssafven i den galliska folkstammen, och än i dag bör han verka som famntaget med moder jorden, lifgifvande och föryngrande.

Det franska skrattet har de sista decennierna klingat ängsligt skarpt och sprödt. Allt tunnare och smalare tyckas också de nya generationerna, som växa upp, blifva, kritici, som kriticera kritici, och konsten att klyfva ett hår i fyra delar har aldrig stått högre i kurs. Elakheten är Yvettes, Forains,

Ernest La Jeunesses, Donnays och så många andras inspiration, och mästerskapet är nådt i den obevekliga driftens konst. Men hur längtar man ej inför alla dessa hårda ögon tillbaka till Pocquelin, och huru säker tycker man sig icke blifva, när man läser om hans odödliga stycken, att det ändock är hans anda, som innerst skall lefva i Frankrike, och att i det frigörande skrattets förlofvade land, det dock alltid skall blifva ej det lilla kalla hånet, men det varma och öfverlägsna ädelmodet, som skall skratta sist.

14 juli 1898.

II.

CARL MICHAEL BELLMAN.

En kultur- och karaktärsbild.

Nils Erdmanns nya bok om Bellman är, och det är en glädje att genast få framhäfva detta, ett mycket förtjänstfullt arbete, ett prof på samma kärleksfulla och uthålliga studielust, samma mångsidiga inträngande i ämnet, samma friska framställningsförmåga, som utmärkte författarens Molièrebiografi. Redan den omständigheten, att den nu afslutade Bellmansmonografien är numro två i ordningen och att författaren haft energi att till en stor historisk fresk utföra sin år 1895 tryckta skiss — ty mer var knappast Erdmanns första flyktiga, i mycket osäkra och felaktiga Bellmansmonografi — visar, med hvilken ihärdighet och hvilken ifver författaren sträfvat att gifva sin svåra

men frestande uppgift den rikast möjliga lösningen. Om det oaktadt den nya framställningen af Bellman ej utfallit fullt så väl som författarens Molière-biografi, beror det på att förarbetena här äro långt fåtaligare och bristfälligare. Det stora litteraturkära, verkligt skönhetsälskande kulturlandet, som Frankrike är, har ägnat sin nationalskald en rastlös forskning, med skäl tänkande, att intet vore nyttigare för hans minne än den fulla klarheten öfver hans dikt och lif. Det finns ej i Frankrike en provinsstad så liten, att ej dess arkiv genomsnokats för att hitta om också det obetydligaste spår af Pocquelin, och en härskara af filologer och granskare hafva med nästan bysantinsk flit studerat och kommenterat hans komediers text. En modern framställare af Molières lif kan därför utan allt för stor ansträngning till en säker och imponerande praktbyggnad hoptimra resultaten af ett par sekels arbete.

Men hvad har Sverige i detta afseende gjort för sin störste skald? Det fattas ännu själfva den första och oundgängliga grundvalen för hvarje vetenskapligt studium af hans skaldskap — en kritisk upplaga af hans skrifter. Skall en sådan aldrig komma till stånd? Om blott en anspråkslös procent afdragits på kostnaderna för de tallösa punschbuteljer, hvilka på Bellmansdagarna tömts till skaldens ära, skulle den kunnat realiseras! Men i brist på dylik indirekt beskattning kunde man möjligen, hur paradoxalt det låter, tänka på ett nationalanslag. Eller vore det omöjligt att hitta någon ung riksdagsman, med håg för en herostratisk berömmelse, hvilken begärde understöd för ett värdigt

utgifvande af vår ypperste och mest nationelle diktares verk? Den rätte redaktören finns just nu till hands — docenten Richard Steffen! Och kunde icke utsikten att se den min, med hvilken den konstförståndige finsmakaren — riksdagens »magister elegantium» — lektor Waldenström skulle möta ett sådant förslag, fresta till vågstycket?

Det finns icke någon kritisk text af Bellmans dikter, ingen fastslagen kronologi för hans författarskap, och äfven för hans lifs och hans typers historia har forskningen blott sakta och sent kommit till sammanhängande, säkra linjer. Själfva det vetenskapliga grofarbetet är här sålunda icke undangjordt. Det är då självklart, att en skriftställare, som vill gifva en skarpt utmejslad staty i helfigur af nordens Anakreon, har ett svårt arbete att utföra. I flera punkter har Erdmann i sin nya bok fört kännedomen om Bellmansdikten och dess hophörighet med skaldens omgifnings öden och erfarenheter framåt samt ställt tillkomsten af skaldens mästerverk — Fredmans Epistlar och de Bacchanaliska Ordenskapitlen — i en klarare dager än de någonsin förut setts, men på flera ställen har han också gått svårigheterna ur vägen, och ojämnheter i behandlingen är det icke ondt om i den nya biografien.

Högst af allt i Erdmanns framställning står utan fråga den ypperliga fortlöpande skildringen af den kulturhistoriska bakgrund, i hop med hvilken skaldens gestalt först helt kan förstås. En verkligt ovanlig och omfattande beläsenhet i tidens brefsamlingar, tidningar och småtryck har satt författaren i stånd att med en mångfald af slående

drag och pittoreska handteckningar illustrera det Stockholmslif, åt hvilket Bellmanssången gifvit en i alla regnbågens färger strålande afspegling. Man läse t. ex. hans kapitel om bibelparodien i Sverige. Det synes mig vara det kanske bästa beviset på författarens stora förmåga att genom lefvande sammanställningar af förbisedda enskildheter åstadkomma en ny helhet. Aldrig har själfva ramen och själfva dagshumöret i epistlarna blifvit så klart belysta och förklarade som på dessa utmärkta sidor. Och äfven i fråga om Bellmansdiktens tusende andra förgreningar ut i det allmänna Gustavianska kulturlifvet har Erdmann mångt och mycket nytt att förtälja. Den estetiska analysen är i Erdmanns Bellmansbok långt mindre genomtänkt och pregnant än den biografiskt historiska skildringen. Man saknar här tänkarens originalitet och tilltro till sin egen uppfattning. Alltför eklektiskt, synes det mig, har författaren här stått till sina föregångare och användt för mycket af andra bedömares formler och ord. Det är sant, att historiska arbeten i viss mån alltid äro och böra vara kollektivverk. Det råder inom vetenskapen en den allmänna nyttans lag, som sätter i ögonblicklig cirkulation alla nya fynd, upptäckter, idéer och uppslag, och det är endast tack vare detta massans ständiga samarbete som vetenskapen växer. Men äfven inom forskningen finns det dock en mängd af det slags subjektiva iakttagelser och tankar, hvilka blott med svårighet kunna assimileras i andras framställningar, därför att de äro uttryck för specifika temperament och säreget utvecklade personligheter, och dylika

subjektiva anmärkningar och omdömen verka ofta mer förvirrande än klarerande, när de ryckas lös ur sitt sammanhang och citeras. Erdmann citerar alltför mycket och tänker för samvetsgrannt på hvad de andra granskarna sagt. I sin ifver att vara fullständig, blir han mer än en gång osjälfständig och observerar icke, att de omdömen, han lånar och ställer samman, ej sällan äro sins emellan stridiga och sålunda blott göra teckningen i dess helhet sväfvande och osäker. Ett aritmetiskt medium af många bilder är ingen bild.

Detta gäller egentligen och endast den estetiska karaktäristiken af skalden Bellman — människan däremot framträder med klarhet och sanning i Erdmanns bok, och, som sagdt, det kulturhistoriska sammanhanget, i hvilket Carl Michael lefde, kan knappast målas bättre än här gjorts. I sin helhet är verket ändock den bästa Bellmansbiografi vår litteratur äger, instruktivt äfven för fackmannen, för hvilken det dock ej i första hand beräknats, och genom den raska, lefvande skildringskonsten, rikedomen på lustiga och upplysande tidsdrag, den eminenta förmågan att lätt handskas med och gestalta ett rikt, historiskt material, ägnadt att blifva mycket läst i alla litteraturintresserade kretsar.

29 januari 1900.

III.

UR ROCOCONS LIF.

Bokens titel, »Ur rococons lif», är kanske ej fullt egentlig. Man väntar af densamma nog ett helt porträttgalleri från pudrets och mouchernas tidehvarf och blir en smula besviken, när man ser att framställningen i det stora hela är biografisk och företrädesvis hvilar på en hufvudkälla — grefve Claës Julius Ekeblads papper. »En gustaviansk historia» hade måhända varit en riktigare beteckning, ty i trots af skickligt gjorda tillsatser från ett par andra håll är det dock först och sist en gustaviansk hofmans inre och yttre lefnadshändelser, som i denna skildring förtäljas. Men om vinet är godt, betyder etiketten föga, och den som skrifver dessa rader har minst af alla lust att jäfva det ovanligt fängslande intresset af de bref och dagböcker, på hvilka Nils Erdmann byggt sin framställning. Få medlemmar af Sveriges »gyllene ungdom» äro mig så förtroligt bekanta som denne för ungefär hundra år sedan döde snobb och ädling, och jag har också redan för flera år sedan varit indiskret nog att i en essay presentera honom och hans ungdomsamouretter för vår tids läsare. Men att nämna något härom var ju — för att tala i Claës Julius' egen stil — »en ingalunda necessaire politesse». Mer vill jag anmärka på hr Erdmanns försummelse att för en utförlig lefnadsteckning öfver en i hela 1700-talets adelslif så inspunnen man som Ekeblad ej konsultera

våra herrgårdsarkiv. På Hedensberg hos grefve G. M. Hamilton skulle författaren särskildt hafva funnit en vidlyftig Ekebladsk släktkorrespondens, som utan fråga kunnat lämna åtskilliga fullständiganden och lustiga bidrag till historien om den unge, galante kavaljerens äfventyr och den resande officerens brokiga upplefvanden.

Men sådan boken föreligger, är den roande och angenäm och skulle vara båda delarna i än högre grad, om icke författarens alltför envisa användande af presens historicum understundom mycket pinade läsarens nerver. En så oaflåtlig aktualisering gifver alltid en skildring något skuggspelsaktigt och tröttsamt. Eljes är Erdmann en god och liffull berättare, som man med nöje lyssnar till. Med verklig fördel och behållning kan man använda honom som ciceron i 1700-talets vittra och sociala förhållanden, ty han är en djupt invigd och förstående kännare af detta sekel. Han äger icke blott en vidsträckt beläsenhet i rococons diktning och hela upplysningslitteraturen, men har studerat den svenska epoken af detta tidehvarf intimt och i första hand. Så följer man honom gärna också denna gång i Claës Julius Ekeblads sällskap från Stockholm till Paris, från Lovisa Ulrikas hoffröknar och Stockholms slott, där hans hjälte vinner sina sporrar som kavaljer, till Sedan och Strassburg, där denne ligger i fransk krigstjänst och utdanar sig i världsmannaskapets högre skola. Knappast äga vi från någon ålder af den svenska hofhistorien ett så lärorikt dokument som Ekeblads långa ungdomsdagbok i sju digra kvartband — det är ett ofantligt

fonogram af hundratals lefvande röster, som oförställdt skvallra sina hemligheter, och den unge författarens egen obetydlighet och bristande psykologiska skarpblick ersättas af hans nit som referent och hans sannfärdighet som sina egna erfarenheters biktbarn. Erdmann har på ett hundratal sidor skickligt koncentrerat dessa långa volymers skildringar och anekdoter till en åskådlig tafla af det hof, vid hvilket gustavianerna växte upp, och läsaren känner sig till sist riktigt hemma i den svenska kungaborgen och hör rococomänniskorna med sina lätta, menuettaktiga steg röra sig genom dess gamla korridorer och trappor.

Den andra hufvuddelen af boken fylles af den resande officerens händelser och dater. Här har Erdmann utvidgat skildringens perspektiv genom att också använda andra resejournaler från tiden, och så lämnat en både upplysande och värdefull kulturbild. Man ser här, hur svensken brukade resa på kontinenten under 1700-talet, hur det dåtida pittoreska turistlifvet gestaltade sig och särskildt, hur de unga svenska knektarna och adelsmännen hade det under sin öfliga tjänstgöring vid det franska vapnet.

Kort och summarisk — måhända väl kort och en smula onödigt fattig — blir berättelsen mot slutet. Claës Julius Ekeblad hade visserligen då kommit in i äktenskapshamnen efter sina många lättsinniga seglatser, och ehuru han trifdes väl att vara förankrad, hade han nog ändock mist mycket af sitt glada ungdomsmod. Brefväxlingen med frun, Brita Horn, som nu blir hufvudkällan, är elegisk

och tungsint, men så mager och tråkig, som han skildrar den gustavianska tiden, var den visst icke. Det kan man bevisa med andra framställningar, som hafva helt annat skimmer. Sist blir Ekeblad, efter att hafva varit chef för drabanterna, landshöfding och slutar giktbruten, hypokondrisk och ensam, sedan hans älskade hustru i ett anfall af sinnesförvirring dränkt sig, sina dagar på den klassiska Ekebladska släktgården Stohla vid Lidköping, där han själf också kommit till världen. Hr Erdmann har kanske ej känt det »Minne öfver Claës Julius Ekeblad», som prosten Jonas Mellin 1813 utgaf på trycket. Han hade eljes nog därur hämtat litet flera detaljer angående Claës Julius' sista tid, särskildt de för den gamle Rousseauanen så ytterst karaktäristiska om hans ålderdoms »Eremitage», Jerneväg vid Lidköping, som på afstånd syntes vara »endast medelmåttiga bondehus, men man fick inträda uti kostbart meublerade små rum, som hade utvalda Estamper och Tableauer, Vaser och sällsynta konstprodukter.» Här sysslade den gamle enstöringen, som intill döden förblef en estetiserande rococotyp, med författeri och skref ej mindre än 14 band in folio original- eller öfversatta arbeten: »romaner, fabler, epigrammer, reflektioner, theaterpiecer» — allt samladt under titeln »Jernevägs-Nöjen.» Hvilket representativt epitafium bilda icke dessa 14 band »Mélanges littéraires philosophiques et moraux» öfver hans lif!

26 september 1901.

OTTO SYLWAN.

SVENSK LITTERATUR VID 1800-TALETS MIDT.

(1830—1860.)

Före ofvanstående nyss utkomna följd populära föreläsningar öfver svensk diktning vid förra seklets midt, har professor Otto Sylwan egentligen gjort sig känd som rent vetenskaplig skriftställare. Hans stora afhandling öfver den svenska tidningspressens historia före år 1772 är säkerligen en af de mest gedigna undersökningar, som den sista tidens litteraturforskning i vårt land haft att bjuda på. Ett förut föga kändt fält af svensk odling — för hvilket bibliotekarien Lundstedts lärda och sakrika bibliografi dragit de rent yttre konturlinjerna — har i detta Sylwans arbete fått en lika uttömmande som intressant framställning, präglad af en kritisk historikers lugna och sakliga omsorgsfullhet. En senare utkommen samling af smärre studier, »Från stångpiskans dagar», af lättare halt och mer populärt innehåll, visade författaren från en annan, i det hela mindre lyckad sida. Den oanfäkteliga vederhäftigheten i forskningen återfanns visserligen fullkomligt äfven i dessa smärre biografier och skisser, men

framställningssättet var onekligen en smula torrt och ovigt för det litterära kabinettstycket, och en hos svenska herrar historici icke ovanlig rädsla för relief vid karaktäriseringen af människor gaf de hufvuden, Sylwan tecknade från stångpisktiden, något visst aftrubbadt. I denna nya ganska omfångsrika bok, som utgått ur en termins populärvetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola, har Sylwan lyckats vida bättre som populär framställare. Ehuru man har ett och annat att invända mot hans skildring af den svenska litteraturen vid adertonhundratalets midt — något föga underligt, då hans verk egentligen är den första sammanhängande teckningen af denna periods diktning, som finnes — måste man högt värdera den liffulla och klara sammanställning, han åtstadkommit, och särskildt varmt anbefalla den till alla bland den stora allmänheten, som gärna vilja hafva en bild af den svenska diktning, som sysselsatte våra föräldrar och behärskade Sverige före den litteratur, med hvilken vi själfva lefvat samman.

Det, som först och sist intager i Sylwans nya bok, är det friska mod, med hvilket ämnet gripits an, tonens älskvärda och flärdlösa naturlighet, det goda lynne, som bär uppfattning och framställning, omdömets rättframhet. Något enda spår af katederns visa och pedantiska åthäfvor finns icke i hela denna ganska digra bok, icke en skymt af den akademiska lärosalens själfstolta afsöndring från världen. Så historiker Sylwan är, lider han ej af den retrospektiva sjuka, som icke känner annat än det förgångna och betraktar den lefvande litte-

raturen som icke existerande. Öfverallt i hans teckning ser man framåt mot vår egen tids poesi. Han jämför Almqvists underbara »Svenska fattigdomens betydelse» med Heidenstams »Svenskarnas lynne», kompositionssättet i »Fänrik Ståls sägner» med Selma Lagerlöfs i hennes novellcykler och sammanställer lustigt Niagaras och Stockholms ströms skald, Nybom, och allas vår käre Daniel Fallström. Hela berättelsesättet står samtalsspråket nära, och i sin lofvärda sträfvan att undvika all retorik går föreläsaren nästan för långt. Uttrycken snudda ibland vid det flyktiga och hvardagliga, och man behöfver icke vara en språklig renhetsfanatiker för att önska en del utländska vändningar ur tidningsspalten och det dagliga talet ersatta af sina långt mer uttrycksfulla svenska motsvarigheter. Men frisk och käck är skildringen. Det är skönt att se alla professorstag så sorgfälligt skrinlagda, och med klok känsla af bristande poetiska utförsgåfvor undviker författaren all estetisk utsmyckning, men använder som krydda en viss godsint humor.

Mera än mot stilen vill man göra inkast mot arbetets plan. Sylwan har icke nog bestämdt beslutat sig för en viss synpunkt. Än talar han som lefnadstecknare, än som psykologisk karaktärsskildrare, hvilken i diktverken vill finna författarens själsliga anletsdrag, än som kritisk utläggare, hvilken följer tidsidéernas vandring genom böckerna. Men då hans framställning omfattar en hel mängd gestalter, och blott begränsadt utrymme kan skänkas äfven betydande andar, verkar denna brist på en fast synvinkel oroligt. Man får litet af hvarje, ofta

både väl sedt och väl sagdt, men saknar ibland den skarpa helhetsbild, som endast vinnes genom energiskt fasthållande vid en enda belysning.

Mest framträder detta i den första studien öfver Almqvist. Törnrosskaldens lefnadssaga är en sällsam och invecklad historia, som med skäl kan kallas en »problematisk naturs» roman, hans diktning gömmer ett vimmel af idéer, en värld af fantasi, ett otal af gestalter, en massa olika poetiska former. Att på ett åttiotal sidor gifva en aning om allt detta, torde helt enkelt vara omöjligt, men väl kan man inom detta omfång lyckas gifva en silhuett af människan, tänkaren, fantastikern eller formkonstnären. Olyckligtvis rör Sylwan vid alltsammans, och följden blir, att han hvarken lyckas gifva någon förklaring öfver skaldens lif eller hans diktning. Man får intet rätt sammanhang i hans lefnadshändelser och ingen analys af verken. Den rent estetiska sidan af »Törnrosens bok» är så godt som alldeles förbisedd — Ruben Bergs intressanta uppslag till en studie öfver psykologien i Almqvists språk är t. ex. icke ens nämnd i litteraturförteckningen — och denna skildring kan icke gifva en föreställning om, att föremålet är en af Sveriges mest genialiska och trolska diktare. Sylwan har tydligen en inre motvilja mot hela mannen och hela törnroseriet — men en uppriktig negativbild af Almqvist hade då säkerligen gifvit läsaren större behållning.

Men redan i nästa kapitel, om seklets romanlitteratur, vinner framställningen, den därpå följande historiken öfver »pressen och politiken,» som framför allt skildrar tidpunktens båda stora journalist-

typer, Lars Johan Hierta och Crusenstolpe, är trots sin korthet fängslande och innehållsrik, och af epigonpoeterna framstår särskildt Johan Nybom, individualiserad med mycken humor och dock kärleksfullt. Men riktigt kommer författarens personlighet först med, när Sylwan når den stora motströmningen mot romantiken, reaktionen mot fosforisterna, begynnande med Runeberg, som i en liten Helsingforstidning redan 1832 drog i harnesk mot nyromantiken och hela den svenska guldåldern. Sylwan nämner hans ungdomligt häftiga och orättvisa parodier och granskningar »kvicka». Det är en smaksak. Mig synes kvickhet aldrig hafva varit den store plastikerns egenskap, och ett enda bref af Tegnér rymmer mer kvickhet än Runebergs samlade skrifter. Men Sylwans hela förkärlek ligger tydligen hos det reala och harmoniska skaldskap, hvilhets ypperste målsman på svenskt språk är Runeberg. Romantikens innersta pulsslag är längtans — utan en viss grad af sjuk känslighet kan man kanske aldrig rätt älska dess med musiken så närsläktade poesi. Sylwan synes långt högre värdera de trygga, verklighetskära diktarna, hvilka försonat sig med sin värld, hvilkas patos är de produktiva lifsmakternas och sedebudens, och hvilkas form eftersträfvar rund och fast åskådlighet. Så bäres hans vackra Runebergsbild af en helt annan värme än karaktäristiken af Almqvist, och så blir hans lilla teckning af jagdiktningens och den romantiska estetikens främste svenske vedersakare, Bernhard Elis Malmström, kanske hela hans boks höjdpunkt, ett mönster af sann och kärleksfull porträtteringskonst.

Intressant är det för öfrigt att se, hur tidigt krafven på en realistisk poesi och ropet på en den sociala nyttans lifsåskådning gjorde sig hörda i svensk kritik. Carl Fredrik Bergstedt formulerade redan i 1850-talets början ett litterärt program, som i åsikter och till och med i ton lifligt erinrar om de revolutionära förklaringar, med hvilka »Unga Sveriges» kritiska ordförare väckte så ideell förargelse ungefär trettio år senare. Exemplet lär, hur onaturligt länge förbrukade idéer och former höllo sig kvar i förra seklets svenska litteratur, som verkligen hunnit blifva skuggan af en skugga, när »Röda Rummet» inledde en ny tidsålder. Hade icke Rydberg och Snoilsky burit decennierna 1860—1880, hade dessa tjugu år sannolikt varit århundradets fattigaste, och därvidlag är ändock att ihågkomma, att en hufvudpart både af Rydbergs och Snoilskys diktning infaller efter genombrottet och befruktats af detsamma.

Många dylika upplysande reflexioner väcker professor Sylwans bok om den svenska litteraturen vid 1800-talets midt, som sålunda erbjuder en intressant läsning icke blott för historikern, men för hvar litteraturvän, som vill följa den nutida odlingens trådar i det förgångna.

1 november 1903.

JOHAN MORTENSEN.

FRÅN AFTONBLADET TILL RÖDA RUMMET.

De senare åren hafva bragt oss ej få intressanta verk öfver det sista seklets svenska kultur. Det nyss slutade århundradet är synbarligen på väg att blifva historia, hur öfverraskande det kan förefalla, att återfinna såsom material för forskning, såsom föremål för häfdens lidelsefria domargranskning, figurer och händelser, som vi känt genom personlig beröring eller den lefvande ersättning för den egna bekantskapen, som är äldres och anhörigas muntliga berättelse. Det nya, betydande och märkliga arbete, på hvilket dessa rader vilja fästa uppmärksamheten, bär titeln »Från Aftonbladet till Röda Rummet» — det inregistrerar sålunda för första gången på de historiska vaxtaflorna just den litteratur, som var våra föräldrars andliga näring och som bestämde atmosfären i de hem, i hvilka vi själfva växt upp. Våra egna förutsättningars andliga historia berättas i denna bok, som begynner med Lars Johan Hiertas Aftonblad, organet för den liberalism, i hvilkens tecken våra föräldrar sträfvade och lefde, som slutar med »Röda Rummet», vår egen ungdoms revolutions-

skrift, och som djärft men riktigt insätter August Strindberg i den svenska litteraturhistorien såsom den tredje af den nya tidens stora danare efter Thorild och Almqvist.

Men äfven utan det affektionsintresse, som ligger i ämnet, skulle en framställning som ifrågavarande fängsla och väcka uppseende. Boken präglas nämligen från första raden till den sista af alldeles ovanlig talang. Författaren, docenten Johan Mortensen, har redan förut gjort sig känd som skarpsynt och fin litteraturhistoriker. Ett litet arbete, han utgifvit om »Medeltidsdramat i Frankrike», har, om jag ej misstager mig, till och med blifvit öfversatt till franska. Utan att precis bjuda på nyheter, utmärkte sig också denna lilla öfversikt för stor klarhet och känsla för det väsentliga vid sidan af fin inblick i ämnet. Flera mindre essayer af Johan Mortensen vittna också om en både smidig och fast kritikers hand. Men i detta nya verk har han samlat sina krafter och åstadkommit en skildring, som i många punkter är rent förträfflig, och som man läser med spänning och tacksamhet. Johan Mortensen har med »Från Aftonbladet till Röda Rummet» ställt sig i första ledet af våra litterära historieskrifvare.

Det, som först och sist slår läsaren under studiet af denna bok, är framställarens intelligens. Den framträder och lyser öfver allt och i allt. Den yttrar sig som verklig vetenskaplig öfverlägsenhet, utan möda skiljande hufvud- och bisak och grupperande det myller af verk, som ett halft sekel efterlämnar, med en brefordnares säkerhet. Samman-

hanget är allestädes fint och djupt framhäfdt i denna historik. I tidningarna har man nyligen sett beskrifven en märkvärdig apparat, genom hvilken metereologerna kunna afläsa jordbäfningar, som föregå på hundrade och åter hundrade mils afstånd. Litteraturen har alltid varit en dylik seismograf, som berättat om vulkaniska rörelser och utbrott i fjärran. Men Mortensen påvisar icke blott fint förbindelserna mellan bok och bok, utan också idéernas fördolda hopflätning med samhällsintressen och materiell utveckling. Författarens ovanliga intellektuella frihet visar sig vid beröringen med den mängd af problem, som denna periods litteratur — i så mycket en tendenslitteratur — sätter upp på dagordningen och diskuterar. Han rör sig i dessa strider om patriotism, moral, religion, med en radikalism, som i sin lugna och klara upplysthet röjer både historikerns relativitetskänsla och den moderne biologens fördomsfrihet. Vidare måste man beundra den fina och kloka människokunskap, som utvecklas i teckningarna af alla dessa olikartade andliga personligheter. Redan i bokens första början äro två sådana antagonister som gamle Karl Johan och hans journalistiske ärkefiende Lars Johan Hierta skildrade med en rättvisa och ett verklighetssinne, som endast den objektive psykologen besitter, och samma säkra individualiseringskonst bär de flesta af Mortensens litterära porträtt. Endast de rena inbillningsmänniskorna komma till korta i hans skildring. Han är i grund och botten en rationalist och glömmer nog för mycket, att det är

»en annan lag, som styrer
förståndets män och fantasins martyrer».

Slutligen gifver själfva skrifsättet en ständig erinran om sin upphofsmans goda och skarpa hufvud. Också detta skrifsätt är visserligen en rationalists, som icke tänker i bilder eller rycks med af känsla och lidelse, men stilen är alltid lefvande och uttrycksfull, i sin kvickhet och klarhet ett bevis på, att fransk bildning gått författaren i blodet, och genomströmmad af en andlig munterhet och epikureism, som äro uppfriskande. Följande lilla ställe är typiskt för både ton och språkbehandling och anföres så mycket hellre, som dess iakttagelse är så sannfärdig. Det rör svensk konversation.

Svensken är tyst och fåmält. Komma två svenskar tillsamman fråga de hvarandra, huru de må och huru deras tanter må, hvart de skola hän, och om X. tror, att den där fabriken bär sig, och om Y. möjligen vet, huru mycket herr Pettersson har i årliga inkomster. Med andra ord, de göra hvarandra en serie af frågor, hvilka kort och sakligt besvaras. Däremot faller det dem icke in att sätta sig ned och utbyta idéer om en eller annan fråga, att diskutera ett eller annat problem. Svensken talar icke, icke då han är nykter, för då tiger han, icke heller då han är uppspelt, för då sjunger han. Om man i Sverige känner något behof att höra idéer utvecklas, hissas en talare upp i en kateder, och denne åligger det då att högtidligt, allvarligt och helst så patetiskt som möjligt utveckla ämnet, hvarefter han vederbörligen applåderad åter nedtages och man öfvergår till annat. Om de sydländska folkens älskvärda lek med idéer, deras muntra vana att samlas på torg och i salonger och utan all materiell undfägnad utbyta åsikter om politiska, sociala och litterära frågor, hvarunder det roar dem att låta orden strömma fram i kaskader, kvickheterna lysa och stråla, ordlekarne hagla, tills de själfva förefalla berusade — om allt detta har den tunga nordbon icke någon aning.

Efter detta öfvergår jag till närmare skärskådande af denna framställning af den svenska litteraturens öden och utveckling mellan 1830—1879. Utgångspunkten för densamma är alltjämt den tryckta litteraturen; där den brister, har författaren icke själf gått till papperen och ur dem sökt det saknade materialet. Detta arbetssätt har meddelat bokens olika delar en viss ojämnhet. Där det biografiska grofarbetet redan var undangjordt, de respektive författarnas lif och verksamhet blifvit utredda genom vidlyftiga biografier, goda upplagor och brefsamlingar, har resultatet icke blott blifvit fylligare och rikare, men också djupare och sannare än i fråga om de personligheter, öfver hvilkas lifshändelser, kriser, sorger och strider forskningen ännu blott spridt otillräckligt ljus. Det är icke en tillfällighet, att kapitlen öfver Runeberg och Fredrika Bremer blifvit det bästa i boken och verkliga mönster af själfulla och träffande essayer, medan teckningen af Almqvist alls icke hinner till, och det till exempel af de få sidorna om Talis Qualis icke är möjligt att förstå hans lefnads kuriösa, för tidens svenska förhållanden så symboliska utvecklingskurva från barrikadsångare till utgifvare af Posttidningen. Ensamt egen källforskning på de punkter, hvarest »qvantum satis» saknades, hade kunnat utplåna dessa ojämnheter, men, det medgifves gärna, också ytterligare betungat och försvårat den redan förut dryga uppgiften. Ty det enda egentliga föregångsverk, Mortensen haft, professor Sylwans för ett par år sedan utgifna föreläsningsserie »Svensk Litteratur vid adertonhundratalets midt» behandlar visserligen

i hufvudsak samma litteraturperiod, men efter en mindre, populärare måttstock och utan de stora historiska perspektiven tillbaka och framåt.

Från »Aftonbladet till Röda Rummet» inledes med en utförlig framställning af de politiska och sociala frihetsidéernas frambrytande kring 1830 och deras viktigaste talemän. Medan Mortensens bok låg under tryckning, har ett annat arbete utkommit, som här kunnat vara honom till stort gagn, Karl Warburgs utomordentligt innehållsrika monografi öfver Johan Gabriel Richert, i hvilken den gryende liberalismens förhistoria intressant belyses. Men Mortensens kapitel om »liberalismens uppkomst» är, fastän hållet i stora och allmänna drag, synnerligen klart orienterande, och teckningarna af »rabulisterna» med Hierta i spetsen förträfflig. Ypperligt är framför allt Crusenstolpe målad, med en psykologisk porträttörs hela skärpa. Hur fint är icke redan anslaget. »Crusenstolpe var en romantiker, som aldrig kom med mer än ena foten inom verklighetens råmärken». Och hvilket blixtljus faller icke öfver hela hans skepnad och växlande bana af en reflexion som följande: »Jag fruktar, att Crusenstolpe under alla dessa öfverlöpningar hade framför sig bilden af Talleyrand och tyckte sig likna honom.» Duperad af sina retliga nerver och sin fåfänga som aristokratisk Byronsk romanhjälte, hvilken drottning Desideria förklarat vara den vackraste karl i Sverige, blef Crusenstolpe den han blef, skandalskrifvaren i glacéhandskar, den förnämaste af pamflettister, den kvickaste och mest haltlöse af politici, en glänsande uppenbarelse från de dämoniska spelarnas gyllene

tid. Man kan icke glömma hela denna utmärkta karaktäristik.

Nästa afdelning af boken heter »Från romantik till realism» och gifver en öfversikt af periodens litteraturutveckling i det hela mot europeisk bakgrund. Den är mycket skickligt gjord, men konturritningen af klassicitetens och romantikens utvecklingsgång dock af utrymmesskäl allt för skematisk för att gifva stor behållning. Dessa öfverblickar af ett par sekels andliga historia i fågelperspektiv, som så ofta förekomma i litteraturhistoriska böcker, kunna knappt undgå faran att öfvergå till ett tämligen tomt begreppsspel. Det är ett arf till litteraturforskningen från den abstrakta Rankeska historieskrifningen. Dessa sexton sidor om »allmänna strömningar» på 1600- och 1700-talen hade i stället kunnat skänkas periodens med styffaderlig knapphet behandlade smärre svenska poeter. Däremot var en utredning af de litterära rörelsernas rytm i Sverige under tidskiftet nödvändig, och författaren har verkställt den med sin ovanliga skarpsynta reda.

Sedan följer Almqvistessayen. Dietrichson liknade en gång Törnrosskalden och hans plats i den svenska litteraturhistorien vid den olycklige och brottslige Marino Falieri, hvilkens dystra hufvud man förgäfves söker i dogernas bildersal. En mängd af svenska litteraturskildrare hafva velat teckna Almqvist, men det måste sägas, att ännu ingen lyckats. Det mäktiga porträtt i kroppsstorlek, som borde finnas af seklets mest fantasirike och egendomlige skald, väntar ännu sin mästare. Mortensens studie är redan af den anledningen icke lyckad, att för-

fattaren ser rent förståndsmässigt på inbillningens store diktare. Här saknas icke blott inre kongruens, men äfven de rätta anknytningspunkterna till den fantastiske visionären och dialektikern. Med sitt ljusa och genomträngande omdöme framställer Mortensen visserligen både skarpt och riktigt Almqvists åsikter, men gifver endast föga af skaldens rent individuella väsen. Man lär känna hans verk, men icke jorden, i hvilken dessa brokigt skiftande plantor haft gemensam grodd; man blir bekant med lärorna, men icke med förkunnaren, med en snillrik oppositionsförfattare från jäsningsåren kring 1848, men icke med Love Almqvist. Det saknas, hvad tyskarna kalla Einfühlung, det konstnärliga inlefvandet i den skildrade personligheten.

Så mycket mer träffande är Mortensens Runebergsbild, utgående från jägaren och friluftsmänniskan, hvilken förstod att tämja fåglarna, så de »liksom Odins korpar i sagan» satte sig på hans skuldror, och hade »en hand med djuren» och en insikt i naturen som de, hvilka i primitiva tider och trakter »rent af kallas trollkarlar». Från denna fint valda utgångspunkt växer Runebergs personlighet och diktning fram med mäktig, organisk enhet. Efter ett alltför summariskt, här och där också en smula ointresseradt kapitel om tidens lyrici (B. E. Malmström t. ex. hör till de gestalter från perioden, af hvilka Sylwan fått fram mer i sin korta resumé), följer en alldeles ovanligt fängslande och ingående afdelning om tidehvarfvets romandiktning. Sannare och bättre än Fredrika Bremer här skildras, kan icke »Europas tante» och

kvinnorörelsens svenska moder framställas. Det är ett litet mästerprof på själfull kritisk konst. Men äfven de andra författarna och författarinnorna till älsklingsromanerna från våra föräldrars ungdom äro fint och lefvande uppfattade. Hur kvickt och sinnrikt är t. ex. icke sista penndraget i profilen öfver Blanche — »han blef ett slags père noble, som talade å hela svenska folkets vägnar».

»Efterromantik» kallar Mortensen slutligen sin boks epilog, tiden från 1860—1879. Hvad här gifves är blott en skiss. En sådan lyrisk virtuos som Bäckström blir knappast nämnd, och i flygande fläng äro signaturskalderna affärdade. I denna starkt förkortade teckning har författaren icke velat analysera de litterära fenomenen, men blott påvisa konsekvenserna af den förut följda utvecklingen. Med ett fast grepp samlar han seklets andliga trådar och för dem fram till 1879, positivismens, naturalismens, den nya tidens genombrottsår.

Som af det föregående synes, kan man anmärka på ett och annat i »Från Aftonbladet till Röda Rummet,» hafva en annan syn på åtskilliga ting och personligheter. Det hindrar icke, att detta verk tillhör de mest värdefulla skrifter öfver svensk kultur, som på sista åren utkommit, och mer än de flesta är ägnadt att intressera, då det mer än de flesta lämnar direkta bidrag till ett rätt förstående af våra egna dagars Sverige.

28 maj 1905.

FREDRIK VETTERLUND.

STUDIER OCH DIKTER. ATTERBOMS SAGOSPEL FÅGEL BLÅ.

Docenten Fredrik Vetterlund har under de senare åren publicerat en ej obetydlig rad större och mindre skrifter. Det är litteraturhistoriska undersökningar, essayer, dagskritiker och poem, arbeten af olikartad beskaffenhet, men som alla — utom en oförneklig talang — äfven hafva gemensamt anspråket på att intaga en position för sig inom bokvärlden. I sin forskning har Vetterlund försänkt sig i den svenska »fosforismen» och särskildt ägnat Atterboms nog aldrig efter förtjänst uppburna och af nutiden säkerligen alldeles för bortglömda skaldskap ett lika hänfördt som noggrannt studium, utmynnande i ett hetsigt försvar för romantikens konst och anda. I sina karaktäristiker öfver moderna diktare och sina uttalanden om vår egen tids åskådning och däraf präglade verk har Vetterlund fasthållit samma synvinkel och från samma operationsbas gjort en mängd utfall mot den naturvetenskapliga världsuppfattningen, mot

naturalismens »tröstlösa» poesi och den »dumma och råa nyttighetsförgudningen.»

Det förefaller mig ibland — och härtill skall jag än en gång återkomma i det följande — som författaren med kanske väl mycken självtillfredsställelse pekade på den blå blomman i sitt knapphål och uppbar sin mission af romantikens »riddare utan fruktan eller tadel» med väl mycket patos, men denna oskyldiga svaghet kan ingalunda hindra oss att njuta af det myckna vackra och värdefulla i Vetterlunds arbeten, på hvilka vi med nöje fästa läsarnas uppmärksamhet.

De två sista verken af den flitige och begåfvade skriftställaren lämna en bild af hans mångsidighet. Det är dels en genomförd estetisk undersökning öfver Atterboms sagodikt »Fågel Blå», som vänder sig till litteraturstuderande af facket, dels en volym »Studier och Dikter», ämnad för den intresserade allmänheten, hufvudsakligen bestående af kritiska uppsatser, men äfven innehållande en räcka poem. Den sista bokens sammansättning är, som man ser, ganska ovanlig och knappast fullt lyckad. De allvarliga, visst icke tungt skrifna, men i alla fall dokumenterade och sakliga studierna skymma undan och trycka ned den lilla gruppen af dessa Vetterlunds »Sommarvers och Skuggvers». Och det är skada, ty denne kritiker är verkligen i sina lyckliga stunder en poet, visserligen icke af någon skarpt utpräglad eller frodig originalitet, men med ett rent och vackert om också en smula tunnt flöde. Sorgfällig estetisk kultur gifver formen mångenstädes finhet och distinktion. Det är för öfrigt rätt lärorikt

att se, att denne man, som så gärna ville vara en romantiker, dock alltigenom är den moderna reflexionens son. Visan, hvilken han älskar, är ett bi, som icke söker honung på hans läppar, och den oändlighetssymbolik, som hans mästare, Atterbom, finner, hvart han vänder blicken, tycks ej hafva afslöjat sitt gåtspråk för hans famulus. I stället är det ett modernt tankelif med sina rent intellektuella stämningar, som vackert speglas i Vetterlunds ofta särdeles fint, men förståndsmässigt slipade strofer. Dock, en poet är det, som talar i dessa klara, durklingande vers. Man läse den af fångadt solljus verkligen strålande inledningshymnen till Apollo, men framför allt kanske den präktiga dikten om Here Ludovisi, Goethes gudomlighet. Det är en djup solskensstillhet öfver hela den sång, Vetterlund ägnar den hellenska gudamodern. Jag måste citera de sköna slutstroferna:

Af lidelse vår lycka sjuknar bort.
Din fjärran blick ej nås af jordisk flamma.
Vi svage kvida, fast vår tid är kort.
Din stolta tystnad alltid är densamma.

Och ensam här, i denna skymnings ro,
inför din ro jag frestades att stanna
och gifva upp på kampens fröjd min tro,
för stillhetsdiademet kring din panna.

Dock, litteraturhistoriker är Vetterlund först och sist. Hufvudparten af de estetiska undersökningarna i hans nya böcker äro ägnade Lycksalighetens ö's skald, hvilken han i åratal studerat. Redan 1891 publicerade Vetterlund, som jag tror, sina första

bidrag till en djupare kännedom om Atterbom, och sedan dess har han trängt allt innerligare in i den store romantikerns fantasivärld och allt mångsidigare belyst hans diktning. Den stora vetenskapliga afhandlingen om »Fågel Blå» är också sannolikt en af de mest genomförda analyser af ett skaldeverk, som vår litteraturhistoria äger. Det finns i denna undersökning en ihärdighet i att följa en diktnings motiv från första undfångelsen till det slutliga utförandet, en skarpsynthet i att klarlägga en fantasiväfnads brokigt och hemlighetsfullt tvinnade trådar, som äro värda allt beröm, och därtill en kärleksfullhet och en resonans för romantiskt lynne, som ej kunna vara finare. Däremot saknar framställningen öfverskådlighet och hade vunnit på en stramare disposition. Skildringen af sagospelets tillblifvelsehistoria hade bort alldeles skiljas från den estetiska värderingen och utläggningen. Detaljerna skymma här och hvar undersökningens gång, och trots utförligheten brister det ibland i analysen. Jag tar ett enda exempel. Den man, som i Fågel Blås värld af himmelsblått svärmeri och purprade ungdomsdrömmar betecknar den grå klokskapen och det skeptiska förståndet, är Ebn Rosch, en arabisk läkare. Vetterlund jämför denna gestalt med besläktade och framhäfver med skäl, att araben betecknar ett »naturalistiskt, mot korstågsromantiken fientligt folk», men det har tydligen undgått honom, att själfva namnet är en fingervisning. Ebn eller Ibn Rosch är ju det rätta namnet på Averroës, medeltidens Voltairetyp.

Men vi öfvergå från denna i det stora hela

förträffliga afhandling till de tvenne populära uppsatserna om Atterbom i Vetterlunds »Studier och Dikter». Dessa tvenne essayer om Atterboms »Blommor» och om »Romantisk mystik» hafva alla den stora undersökningens företräden, men äro därjämte vida bättre skrifna. Jag tvekar icke att kalla dem rent utmärkta, träffande i sak såväl som i form, bland det bästa, som skrifvits öfver Sveriges romantiska diktning. Man kan icke bättre och sannare karaktärisera stilen i Atterboms blomdikter och lyrik i det hela än Vetterlund gör det, när han säger, att skalden i den svenska poesien infört arabeskens princip. »Hos den unga romantiken uppstod åter naturlifvet i en munter och primitiv poetisk mytologi: den gyllne Maj och den grönklädda Flora, 'morgonens yngling med rosenmun', Zefyr och den unga Aurora. Dessa figurer voro inga individer men liknade ej heller 1600-talets frostiga barockallegorier eller någon boucher- och bellmansgratiös rokoko; de voro dekorativa figurer i ett arabeskartadt mönster med yppigt fantasimaterial; där var en ny vår och oskuld omkring dem, ett lekande potpourri af grönt och azur, af saffran- och aurorafärger.» Hur ypperligt är icke detta både sedt och sagdt!

Lika lyckad är den lilla studien öfver Atterboms lifsåskådning med titeln »Romantisk mystik». Det är fint och fyndigt, när författaren visar innebörden af Atterboms kult för »natten» och »dunklet» och jämför den med Hartmanns »omedvetna» och Spencers »ovetbara». Denna essay är för öfrigt intressant genom att lära läsaren, hur nära besläktad

all mystisk lifsuppfattning är. Det finns ställen hos Atterbom, som lifligt erinra om några af de nyaste företeelserna inom vår metafysik.

Efter de två Atterbomstudierna följa tvenne öfver Viktor Rydberg. Den första behandlar Singoalla och visar väl — blott i en kanske något svulstig stil — det halffilosofiska stämningssvall, ur hvilket denna af Vetterlund för öfrigt sannolikt betydligt öfverskattade ungdomsberättelse födts. Men om det olika värde, man tillmäter Singoalla, ytterst beror på subjektivt tycke, synes mig den framställning af Rydberg, som Vetterlund gifver i den andra uppsatsen med titel »Viktor Rydberg och 80-talets ungdom», påtagligen vara behäftad med hvad fransmännen bruka kalla en »indiskret beundran». Ty hur djup vördnad man hyser för den store skalden — och den, som skrifver dessa rader har en ofantlig sådan — blir man misslynt, när man ser Vetterlund stapla Pelion på Ossa för att uttrycka sin förtjusning. I Viktor Rydbergs själ finner Vetterlund senantikens Hellas, ariernas urtid, Veda, Edda och Plato, Lionardo da Vincis och Francescos af Assisi århundraden och sist äfven det rätta inträngandet i Darwins, Spencers och Taines sekel. Och allt detta står i en liten slutkaraktäristik på ett par rader! Den som får en helhet af en sådan störtsjö af namn, är att lyckönska, utom att ett par af påståendena äro högst diskutabla.

Hela denna uppsats är för öfrigt föga lyckad. I den framträder nämligen just den svaghet hos Vetterlund, som redan är antydd i denna artikels början — hans böjelse för att paradera som idealis-

mens paladin mot en i materialismens bojor fjättrad tid. Detta yttrar sig hos honom framför allt som en polemik mot hvad han kallar »80-talet», dess världsåskådning och litteratur. Om detta blott vore en estetisk opposition, vore därom föga att säga, dels därför att estetiska omdömen ytterst bero på tycke och smak, dels därför att det mycket omtalade decenniet — och redan att förmå göra sig omstridd är väl ett kraftbevis — onekligen har åtskilliga litterära synder på sitt samvete och därtill predikade en ensidig poetisk teori. Men den saknar blick eller god vilja, som på grund af en litteraturs öfverdrifter och förlöpningar icke ser dess kärna — här den stora sociala rättfärdighetslängtan och den manliga kritiska sanningskärlek, som utmärkte den positiva forskningens och de kollektiva klassrörelsernas första stora period, och som, om också mången gång i grumlad form, präglade den tidens svenska böcker. Polemiken mot denna diktnings öfverdrifter förefaller nu mycket »post festum», och det förundrar oss, att en man som hr Vetterlund ännu håller på att vittna och protestera mot ett skifte, som redan tillhör historien. Hr Vetterlund försummar nämligen intet tillfälle att bedyra, att han — midt under det syndfulla 80-talet — var en ren, ofördärfvad och romantisk yngling och att han skall förblifva jublande och troende romantiker till sin död. Ännu förra året, om jag minns rätt, publicerade han ett svassande poem härom — åter tryckt i »Studier och Dikter» — kalladt »Trots». Hr Vetterlund aflägger där ännu en gång sin romantiskt idealistiska trosbekännelse och liknar sitt »härliga

trots» mot dagens världsuppfattning »vid ett bart och blixtrande svärd». Osökt kommer man därvidlag att tänka på salig Tinnerholm och dennes lågande klinga. Ty om det i Atterboms och fosforismens ungdom möjligen betraktades som landsvådligt att vara romantiker med tro på allt slags mystik och oändlighet, torde det under tidernas lopp hafva blifvit relativt ofarligt och numer svårligen kunna leda till några blodiga kollisioner. Om hr Vetterlund kunnat förblifva i den tron, att planeten Tellus är lycksalighetens romantiska ö, är han endast att lyckönska, och vi hoppas, att hans Felicitas aldrig måtte blifva honom otrogen. Ehuru vi andra hafva romantikens Eden stängdt bakom oss och icke skulle draga dit in igen, äfven om portarna vore öppna, höra vi med glädje och vemod, fast utan saknad, sägnerna därifrån. Kan hr Vetterlund få dem att klinga inom oss, skola vi bara tacksamt klappa i händerna, både om dess silfverklang genljuder i hans egna vers eller han utlägger deras skönhet hos våra romantiska diktare, hvilkas historia han har så många kvalifikationer för att skrifva.

16 oktober 1902.

RUBEN G:SON BERG.

OM DEN POETISKA FRIHETEN I 1800-TALETS SVENSKA DIKTNING.

Doktor Ruben G:son Berg har i hela sin kritiska verksamhet den afgjorda fördelen att hafva valt en egen, med orätt förbisedd väg. Det fanns inom den svenska kritiken en tom stol — den i modern språkvetenskap skolade granskarens — och både hr Berg själf och litteraturen äro att lyckönska till att han tagit den i besittning. Hvad som förut brukade presteras af språklig kritik, kom från det mörkaste Afrika. Det behöfdes onekligen, att en modern människa med skolning i den nya tidens språkvetenskap och känsla för språket såsom en lefvande organism utträngde kriarättningens snusmalare. Man är verkligen tacksam för att en man som Ruben Berg, hvilken både har fullkomlig insikt i modern språkvetenskaps metodik och därjämte själf poetisk åder och artistisk blick, här tagit ledningen.

Skulle man anmärka på något i denna i så många afseenden förträffliga och nyttiga verksamhet, vore det kanske en viss brist på estetisk smak i

större stil. Sådan är den mänskliga ofullkomligheten, att vi vanligen hafva, hvad fransmännen pläga kalla »våra förtjänsters fel», och de, som komma till litteraturen från språkvetenskapen och dess absorberande intresse för själfva det språkliga materialet, sakna ej sällan säker litterär smak. I all synnerhet gäller detta mången gång dem, som utgå från germansk språkforskning och äro i djupare mening oberörda af antikens och de romanska folkens stora tradition. I det hela är det en kinkig sak med den estetiska smaken. Har man den ej i blodet, måste man komma tidigt till Athén för att förvärfva den.

Dock, ett ingående på estetiska meningsskiljaktigheter är icke på sin plats i en anmälan öfver föreliggande verk af Ruben Berg — det må sparas till ett annat tillfälle. Ifrågavarande afhandling utgöres ju blott af en utomordentligt rikhaltig öfversikt öfver det poetiska språkets afvikelser från normalspråket inom svensk diktning under 1800-talet. Författaren är här framför allt skarpsynt materialsamlare och skicklig klassifikatör. Med en klarhet och en öfversiktlighet, som fördelaktigt tala om noggrann, vetenskaplig utbildning, har författaren ordnat det väldiga stoffet och gifvit de nödvändiga korta vinkarna för dess diagnos. Själf afhåller han sig från att döma i fråga om språklig riktighet eller oriktighet, och han gör rätt däri, ty den ofantliga massa af parallellställen, som han lyckats finna för nästan hvarje ovanlig form i poesien, vittnar med öfvertygande makt om, att spörsmålet ligger djupare och att dikten har sina egna språkliga tendenser. Härmed vill naturligtvis

ej något så orimligt vara sagdt, som att icke rena och odisputabla språkfel kunna vanställa eljes goda poetiska skapelser. Men en mängd af poesiens språkliga egendomligheter få genom Ruben Bergs allsidiga sammanställning ett nytt ljus, och efter denna så fullständiga bokföring af ett helt sekels »poetiska friheter» torde man möjligen kunna hoppas, att herrar ordryttare förlora hågen för sin sport och använda de röda och blå blyertspennorna på lämpligare ställen.

Frestande däremot är det att studera de olika diktarnas språkliga egenheter ur estetiska och psykologiska synpunkter — här skymta, medan man läser Ruben Bergs bok, en hel följd af intressanta uppslag. Vi hoppas att författaren själf drager dessa konsekvenser ur sitt så flitigt hopförda material. Säkerligen har han rätt i, att man i fråga om poesiens språk i litteraturforskningen ofta nöjt sig med allmänna och tomma talesätt. Han är själf den mest af alla kompetente att i detta hänseende börja en ny æra.

8 juli 1903.

JOHAN FLODMARK.

I.

STENBORGSKA SKÅDEBANORNA.

Det fanns under Gustaf III:s tid en originell kammarskrifvare i krigskollegiet med det klingande namnet Sigfrid Lorenz Gahm Pehrsson. Han är med skäl berömd för den otroliga massa biografiska och historiska handlingar, som han samlat och afskrifvit, och hans enda privatförnöjelse vid detta trägna kopieringsarbete var, att här och hvar inflicka några smädelser öfver det »theatraliska» århundrade, i hvilket han hade olyckan att lefva. Detta epitet har blifvit hans bevingade ord, helt visst därför att det rymmer en sanning. Aldrig har teatern i Sverige spelat en sådan roll och utöfvat ett så stort inflytande på uppfattning och seder som under Gustaf III:s tid. Från monarken ner till den minste af hans hofmän, från slottssalen ner till borgarhemmen i Stockholm och prästgårdarna på landet, voro alla bildade — för att tala i tidens stil — Melpomenes och Thalias hängifna undersåtar, och det är därför, som studiet af denna tids teaterväsen är så lockande och så fruktbärande. I de

dramatiska sånggudinnornas trollspegel tecknar sig klarare än annorstädes det färgrika, fantastiska och flärdfulla tidehvarf, som gömmer den svenska storhetstidens sista röda aftonsolsreflexer — det är därför, som alla bidrag till den gustavianska teaterhistorien så starkt fängsla vårt intresse.

Under de sista åren har också den svenska teaterns öden under detta skifte ifrigt studerats. Sedan den, som skrifver dessa rader, utgaf sitt försök till en allmän öfversikt öfver Teatern och Dramat under Gustaf III, hafva flera nya arbeten utkommit, sättande särskildt tidens sceniska lif i än klarare belysning. Lewenhaupts förträffliga publikation, »Bref rörande Theatern under Gustaf III», gaf en ökad inblick i de kungliga skådebanornas förhållanden. Med föreliggande arbete af Johan Flodmark öfver de Stenborgska skådebanorna har Stockholms första enskilda teater erhållit sin monografi, och det en monografi i mer än ett hänseende värd att uppmärksammas.

Flodmark hade redan förut genom sin studie öfver den gamla Bollhusteaterns verksamhet under frihetstiden visat sig som lycklig forskare och finnare på detta område, och genom sina anteckningar öfver Bellmansmelodierna har han visat sig nära förtrogen med den Opera Comique-repertoar, som kanske just var de Stenborgska scenernas viktigaste mission att upprätthålla. Man kunde då på förhand antaga, att hans arbete skulle vara lika rikt på nya uppgifter, hämtade från ofta förbisedda och glömda fyndorter, som noggrannt i utarbetningen. Den präktiga, alltigenom sakrika och

intressanta volym, som han nu utgifvit, infriar också de största förhoppningar. Ehuru det mot arbetet väl kan framställas åtskilliga anmärkningar, är det dock alltid en kär plikt för en anmälare att begynna med att framhålla, att de gamla skådebanorna knappast kunnat få en mer insiktsfull och mer kärleksfull historiograf.

Med användande af alla tillgängliga källor — tryckta och otryckta — har författaren följt den första Stockholmska sekundteaterns öden år från år, och det är ett otal af detaljer, som han lyckats samla. Vi se först, hur Petter Stenborg med spillrorna af frihetstidens gamla trupp frestar en sorglustig existens i Stockholm och landsorten, intill dess ändtligen den kuriösa lusthusrotundan bland Humlegårdens gröna träd gaf den »nationella teatern» en fast boning. Vi se, hur denna Humlegårdsscen från en svag början växer år för år i anseende och betydelse. Arlekinader, marionettspektakel och konstmakarnas underliga »ekvilibrier, konster och positurer» efterträdas småningom af konstnärligt skrifna och konstnärligt utförda stycken, och särskildt Hallmans geniala parodier, som i grotesk karikatyr återgifva så mycket af sin tids stockholmslif, läto verkligen bräderna i den Humlegårdska teatern föreställa världen, den värld, som publiken kände från hufvudstadens dryckesklubbar och Djurgårdslif. Med den genommusikaliske Carl Stenborg — en artistnatur ända ut i fingertopparna — begynte sedan rococotidens Opera Comique i första rummet odlas, och dess täcka och skälmska sånggudinna, hvilkens friska, röda läppar hade

klingande visor och lustiga refränger för all generationens lust och munterhet, sträckte öfver scenerna vid Eriksberg och Munkbron sin doftande blomsterspira. Det var Envallssons tid, och kanske hafva dessa scener under detta skede spridt mer glädje än operan själf, genom att bjuda den genuina stockholmspubliken på Monsignys, Philidors och Grétrys friskaste melodier, hvilka, sedan man en gång hört Carl Stenborg och Eleonora Säfström sjunga dem, aldrig kunde glömmas. Den tredje och sista fasen i den Stenborgska teaterns utveckling skulle man kunna kalla — tårdramats, det är 1700-talets gråtmilda, resonerande och deklamerande skådespel, inspirerade af puritanismen vid Themsen och puritanismen vid Genèvesjön, som nu träda i förgrunden. När man ser Lillos, Moores, Merciers och Kotzebues borgerliga drama efterträda rococons koketta opera-comiquer, är det som att se en borgerlig fru, hvilken pretentiöst under stora åthäfvor torkar sitt ömma hjärtas tårar, jaga på flykten en rosenkindad, täck subrett, som sjunger sin skrattande kuplett ännu då hon med en piruett på sin röda klack försvinner från scenen. — Denna sista period i den Stenborgska teaterns historia skulle man kunna kalla Björns tidskifte. Han är en sannskyldig exponent af den känslofulla och smaklösa konst, med hvilken det tredje ståndet gjorde sitt intåg på den litterära arenan. Den gamla en gång af idel glädje och glam genljudande teatern lyktade sitt lif, som hela seklet, i ett virrvarr af bullersamma uppträden och braskande fraser.

Det är denna de Stenborgska scenernas ut-

veckling och verksamhet under mer än tre decennier, som dess annalist låtit oss i detalj följa. Genom fullständiga spellistor kunna vi kontrollera både truppens artistiska bemödanden och publikens smak. En mängd skildringar och anekdoter om märkliga föreställningar förläna den eljes något enformiga teaterkrönikan lif och färg och gifva ständiga perspektiv ut mot den gustavianska tidens kulturhistoria. Än meddelar författaren en bouppteckning, som för våra ögon hastigt rekonstruerar ett gammaldags hem eller gifver en lustig inblick i en aktris' garderob, än tala några domstolshandlingar sitt drastiska och osminkade språk om de dåtida sceniska artisternas seder. Stundom utvidga sig notiserna om teaterns främsta krafter till verkliga, intressanta biografier; så är förhållandet med teckningarna af Stenborg, Eleonora Säfström — och framför allt af Lisette Stenberg, den bekanta skönheten, hvilken med sitt heta kurtisanblod ansågs hafva skrifvit den förbindelse till den onde, som en morgon hittades i nyckelhålet till en af hufvudstadens kyrkodörrar, och hvilkens lefnadshistoria är en sensationsroman i Restif de la Bretonnes stil.

Blott den, som själf sysslat med studier af samma art, kan kanske till fyllest uppfatta, hur mycken möda det kostat författaren att uppstapla en sådan mängd nya data och uppgifter, som han lämnat. Och dock finns det kanske några lakuner i hans bok — sidor af teaterns lif, som blifvit en smula förbisedda. Det förvånar sålunda, att författaren så litet vidrört de Stenborgska skådebanornas ställning till censuren. Kellgren och Clewberg-Edel-

crantz, hvilka sedan 1785 skötte teatercensuren, hade ju till särskild uppgift att granska den Stenborgska teaterns pjeser; och i Lars v. Engeströms Hofkanslersdiarium (Riksarkivet) finnas åtskilliga notiser, som författaren kunnat med fördel använda. Så fick Stenborg med anledning af en passus i »Den förförde ynglingen» en vink, »att han på ett ställe något försigtigare kunnat yttra sig om policen», och året därpå 1793 ströks af samma orsak en, som det åtminstone för moderna öron synes, mycket beskedlig anmärkning om polisen i Björns försvenskning af »Minna v. Barnhelm». Att förhållandet mellan censorn och Stenborg ej var utan sina kantigheter visar bäst följande synnerligen intressanta anteckning i samma diarium af den 20 dec. 1792:

»Härhos följer Figaros bröllop utan anmärkning. Jag har sjelf igenomläst detta skådespel, ty tiden tillät mig icke att uppsöka någon af Herrar Censorer, Edelcrantz eller Kellgren. Herr Håf-Secreteraren lärer draga sig till minnes, att han förleden sommar lämnade mig ett nytt skådespel att igenomses endast 2 dagar, innan det skulle upföras. Jag öfvertalade då Kongl. Secreteraren Edelcrantz att skyndsamt igenomläsa det. Denna min villfarighet hade bort förbinda N. N. till all möjelig grannlagenhet, om också ingen författning den uttryckeligen ålade. Herr Håf-Secreteraren vet, att Kungl. Maj:t befallt det de uppå dess Theater till upförande antagne skådespel skola till Hofcantzlären öfverlämnas för att blifva censurerade, och sådant oagtadt upföres Nina (Dalayracs operett) utan föregången censur. Den föreställning jag däröfver å embetets vägnar gjordt N. N. skaffade mig den underrättelsen, att äfven Figaros bröllop är ämnad gå samma väg. Oagtadt den rätt jag äger att inställa dess upförande några dagar för att få tid till att låta igenomse densamma, har jag ey velat skrida till en sådan ytterlighet för denna gång.

Jag ber likväl N. N. vara försäkrad, att det är för sista gången sådan eftergifvenhet äger rum. Så länge författningen ey är uphäfven är jag skyldig att handhafva dess värckställande, och det embete jag innehafver fordrar af mig att ey tillåta det dess anseende och värdighet för nära trädes.»

Det är, som man ser, en skrapa in amplissima forma, röjande att teaterdirektören helst ville komma undan den besvärliga censuren, men v. Engeström var en noggrann ämbetsman, och under hans bortvaro öfvertog — som man ser af diariet den 4 sept. 1793 — justitiekanslern Lode hans befattning. Om dessa förhållanden och »den comiska Theaterns» ställning till myndigheterna hade man hos författaren väntat närmare upplysningar. Äfven till biografierna på aktörer och aktriser torde åtskilliga tillägg kunna göras. Särskildt gäller detta Carl Stenborg, på hvilken ju så många anekdoter från tiden anspela. Möjligen idealiserar Flodmark något hans väsen — att hans lynne var skäligen retligt, torde åtminstone framgå af en notis om ett slagsmål mellan honom och De Broën, som i början af 1790 cirkulerar i de dåtida brefväxlingarna. »Stenborg och De Broën hafva piskat sönder hvarandra under nyårsönskningarne», skrifver Schröderheim lakoniskt till grefve Ekeblad i ett i kungl. biblioteket förvaradt bref, och den sarkastiske presidentsekreteraren Franc upprepar tilldragelsen med det lustiga tillägget, att sedan Stenborg fått uppbära »Diverse kinpustor,» möter en klient honom bugande, »önskande honom en god continuation på det nya året» (Franc till N. V. Jacobsson i Uppsala bibl.

H. S.). Många dylika smådrag både om de uppträdande och om små händelser under representationerna äro helt säkert ännu att få, men medgifvas bör, att boken svällt öfver möjliga proportioner, om författaren skulle hafva medtagit allt det skvaller om teatern, som hittas i tidens korrespondenser.

De litteraturhistoriska upplysningarna äro understundom en smula oegentliga och ofullständiga. På tal om Piis' och Barrés lustiga opera-comique »Det indianske campementet eller Den betslade filosofen» heter det sålunda: »att författarna icke skytt den vågade idéen att framställa Aristoteles som en förälskad gammal narr». Det motivet kan väl knappast kallas »vågadt», då det är gammalt som gatan, ett favoritämne för medeltida poeter och konstnärer. Den gamla fabeln hade redan i Asteropherus' »Thisbe» förekommit på svensk skådebana.

Om Murphys, af Altén öfversatta, lilla skämt »Misstaget eller Den gamla fröken» hade bort anmärkas, att detta stycke redan förut användts af Gustaf III för hans lilla komedi »Den ena för den andra». Om Merciers drama »Västindiefararen» anmärker författaren, att Björn i detta stycke låter en person uppläsa fru Lenngrens dikt »Till min frack». Det hade bort tilläggas, att i originalet deklameras Sedaines »Epître à mon habit» — efter hvilken dikt fru Lenngrens poem är en efterbildning. Slutligen torde benämningen »den engelska humoristen» vara något vilseledande för Thomas Hales (d'Hèle), som visserligen var född engelsman, men

endast skrifvit på franska och därtill alster, präglade af rent parisisk esprit.

Dock, dessa och dylika småsaker kunna i intet afseende förringa herr Flodmarks i sin helhet så förträffliga och sakrika arbete. Skrifvet som det är med en klar och vinnande stil, öfverflödande af nya upplysningar och notiser, som kasta ljus öfver en lysande och liflig tid af scenisk odling, skall det helt säkert läsas med nöje äfven utom de tacksamma fackmännens egen krets, och den förträffliga utstyrseln med de många roliga afbildningarna och porträtten i förening med det både gedigna och intresserande innehållet gifver verket en hedersplats i teatervännernas bibliotek bredvid Dahlgrens standard-work öfver den Svenska teatern.

Nord. Tidskr. 1894.

II.

ELISABETH OLIN OCH CARL STENBORG.

Stockholms stads arkivarie, hr Johan Flodmark, är sannolikt den störste kännare af den gustavianska teatern, som finnes. Ingen nutida habitué kan vara bättre bevandrad i våra dagars sceniska förhållanden än han i 1700-talets teaterlif. Han kan skildra de gamla för länge sedan öfvergifna och rifna Thaliatemplen som om han dagligen ginge ut och in i dem. Alla de för länge sedan döda och glömda aktörer och aktriser, sångare och sångerskor, som en gång härskat på dessa bräder, föreställande världen, tycks han känna personligen, så mycket

vet han åtminstone om dem allesammans, om deras lefnadsdata, talanger, intriger och öden. Flodmark har också i sin stora bok om de »Stenborgska Skådebanorna» lämnat den säkert mest ingående framställning, som någon svensk tilja erhållit, med en mängd af biografiska upplysningar, kulturhistoriska sededrag och en synnerligen intressant, dag för dag med mycket arbete rekonstruerad spellista. Utom detta omfattande verk har Flodmark utgifvit flera smärre studier till 1700-talets teaterhistoria, alla präglade af samma kärleksfulla forskning och med flitigt användande af de gamla papperens lärdomar och vittnesbörd om det förflutna.

Den nya boken om »Elisabeth Olin och Carl Stenborg, två gustavianska sångargestalter» anknyter sig sålunda till en hel rad af skrifter på samma fält. Den behandlar vår första diva och vår förste hjältetenor, båda högt dyrkade af sin samtid, ofta nämnda i tidehvarfvets bref och minnesteckningar och omstrålade af den gustavianska teaterns hela ungdomsglans. Lika mycket som många andra bland periodens ledande figurer förtjänar detta operans första kungapar också sin historia. Flodmark har utfört den med en sakkännedom och en pietet, värda allt beröm. Det är icke hans fel, om man under läsningen af boken ibland erfar samma intryck, som de sist utgifna gustavianska memoarerna då och då meddela — nämligen att man börjar komma nära bottnen på skäppan. Så många dokument af alla slag hafva under de sista tjugu åren bragts i dagen just om detta skifte af svensk kultur, att det icke längre är lätt att verka med nyhetens behag. Äfven

i fråga om den gustavianska scenens talangfulla och lättsinniga barn ha icke minst genom Flodmark själf så mycket uppgifter samlats och så många lustiga och rörande aktstycken gräfts upp ur arkivens gömmor, att det hufvudsakliga redan är sagdt. Konturbilderna af Elisabeth Olin och Carl Stenborg äro redan kända. Det hindrar icke, att man med nöje i författarens framställning följer de båda artisternas utförligt berättade lefnadssagor. De spelade icke blott på scenen älskare och älskarinna mot hvarandra, dessa två — en »öm kedja» förenade dem också i privatlifvet. Det är sålunda fullkomligt i sin ordning, att Flodmark trädt deras lifstrådar på ett och samma nystan, och med ett gammaldags älskvärdt och siratligt skrifsätt, som väl passar en Thalias historiograf, förtalt deras gemensamma öden.

Fru Olin hette i sig själf Lillström och var dotter till en organist i Katarina kyrka, som på aftnarna tjänstgjorde i kungl. hofkapellet. Hennes mor var aktris, och själf uppträdde hon vid sex års ålder i en opera-comique »Syrinx eller den i vass förvandlade vattunymfen» och sjöng ett par små arior. Hon var sålunda från början ett af dessa äkta teaterbarn, som förr eller senare måste komma till scenen. Det dröjde emellertid, bland annat därför att hon 1760 ingick borgerligt äktenskap. Antagligen för att komma bort från ett fattigt hem gifte hon sig med advokatfiskalen i Svea hofrätt, Gabriel Olin. Någon imponerande gemål till den unga, vackra kvinnan var icke den låghalte och titelsjuke »hofsekreteraren» — i anseende till sitt »alltid betygade välförhållande» hade Olin erhållit

denna titel — men han hade litet estetisk fernissa, musikaliska intressen och utmärkte sig dessutom för det kristliga tålamod, med hvilket han fördrog sin hustrus äfventyr.

Liksom fru Olin var Carl Stenborg också ett teaterbarn. Hans far hade tillhört den första inhemska dramatiska teatern i Sverige och kuskade länge ikring i provinserna med Thespiskärran, som en veteran ur en förgången tid. Sonen hade som yngling uppträdt hos fadern och märkvärdigt nog — ty fördomen mot skådespelaryrket var långt ifrån utdöd i borgerliga samhällskretsar — synes han hafva fortsatt med dessa gästspel ännu då han blifvit ämbetsman, »hofkanslist». Sannolikt träffades den blifvande svenska operans båda protagonister först i det dåtida stockholmska musiklifvet, åt hvilket Flodmark ägnat ett intressant kapitel. Konsertväsendet var redan då rätt utprägladt — framför allt användes riddarhusets stora sal för dessa musikaftnar. Fru Olin hade utdanats i sångkonsten af en af det stockholmska musiklifvets ledande män, hofkapellmästaren Zellbell, hvilkens »Musica marina eller Turkisk vattenmusik» — ett sensationsnummer med österländska instrument — väckt lifligt bifall. Genom sin lärare infördes fru Olin i tidens musikkretsar, bland hvilka funnos en mängd förnäma dilettanter, sådana som öfverstelöjtnanten von Höpken, hvilkens »besynnerligen smakfulla kompositioner» flitigt uppfördes. Vi se också fru Olin medverka vid de af dessa kretsar gifna s. k. »kavaljerskonserterna». Johan Gabriel Oxenstjerna, skalden, excellensen, tidens söndagsbarn, då ung kopist,

skrifver därom i sin dagbok med en entusiasm, som skvallrar om ungdomlig hjärtklappning: »Jag tror knappt att Italien har någon ljufligare röst. Oviss om man skall älska henne för hennes fägring eller för hennes gudaröst, vinner hon på en gång kärlek och förundran.» Ungefär ett år därefter talar han om henne på nytt och skildrar drastiskt hennes man: »Olin är näst Oelreich — f. d. censorn — den störste af alla hanrejar och hans sviktande och halta knän krokna ännu mer under den dagligen tillväxande tyngden af de horn, hvarmed hans skalliga hjässa bekrönes».

Allmänheten sysselsatte sig sålunda redan mycket med den vackra sångerskan, som antagligen också under denna tid blifvit bekant med sin blifvande sceniska moitié, Stenborg. Men fullt inför offentlighetens domvärjo trädde de först vid operans instiftelse genom Gustaf III.

I två kapitel skildrar Flodmark inrättandet af operan och dess berömda invigningsafton med »Thétis och Pelée», i hvilket sångspel ju fru Olin och Stenborg hade hufvudpartierna och med Uttinis smekande melodi sjöngo in sina egna namn och sin egen kärleks minne i en hel generations hjärtan. Dock, just denna vackra ingångsepisod till den gustavianska teaterhistorien har flera gånger förut skildrats, och Flodmark har här blott kunnat lämna obetydligt nytt. En hel följd okända och lustiga detaljer bringa däremot två interiörer ur Olins och Carl Stenborgs hem. Gabriel Olins dröm att få presidera i borgmästarestol eller åtminstone sätta sina krokiga knän under rådmansbordet hade gäckats

— han fick nöja sig med hederstiteln »assessor», men synes hafva förvärfvat förmögenhet. Det rådde välstånd, att icke säga lyx i hans boningshus vid den eljes icke särskildt eleganta Baggensgatan. Utom dyrbara mattor och vackra musikalier hade assessorn en fullkomlig liten tafvelsamling. Icke så synnerligen långt från Baggensgatan, i hörnet af Kornhamnstorg och Lilla Nygatan, bodde vännen i huset — Carl Stenborg. Flodmark för oss till hans våning en festkväll, då »den berömde och oförliknelige premiäraktören» samlat en utvald krets för att fira åminnelsedagen af Gustaf III:s kröning. Fru Olin var värdinna; närvarande voro kommerserådet Patrik Alströmer — den älskvärdaste bok- och musikvurm — riksfjäskern och äfventyraren Johan Simmingsköld, Bellman och Kellgrens föregångare, den redbare, allvarsamme Olof Bergklint m. fl. Sällskapet var, som man ser, »blandadt» i ordets bästa mening, och fantasien dröjer gärna vid denna lilla äkta gustavianska sällskapscirkel, omhvärfd af musik och sång kring Mariebergsbålen, glammande genom den vackra stockholmska pingstnatten, tills morgonrodnaden föll på rutorna mot Kornhamn.

Sedermera följer Flodmark de båda artisternas teaterbana och genomgår deras främsta partier. Först på 1780-talet började några pretendenter synas, som kunde täfla med fru Olin och Stenborg om publikens gunst. Det var den själfulla rymmerskan från Köpenhamns teater, Caroline Müller, och vår genialiske Karsten. Naturligtvis drabbades fru Olin, som var mer än tolf år äldre än Stenborg, fort af

den normala otacksamhet, som allmänheten plägar visa f. d. afgudar och rodockor. När hon blott var 44 år gammal, kallas hon spefullt teaterns »doyenne», ja »patriarke», och Schröderheim skämtar groft med hennes skrynklor och den dyrkan, som ägnas henne »af gamla hundar med godt minne». När jag bläddrar i mina packor af anteckningar rörande gustaviansk teater hittar jag ett och annat analogt yttrande. »Hon reser allt längre bort från skönhetslandet», skrifver Hjerpe i sin dagbok. Den oroliga krigstiden var för öfrigt ett pröfvande skifte för hela operaverket. Man hade annat att tänka på, och det finansiella betrycket nådde äfven skådebanan. Bland mina anteckningar hittar jag ett brefställe därom ur en högt uppsatt och ärbar byråkrats korrespondens. Det är presidentsekreteraren Franc, som skrifver, att reformerna å operan »lär vålla ett sjunkande pris på mätresser. Nu lär en boddräng kunna få en för 1 mål mat om dagen». Arkadiska tid!

Emellertid hade fru Olin redan 1784 dragit sig tillbaka från operan, och i det hela genomgick hon nu en häftig kris. Carl Stenborg bröt sin gamla förbindelse med henne och afvecklade förhållandet på ett sätt, som visserligen är gammalt och klassiskt, men som dock alltid har sin inre tragik — genom att förlofva sig med hennes dotter Elisabeth. Det tycks hafva kommit till en våldsam brytning mellan mor och dotter, hvilka först sedermera försonades. Fru Olin uppträdde efter 1785 blott vid konserter och enstaka festrepresentationer, alltid omstrålad af en välförtjänt nimbus af gammal ryktbarhet och stor

tradition. Stenborg fortsatte däremot länge ännu att spela — både på operan och sina egna scener. Länge bevarade han sin artistiska liffullhet, sin tjuskraft och sitt ungdomliga yttre — »det glada, trinda och vällustiga ansiktet», om hvilket Gjörwell talar — och knäcktes först på gamla dagar af ekonomiska bekymmer, som en feberaktig verksamhet i Stockholm och landsorten icke förmådde skingra. Det är svårmodigt att tänka sig, att den gamle sångaren, som skapat Pelée och Gustaf Vasa, en hel stads förtrollare, skulle på ålderdomen till och med nödgas sitta på bysättningshäktet. Sommaren 1813 dog han i djup fattigdom på Djurgården. Hans gamla älskarinna, hans svärmoder, fru Olin betalade kostnaderna för hans begrafning och sorgkläderna till hans änka.

Den forna divan lefde ännu länge. När Catalani 1827 efter sitt segertåg genom Europa kom till Stockholm och väckte en hänförelse, som ännu våra far- och morföräldrar väl mindes, gästade hon fru Olin, och den 87-åriga gumman sjöng utan tvekan en af sina glansarior för »il bel cantos» drottning. År 1828 afled fru Olin.

Sådana äro ytterlinjerna af de lefnadshistorier, Flodmark i sin sista bok berättar med en rikedom af enskildheter och upplysningar på ett alltigenom fängslande vis. Med stor omsorg är materialet samladt — det enda man vill anmärka är, att man i fråga om aktstycken, hvilka föreligga i ordentliga upplagor — t. ex. Clewbergs teaterbref, utgifna af E. Lewenhaupt m. fl. dylika arbeten — ej bör referera till handskrifterna, utan till de tryckta texterna. Boken är försedd med flera vackra por-

trätt. Dock saknar man en reproduktion af Sergels medaljong öfver fru Olin — eller i brist däraf en notis om, att den svenska skulpturens mästare modellerat hennes anletsdrag.

21 februari 1904.

BIRGER SCHÖLDSTRÖM.

DAMER OCH KNEKTAR.

Minnen och anteckningar.

Hvilken af förflutet svenskt lif intresserad läsare känner icke Birger Schöldström och hans skrifter, i hvilka så många fängslande episoder ur fosterlandets sede- och kulturhistoria tecknats med lefvande drag ur gamla papper, i hvilka så många egendomliga figurer och personager hugfästs med en rikedom på uppgifter och data, som ingen annan än han kunnat förfoga öfver, i hvilka så många vemodiga och lustiga minnen återupplifvats! Att läsa hans böcker med det växlande innehållet och de brokiga bilderna är som att lyssna till den mest bekantskapsrike af berättare, ty Birger Schöldström känner personligen de flesta märkliga och icke märkliga svenska människor från två sekel, 17- och 1800-talen, och kan om hvar och en, hvilken man än efterspörjer, meddela ett förbisedt karaktärsdrag, en glömd liten händelse, en lustig kuriositet. Gäller det dessa två århundradens personalhistoria, är han verkligen den till kött och blod förkroppsligade »Fråga mig om allting», en lefvande Mimers brunn

på anekdoter, uppgifter och källor. Det är också ingen hemlighet, att alla, som forska i den tidens historia och stå undrande och spörjande inför någon af dess okända gestalter, bruka vända sig till Birger Schöldström. Känner icke han figuren i fråga, då är det icke många utsikter att få fatt i vederbörande, men Schöldström känner nästan alltid den efterlyste, hans familj, hvar han bodde i lifstiden, när han eller hon gifte sig och dog samt mycket mera dylikt. Och om något är mera ovanligt än denna oerhörda kännedom om svenska människor från två hundra år, är det den älskvärdhet och den slösaktiga gifmildhet, med hvilka han delar med af sitt vetande.

Birger Schöldströms böcker äro, som han själf, grufvor af intressanta och kuriösa upplysningar. När man läser hans samlingar vid den ensamma lampan, tycker man sitt rum plötsligt befolkadt af besökare i olika dräkter. 1700-talets stångpiskor och 1880-talets tupéer, herrar i sidenrockar och damer i styfkjortlar, rococons små kvinnodockor med spetsade röda munnar och röda klackar, de svenska empirefruntimren, bortkomna i sin falska antik, alla 1800-talets damer ända till våra egna mödrars tid, då Eugénie de Montijo lät äfven nordens kvinnor anlägga sin uniform af krinolin, Garibaldiskjorta och marketenterskehatt med plym på sidan. Det är förra seklets herrar och kavaljerer med svängda lifrockar och solitärer i bröstet, ända till 1850—60-talets musikaliska, versskrifvande och pomaderade kungliga sekreterare, hvilkas sista, vansläktade exemplar i litteraturen är matsnuggaren Levin i »Röda Rummet». Dessa och dylika sorters

människor skymta som i ett laterna-magica-spel, när man sitter och läser Schöldströms böcker. De sjunga kupletter, hvilkas refränger man ännu hört i sin barndom, berätta förtroenden om sina öden och händelser, uppläsa glömda verser, hviska kära, förgätna namn, göra sin afskedsreverens och försvinna åter i skuggspelsförevisarens låda, medan ett vemodigt eko af gammal sång klingar i ens bröst. Allt detta har föga att göra med hvad som kallas »historia», den officiella protokollföringen öfver land och rike och de stora aktörer, hvilkas tal och uppträden ristas in på Clios taflor, men det hör hop med den lilla krönika af hvardagssorg och högtidsglädje, af episoder från teater och gata, af händelser i de stora männens enskilda tillvaro och dylikt, som gifver oss en återklang af själfva lifssorlet från gamla dagar. Många af Schöldströms små studier äro randanteckningar eller noter till vår litteratur- och teaterhistoria, som hafva både de exakta upplysningarnas värde och detaljens färgfulla åskådlighet. Ofta gifva dessa skildringar, trots sina blygsamma proportioner, sannskyldiga kulturbilder i smått, och alltid vittna de om lika kärleksfullt som tålmodigt arbete.

Den nya volymen heter »Damer och Knektar», är lik sina äldre syskon och har, som de, fullt med roande smådrag och egendomliga historier att förtälja. Boken sammanför en mängd små uppsatser, dels om i ett eller annat afseende märkvärdiga svenska kvinnor, dels om svenska krigare, som funnit den fredliga stugan hemma för trång och sökt äfventyr och ära i främmande land. Åt-

skilliga af dessa bidrag äro helt visst ej af större betydelse, ett par rent af alltför obetydliga. Men alla innehålla något nytt: några gifva silhuetter af original, som utan Schöldströms trofasta hågkomst väl varit för alltid glömda, och några meddela till sist verkligt förtjänstfulla bidrag till vår biografiska litteratur. Alla kvinnobilderna förefalla som en samling miniatyrporträtt från olika åldrar, och den gamle samlaren har sitt varma ord att säga om hvart och ett af föremålen. Bland dessa damporträtt vill jag framhäfva den intressanta lilla silhuetten af Bellmans, den veke svärmarens, som det tyckes, hårdt prosaiskt och förståndsskarpt lagda hustru, skildringen af Thorilds erotiska svärmerier, och den vackra lilla skissen »Nanna på Sköndal», Edvard Bäckströms mor, en kommentar till dennes innerliga, utomordentligt sköna sång till sin mor, och meddelande ett bref från henne, som för fantasien framkallar den vackraste bild af en själfull, varmhjärtad gammal dam. Bland noterna öfver »knektarne» är stycket om de historiska förebilderna till sjöröfvarna i V. Rydbergs bekanta ungdomsroman »Fribytaren på Östersjön» särskildt märklig, och följden af anteckningar öfver de svenskar, som deltogo såsom frivilliga i dansk-tyska kriget 1848—50, har också stort intresse. Den långa biografiska förteckningen öfver de svenska frivilliga i dessa krigsårs danska armé är värdefull och har säkert kostat mycket arbete.

Flärdlöst och älskvärdt skrifven, som denna bok är, med en gammal mångerfaren mans milda värma strömmande från bladen, skall den finna många

läsare, och vi hoppas att dessa »Damer och Knektar» skola efterföljas af många andra figurer och typer. Birger Schöldströms kartonger med notiser och drag ur de förra seklens lif äro outtömliga, och man lyssnar gärna till denna vänliga stämma, som har så mycket att berätta och berättar allt med så anspråkslös godlynthet och så jämn hjärtevärma.

7 juni 1902.

F. U. WRANGEL.

STOCKHOLMIANA.

I en utstyrsel, som är ett mönster af solid elegans, har nyss i bokhandeln utkommit en samling historiska Stockholmsstudier af en af våra yppersta kännare af hufvudstadens anor i det förflutna, grefve F. U. Wrangel, en genealog, för hvilken icke blott den gamla adeln har sina stamträd, men hela det samhälle, i hvilket han lefver. Detta band »Stockholmiana» innehåller en hel serie forskningar öfver det nutida Stockholms anor i det förgångna, undersökningar om förhållanden, människor och lokaliteter, små till omfattning och dimensioner, men sakrika och fängslande, rymmande en myckenhet nya upplysningar ur första hand, ur arkivens källor. Antecknaren, som samlat alla dessa uppgifter och af dem gjort sina mosaikbilder, är en man djupt inne i sina stycken, med en personhistorikers utomordentliga noggrannhet i detaljen, men först och sist med en kärlek till ämnet, som icke tycker någon väg för lång och tung, äfven för att vinna en relativt obetydlig sanning till sin kära fosterstads häfder. Så läsas dessa »Stockholmiana», älskvärdt och ange-

nämt skrifna som de äro, med både nöje och behållning, och hvar och en, som förnimmer en smula af blodsbandet till Stockholm och af släktintresset för dess forntid, skall med tacksamhet taga kännedom om dessa kulturhistoriska och topografiska skissers många intressanta drag och upplysningar.

Den första studien i boken behandlar »Stockholms värdshus och vinkällare under 1600-talets början» och lämnar en rolig öfversikt öfver några af de äldsta af de heliga Bacchitemplen i en stad, hvilken under alla kätterska anfäktelser för öfrigt dock bevarat den rätta tron i fråga om glasets gud. Kanske är det en illusion, men nog synes det en stockholmare, som om källarmästarna i hans stad hängde intimare ihop med dess öden och väl och ve än fallet brukar vara i andra städer. Det är nog litteraturen, som åstadkommit denna för källarmästarna i Stockholm så smickrande känsla, för hvilken jag icke vet, om de visat poesien tillbörlig tacksamhet. En skämtare skulle kunna våga paradoxen, att som svenska folkets historia är dess konungars, är svenska litteraturens historia dess källarmästares. Dock, för den period, som Wrangel närmast behandlar, har ännu knappast poesien gjutit sitt förhärligande skimmer öfver de hedersmän »som maath wijn och ööl selia.» Men det dröjer icke länge, innan krogens och litteratörens lyckliga äktenskap ingås. Det verkar nästan symboliskt, när 1600-talets äldste egentlige skald, Johan Wivallius, efter sina försök att vara erotiker i den högre stilen, likväl slutar med att gifta sig med dottern till en krögare, Thomas Ellertz, som Wrangel nästan kunde

hafva nämnt, ity att han redan på 1640-talet höll en källare i Stockholm med det präktiga namnet »Noe ark». Af de herrar traktörer, som Wrangel anför, har endast en, så vidt jag i ögonblicket minns, förevigats i poesien, nämligen Frans de Moij, omtalad i dikter af Nils Keder och Lucidor. Men med den sistnämnde, som tragiskt med sitt blod på källaren Fimmelstången beseglade förbundet mellan vinstuga och vitterhet, begynner ju Stockholmskällarnas skaldiska tidehvarf, som sedan kan räknas åtminstone till och med Röda Rummets dagar.

Härefter följa i Wrangels bok några anteckningar om »Kopparmatte» och »Kåken», ett par af de Stockholmska minnesmärken från gamla dagar, i hvilkas försvinnande man lättare finner sig, samt en både rolig och fantasilockande studie öfver en skotsk köpman i Stockholm under skiftet mellan 15- och 1600-talen, Blasius Dundie. Orsaken till att denne gamle köpman vunnit Wrangels uppmärksamhet, är att han — troligen med orätt — betecknats såsom den, hvilken gifvit Stockholms en gång mest fashionabla del, Blasieholmen, dess namn. Men det visar sig, att Blasius Dundie — oafsedt sin tvifvelaktiga egenskap af Stockholmsk gudfader — i och för sig hade sina intressanta sidor. Den historia Wrangel meddelar om hans äktenskapsprocess med sin andra hustru Malin Wilhelmsdotter, en öfverspänd och erotisk kvinna, är ett helt litet drama in nuce, och präktigare slutscen kan intet gammalt skådespel hafva än den domstolsseance i det gamla Stockholm, vid hvilken »sjutton ärlige dannekvinnor» infinna sig för att värja Malin mot

mannens anklagelser för äktenskapsbrott. Hvad det allt finns för märken af rödt blod och torkade tårar i de gamla styfnade protokollen!

Bland de ytterligare studier, som utfylla boken, böra särskildt framhållas tvenne om Stockholms gator, om »gatunamnen i staden mellan broarna» och om de viktigaste husen i det äldre Norrmalm och deras forna ägare, två förträffliga utredningar, sakrika och roande för hvar och en, som, när han promenerar i sitt Stockholm, vill erinra sig, att namn och stenar bära vittnesbörd från döda tider, vittnesbörd, som man hos oss är blott alltför hågad att utplåna. Och härmed är den tendens, som genomgår Wrangels »Stockholmiana», vidrörd, ty dessa små uppsatser, som behandla minnen från Vasatidens Stockholm, hafva dock, så underligt det kan låta, en tendens för dagen. Författaren säger det uttryckligen redan i företalet, där han polemiserar mot det skamliga förslaget att rifva gamla staden. Orden böra citeras: »Enligt uppgjorda planer skall allt nivelleras och bortschaktas, utom slottet, kyrkorna samt riddarhuset och några få andra hus. Allt detta sker under den groteska försäkran, att det är endast »bråte», som finnes i gamla staden. Därom torde dock kunna tvistas, och mången anser, att hvad som ännu kan finnas kvar från forna tider har så mycket värde, att några kalkylerande ingenjörer, utan konstsinne eller pietet, icke borde tillåtas rasera det för att tillfredsställa deras egen och andras lumpna spekulationslusta på dessa minnens bekostnad. Det har nämligen klargjorts, att alla de skäl, som anförts för den gamla sta-

dens slopande, äro imaginära, d. v. s. om man undantager spekulationsintressena hos tomtägare och — andra.»

Flerstädes under loppet af sin framställning uppträder grefve Wrangel lika berättigadt och lika skarpt mot den simpla och plebejiska amerikanism, som åt en stad »med anor från 1200-talet vill gifva en fysionomi från i går», och på hvar sida nästan i hans bok kan man få ett lefvande intryck af, med hvilken prosaisk parvenysmak man i Stockholm sträfvat att utplåna den gamla residensstadens racedrag och egenheter och att ersätta den historiskt framvuxna, af byggande och drömmande sekel afsatta stämningen, med dagskonstruktionens blodlösa och kalla skematism. Måtte de upprepade vinkar, författarens ord gifva, bidraga att stärka en opinion, hvilken ändtligen af de sista årens arkitektoniska skandaler och våldtäkt på pietet och skönhet väckts ur sin slummer.

Det kan måhända förefalla enformigt, att uppmaningar af detta slag ständigt och i alla sammanhang upprepas. Men den, som älskar och förstår sitt Stockholm, kan icke annat och bör ej heller låta något tillfälle gå förbi utan att inskärpa den goda läran. Hvad hafva vi icke fått vara med om, och hur har icke vår barndoms Stockholm förgrofvats af simpel smak och kärlekslöst oförstånd! Prålig och städad som en uppkomlings salong, fyrkantig och torr som en fantasilös ingenjörs hjärna, utan kolorit af historia eller genklang af sång, som en nybyggarstad i fjärran västern med numrerade skyskrapare och gatunamn, har man velat göra en stad, hvil-

kens ojämförliga naturliga fägring helt beror på förtjusande nycker, täckt behag och ständigt skiftande mångfald till läge och terräng, en häfdens och diktens hufvudstad! När jag ser på de stenkolosser af olika former, som ersatt Gustaf III:s vackra opera, eller på Helgeandsholmen, som med sin dumdryga massa slår ihjäl den ädla Tessinska kungaborgen, får jag ett intryck, som om Stockholm plötsligen eröfrats af främmande barbarer, af teutoner och vandaler utan känsla för stadens medfödda adel och utan samband med dess forna bebyggares språk och sinnen.

Diktarna och konstnärerna hafva redan sagt detta många gånger, det är nu historikernas tur, och deras lugnare och besinningsfullare ord skola kanske rycka med dem, hvilka misstro de konstnärliga ögonen och fantasierna. Dock, historikern säger i sitt språk och från sin synpunkt detsamma som de andra. En stad som Stockholm är en organism, för hvilken hvarje obetänkt amputering, äfven af ett organ, som synes de oinvigda icke längre göra någon tjänst, är en andlig eller fysisk fara, och det besinningslösa sträfvande, som vill med våld röja undan alla minnen från det förgångna i stället för att låta staden fredligt och följdriktigt växa upp ur dess jordmån, förgriper sig på de osynliga, men viktiga rottrådar, genom hvilka ett stadssamhälle, liksom ett folk, suger näring, styrka och färgglans.

26 september 1902.

ELLEN FRIES.

TECKNINGAR UR SVENSKA ADELNS FAMILJELIF I GAMLA TIDER.

En ny följd »teckningar ur svenska adelns familjelif i gamla tider», ett motstycke till den samling intressanta interiörer af samma slag, som Ellen Fries med så stort bifall utgaf härom året, har nyss utkommit och återupplifvat saknaden efter den förträffliga, i förtid bortryckta författarinnan. Ellen Fries, Sveriges första kvinnliga filosofie doktor, var en verklig historiker både till anläggning och utbildning. Det fanns hos henne intet af dilettantens halfheter och osäkerheter. Hennes arbeten buros af den djupa sanningskärlek och det trägna forskarsinne, som aldrig tröttna att studera de gamla papperen och dokumenten och söka ur dem utläsa det förgångnas hemligheter. Hennes uppfattning var mild och varm, men också lugn och lidelsefri, och hennes bok om Erik Oxenstierna är ett prof på hennes arbetssätts noggrannhet, hennes djupa insikter i den svenska storhetstidens förhållanden, hennes kloka och klara syn på tingen. Alla dessa företräden prägla också de smärre bilder från gamla

dagars Sverige, som hon för en vidare läsekrets tecknat. Hennes skildringar ur den svenska adelns enskilda och intima lif äro upplysande och intressanta, rika på lefvande smådrag och sanna iakttagelser, mestadels grundade på obeaktade eller åtminstone icke utmyntade källor. Konstnärsögats instinktiva blick för linjer och perspektiv, konstnärshandens kolorit och styrka saknas nog i dessa studier, men de hafva till gengäld den vederhäftighet, författarinnan själf på ett ställe karaktäriserat med orden »sanningens säregna värde».

Den nya samlingen af Ellen Fries' kulturbilder inledes med tvenne kvinnoprofiler, tecknade efter material i Banérska släktarkivet på Sjöö. Det är två ganska representativa kvinnogestalter från Sveriges reformations- och renässansålder: Margareta Bielke, den stränga, allvarliga modern från 1500-talet, och hennes sonhustru, Margareta Grip, en ungfru från samma tidskifte, hos hvilken tidens starka känslolif, dess upprörda dubbelhet af religiositet och lifsberusning, omsatt sig till en lyrik, påminnande om den, man känner ur periodens visböcker. Fru Margareta Bielke framträder egentligen genom tvenne bref, som hon skrifvit till en af sina söner, skickad till latinskolan i Odense i Danmark för att upptuktas. Det första långa brefvet är en hel liten uppfostringslära, i hvilken intet är glömdt af den bekymrade modersömheten, hvarken uppmaningar att »öfva sig väl i tio Guds budord och märka dem grant» eller råd att »hålla hufvudet rent och kamma håret slätt». Men det går en stark, lefvande känsla genom detta bref med alla dess detaljerade föreskrifter. Ännu

mer gripande är det andra, i hvilket modern berättar för den lille elfvaårige skolpilten i det främmande landet, att hans fader aflidit. Det är ett djupt kännande hjärta, som talar i rader som följande: »Allra käreste son, tag din käre fars bref och läs det öfver och märk det granneliga, hvad där står uti, och låt det dig vara så kärt som honung är bien, och haf det kärare än guld, för en sådan handskrift eller bref får du aldrig i dina dagar mer, och var det siste bref han skref i sina helbrägda dagar. Därföre skall du det förvara väl och föra mig det hem igen som en god, from, lydig son, och ett ödmjukt hjärta, så kan du mycket glädja mig, om Gud täckes att spara oss lifvet så länge, att vi finnas igen». Och mer rörande än många ordrika känsloutgjutelser är den enkla sats, modern skrifver om sorgdräkten, som sonen nu måste bära: »Gud bättre både dig och mig, att du skulle så tidelig draga slik en klädning uppå».

Margareta Grip är en vekare och lyckligare natur — allt hos henne blir till en sorts gudhängifven optimism, en svärmisk tacksamhet för tillvarons lycka och skönhet, i hvilket en äkta ung renässanssjäl kommer till orda. Hennes lyriska autobiografi är en verklig skaldinnas. Man höre blott:

Strax min moder dog, kom jag till kung Gustaf, blef omtyckt af kung, drottning, furstar, inländske och utländske, fattige och rike, höge och låge ... — — —

Du hafver gifvit mig guld och sölf, ädle stenar och pärlor, gyldenduk och silfverduk, siden och sammet, goda rätter och drycker, goda tjänare och tjänarinnor. O Gud, ske evigt lof. — —

O, evige Gud, du hafver ock gifvit mig världslig glädje och stor ära och gifvit mig ett lustigt och gladt hjärta uti all ärlig vällust både uti ungdom och ålderdom och uppsatt mig hos stora herrar...

O Gud ske evigt lof för hvar klar himmel och sol och måne och stjärnor och goda nätter och god väderlek till land och vatten!

O Gud ske lof för hvart och ett träd du mig gifvit hafver, både fruktsamt och ofruktsamt, för alla gröna örter, blomster och gräs, fåglar och djur, både vilda och tama, många gårdar, både öster och väster, norr och söder, o. s. v.

Är detta icke förtjusande, skälfvande af utsökt och lätt lifslycka, en våraftons lärksång? Margareta Grip hör, efter vår kännedom om hennes på Mariebebådelsedag 1580 nedskrifna lifsdikt, till tidehvarfvets svenska poeter.

Efter denna framställning af 1500-talets två adliga kvinnotyper, leder Ellen Fries oss vidare framåt genom tiderna. En intressant skildring för oss in i Axel Oxenstiernas familjelif och låter oss förtroligt lära känna den störste svenske statsmannens moder, den myndiga Barbro Axelsdotter Bielke, en praktisk och maktmedveten, stark kvinna, från hvilken mycket af den rastlösa uthållighetens sega kraft öfvergått till den store sonen, samt hans egen godhjärtade men obetydliga hustru, Anna Bååt. Den nästa af de längre essayerna, »En karolins lefnadsöden», är byggd på bref mellan en af den karolinska hjältesagans många helgjutna och behjärtade krigare, John Stålhammar och hans hustru, Sofia Drake, bref, stammande från det gamla smålandsgodset Salshult. Denna skildring, som be-

gynner med, hur Stålhammar drager i fält 1700, och sedan växelvis för oss till fältlägren, bivuakerna och slagen i Polen och Ryssland, och växelvis till den stilla småländska gården, där krigarens maka år efter år sitter med sina uppväxande barn, en änka långt före mannens död, gifver hela den tragiska utvecklingen af Karl XII:s sorgespel, sådan den afspeglas i de dåtida privata lifsförhållandena. Som en lek, full af dådlust och förhoppning, begynner Stålhammar, liksom alla de andra, sin krigstid, och år efter år gå sedan glädjen och segerhoppet sin väg. Till sist försvinner också han, som så många andra, djupt inne i det omätliga Ryssland, »i adertonmila skogen norr om Ukrajna». Den sista studien i samlingen, hvilken också är den längsta, hann aldrig Ellen Fries själf redigera. En annan hand har gjort det, säkert pietetsfullt och noggrannt, men med klen förmåga af kompositionskonst. Trots det synnerligen intressanta materialet kan det för öfrigt ifrågasättas, om Ellen Fries själf skulle ha lyckats lika väl med dessa motiv från 1700-talet, som med de helstöpta människorna från Sveriges äldre historia, med hvilka hon vida mer lefvat sig in än med frihetstidens. »Grefvinnan på Bergshammar», grefvinnan Eva Bielke, gift med konstvännen kammarherre Sack, är säkert en mycket täck och intagande dam, men eljes utan några märkvärdiga egenskaper. Detta gör, att två af hennes manliga anförvanter, brodern, den bekante senatorn i Rom, Niels Bielke, hvilkens öfvergång till katolicismen 1731 väckte en sådan uppståndelse, och hennes svåger, Carl Gustaf Tessin, i denna skiss alldeles

ställa henne själf i skuggan. Dessa två äro för märkvärdiga gestalter för att tecknas som bifigurer till en liten svensk herrgårdsfru. Niels Bielkes historia, som så liknar Kristinas, har ännu icke fått sin psykologiske förklarare — äfven de sidor Bildt ägnar honom i sin sista bok om de svenska minnena i Rom äro blott anekdotiska. De här publicerade nya brefven från Tessin äro i det kända manéret från dennes yngre år, då han var ett förtjusande, lifsbedåradt och lekfullt världens barn, en af 1700-talets äkta, gratiösa såpbubbleblåsare. Slutet af den illa hophållna studien om »grefvinnan på Bergshammar» utgöres af en, i trots af sin oredighet, fängslande relation öfver den olycklige och lättsinnige Erik Brahes sista dagar. Han var friherrinnan Sacks måg, och hon har själf skrifvit berättelsen till undervisning för släkten. Relationen visar än en gång, hur hufvudlösa Lovisa Ulrikas statskuppsplaner af år 1756 voro.

Genom tvenne århundraden af svenskt lif för oss sålunda denna vackra bok af Ellen Fries. Kvinnor stå i dessa skildringar öfver allt i det första planet, och det är med vemod man tänker, att den varmhjärtade historiker, hvilken skänkt dessa döda damer ur Sveriges gamla häfder sin forsknings objektiva och ändock kvinnligt varma medkänsla, själf är borta. Hvem skulle som hon hafva varit kvalificerad till att författa den svenska kvinnans oskrifna historia?

11 mars 1901.

HELLEN LINDGREN.

I.

Den nya samling af litterära karaktärsbilder, som Hellen Lindgren under titeln »Skalder och Tänkare» utgifvit, är troligen det allra bästa den finkänslige och mångbildade kritikern åstadkommit och ett arbete af betydande värde. Denna nya följd af essayer förefaller långt starkare och rikare än dess ett par år äldre motstycke af samma hand, »Vittra stormän», och den öfverträffar utan fråga författarens rent historiska verk öfver den äldre svenska vitterheten. Essaydiktaren är en litterär epikuré, som har till uppgift och förnöjelse att skumma gräddan af tingen. Han bryr sig föga om annat än de lysande punkterna i den andliga väfven, och historiens mångtrådiga och sammanslingrade spånad förtunnas under hans händer ej sällan till en vacker bård eller en nyckfull arabesk. Det finns i Hellen Lindgrens arbete öfver Sveriges vittra storhetstid och dess män en mångfald af fina iakttagelser och slående anmärkningar, som röja en i den kritiska proberkonsten väl förfaren, ja, stundom utsökt skicklig man, men den historiska

utvecklingens stora sammanhang är i detta arbete försummadt och förbisedt. För den framstående porträttör af enstaka »skalder och tänkare», som Hellen Lindgren är, stå en periods olika skriftställare underligt isolerade. Det för en tidsålder gemensamma tanke- och känslolif, som med fördolda rottrådar sammanbinder en skriftställargeneration, är allt för mycket lämnadt ur räkningen i denna framställning. Och pedagogen har dessutom kanske väl ofta i Hellen Lindgrens arbete om »Sveriges vittra storhetstid» trängt historikern åt sidan och gifvit anekdoter och minnesdrag en alltför central plats.

Helt annorlunda sin egen herre och suverän öfver sitt ämne är essayförfattaren, granskningskonstens lyriker. Efter egen kunglig nyck och vilja bygger han sin skildring, och han studerar just sina typer lösryckta och afskilda från den historiska kedjan. Med en medicinsk liknelse skulle man kunna säga, att essayisten renodlar sina typer, som bakteriologen sina baciller, och just för att komma deras egenheter in på lifvet skärskådar han dem i konstgjord afskildhet, oberörda af allt förvillande grannskap. Personlighetens hemligheter, individualitetens märken är det, han efterspanar och älskar, och inför de subjektivitetens problem, hvilkas gåtor ständigt möta, när man betraktar den enskilda människan som en sällsam uppenbarelse för sig och icke som ett exemplar af de många stora klasserna, hänvisas essayisten dagligen och stundligen till sin egen inre fond af erfarenheter, till sitt eget känslolif och föreställningssätt. En essay är på sätt och vis alltid ett mellanhafvande två människor emellan,

en konfrontation, som kritikern verkställer mellan sig själf och den personlighet, han studerar, och ju mera essayisten själf känt, ju bredare han lefvat, ju rikare han tänkt, dess större utsikt har han att komma någon vart med den främmande diktare och tänkare, med hvilken sym- eller antipati drifver honom att söka en personlig uppgörelse.

Hellen Lindgren har många af de drag, som skapa den fine och intressante essayförfattaren. Oroligt intelligent, men systemfiende, lidelsefull vän af dikt och reflexion, men olifvad för hvar sträng metodiks ok, mångsidig och mångbildad, med rika insikter på vidt skilda kunskapsfält, är han just danad till essayens skiftande och korta kraftprof. Föga vän af de vägar, som gå rakt på målet, nästan allt för kär i de slingrande och meditativa omvägarna, psykologiskt fin och bakslug, metafysiskt väl skolad och drifven, passionerad och resonör på en gång — se där en skildring af en rätt lärjunge till Sainte-Beuve och en skildring af Hellen Lindgren. Man önskade blott en smula mer af mästarens skärpa och litet föraktfulla tvifvel. Ty det kan icke nekas, att Hellen Lindgren, så intelligent och smidig kritiker han är, ibland kan tilldela det hvardagliga allt för höga värden, liksom hans kritik enstaka ögonblick kan tappa bort sig i konstladt kallprat. Men detta är undantagen, och strax kommer alltid en förträfflig iakttagelse, en kvick vändning, ett djupt grepp, en vacker aforism, och med belåten tacksamhet återfinner läsaren den i botten så själfulle kritikern.

I föreliggande essaysamling är det nästan en-

samt uppsatsen öfver Snoilsky, i hvilken Hellen Lindgrens mindre goda sidor framträda. Den är skrufvad och förfelad, för litet estetisk, särskildt för att behandla den kanske mest fullkomligt rena konstnärstyp, den svenska versen någonsin ägt. Så mycket bättre äro nästan alla de andra uppsatserna. Vältaligt och varmt skildrar Hellen Lindgren Strindberg, med en bred säkerhet i framställningen, genom hvilken man känner ett intimt samlif med hela den period, till hvilken »Röda Rummets» och »Infernos» diktare hör. Måhända är kritikern här en blott allt för välvillig och beundrande utläggare. Ty bakom alla de skiftande andliga attityder, Strindberg intagit, ligger nog icke blott den psykologiska utveckling, Hellen Lindgren med ständigt förklarande hand tecknar, men också en tankens ytlighet, som snurrar kompassen rundt utan att allvarligt stanna i något väderstreck. Den, som mönstrat och kämpat under så många olika fanor som Strindberg, hör mer till tankens geniala äfventyrsriddare — än till de verkliga tänkarna.

Odeladt lyckade och utmärkt lärorika och vackra äro Hellen Lindgrens skildringar af en del engelska skriftställare. Att på ett tjugutal sidor säga så mycket kloka och träffande ord om Shakespere, som Hellen Lindgren gör i sin studie öfver Brandes' Shakesperebok, är ett verkligt mästerprof af insiktsfull kritik, och den bredare framställningen af Carlyle är, också den, ett vittnesbörd om en högst ovanlig förmåga att inom en trång ram få fram mycket af en genial skriftställares lifsverk. Man läser denna essay om »den vilda uroxen från de germanska

skogarna» med glädje och behållning, äfven när man väl känner Garnetts och Schulze Gævernitz' förträffliga och vidlyftiga verk om denne försenade och framtidsspående skotske broder till de gamla profeterna. Vacker, kvick och rolig är också den lilla skissen öfver Kiplings djungelbok. Hur verkligt fina och förträffligt formade äro icke t. ex. denna uppsats' slutord, som väl kunna anföras som betecknande för Hellen Lindgrens kritiska uttryckssätt: »Det är dock att märka, att Kipling icke ger djurvärlden mer än djurvärlden tillhör, han kan icke sägas vara djurradikal, så att han för att förfäkta denna djurunderklass' rättigheter blir partisk för dess parias eller förklenar människan. Dess ömhet är i alla fall instinktens, dess hat vildhetens — människan är alltid den vise, den store, den hvars blick djuret ej kan se i ögat, den hvars kärlek också för djuret är en stor skatt, den hvars hofstat äfven djuret gärna vill tillhöra, den som har den mystiska egenskapen att äga »den röda blomman», d. v. s. att kunna tända och sköta elden, människan är ändå — förståndstrollkarlen.»

Efter de engelska porträtterna kommer en rad franska. Om de icke genomgående äro så lyckade, äro dock äfven af dem flera synnerligen träffande och stilfulla, vittnande om kritikerns vida andliga horisont. Mest personligt och själfullt vackert har kanske målningen af bröderna Goncourt utfallit. Visserligen är det min tro, att Hellen Lindgren ställt dem i ett alltför vekt, nordiskt ljusdunkel, men den analys af den moderna nervositeten, som

där förekommer, är med sin darrande underton af svårmod i hög grad gripande och medryckande.

Det finns intet tvifvel om, att Hellen Lindgrens »Skalder och Tänkare» komma att förvärfva många och tacksamma läsare. Hans kritik är genom betraktelsesätt och syfte just af den art, som ligger den stora läsande publiken i god mening närmast. Artistens fackgranskning intresserar blott en konstnärligt anlagd minoritet, litteraturhistorikerns kanske en än mindre. Hellen Lindgren vänder sig till alla dem, som i böcker söka genklang och belysning af lifsförhållanden, och själfva diktverken intressera honom mindre än de allmänt mänskliga förutsättningar af tanke och känsla, som äro diktare och läsare gemensamma, och som djupast sedt bilda skaldens egentliga material.

När Lindgren t. ex. talar om Strindbergs barndom, formar sig hans iakttagelse till följande reflexion: »Om denne kvinnligt känslige, barnslige Don Quixote få vi bland annat veta, att han läst fem robinsonader, och vi tro det, ty vi känna alla, att ungdomslifvets vakna drömmar, när de upplösas till stoft och aska, hos ynglingen alstra en eremitlust — hvarje forskningslystet ynglingasinne har både erfarit njutningslusten och världsförsakelsebegäret. Vid denna period af lifvet öfvertygar man sig lätt med oändligt vemod, att ens eget lilla jag, midt i världsvimlet, vistas på en obebodd ö. Den barnsliga rösten ropar ut öfver vida vatten eller mot obevekliga klipphällar utan att få något mänskligt eko till återsvar.»

Hur utomordentligt fint har icke här Hellen Lindgren gått tillbaka till just det sinnestillstånd, Strindbergs ynglingshistoria vill framställa och så många läsare själfva känt. En sådan utläggning visar, hvar själfva den elektriska ledningen går mellan diktverket och läsarens hjärta. Det är en kritisk konst, som måste vara alla välkommen.

29 oktober 1900.

II.

Åter har en länk brustit i den kedja af svenska skriftställare, hvilka på 1880-talet framträdde med nya idéer och åstadkommo en omhvälfning inom vår litteratur. Hellen Lindgrens bortgång var så till vida icke oväntad, som han länge varit allvarsamt sjuk. Ja, hans vänner minnas honom knappast annat än som en sjukling. Ett svårt och pinsamt hjärtfel hade allt från början varit ett oförglömligt mene tekel för hans konstitution, och att han ständigt under sin ungdom likaväl som under sina mannaår lefvat med sjukdomens Damoklessvärd öfver sitt hufvud, förklarar mycket både i hans väsen och i hans författarskap. Men då han segerrikt bestod många och hårda anfall af sitt nyckfulla lidande och trots detta med snarare växande än mattad energi förmådde ägna sig åt sitt skriftställaryrke — hans egentliga produktion faller helt och hållet inom det sista decenniet af hans lif — hade man en smula vant sig vid att inrangera honom i den kategori af sjuklingar, hvilka trots sina krämpor i arbetskraft och uthållighet kunna öfverträffa många

friska. Nu har han dukat under efter en lång, manligt buren strid och fått ro.

Hellen Lindgren föddes i Hedemora 1857. Hans far var prosten Bengt Gustaf Lindgren, hans mor är den kända författarinnan Amanda Kerfstedt, från hvilken han fått i arf sin kärlek till vitterhet och novellistik. Student blef han i Uppsala 1876, men flyttade snart till Stockholm, studerande på egen hand, men studerande grundligt. Han var säkerligen en af de första i vårt land, hvilken verkligen trängde in i den på naturvetenskaperna baserade filosofien från 1800-talets senare hälft. Medan Boströms märglösa epigoner behärskade universitetens lärostolar, lågo Mill, Bain och Spencer på hans bord, och den siste af dem var hans ungdoms klassiker, hans andlige ledare. Skulle man den tiden hafva frågat Hellen Lindgren om hans framtidsdröm och han mot sin vana uppriktigt hafva biktat sina tankar — ty han var skygg och reserverad i fråga om sig själf och sina planer — skulle svaret säkerligen hafva blifvit — psykolog. Mot bakgrunden af en med engelsk filosofi och franska essayister fylld bokhylla minns jag från mitt första möte med honom hans intelligenta, redan då tärda hufvud. Med sin redan den tiden ovanligt omfattande beläsenhet, sin verkligt filosofiska skolning och sina egendomliga, ofta fina synpunkter utöfvade han ett icke ringa inflytande på den krets af unga skriftställare, som framträdde på 1880-talet, och ingen af dem kan utan tacksamhet minnas hans varma, på en gång kritiska och kamratliga intresse för deras verk och sträfvanden.

Själf producerade han icke mycket vid denna tid, han var teaterkritiker och lärare, han föreläste i litteraturhistoria och dramaturgi, väckande andra och samlande själf det mångsidiga material, på hvilket hans senare alster hvila. Hellen Lindgrens äldsta bok, essaysamlingen »Vittra stormän», utkom först 1894. Sedan tryckte han i rask följd en hel rad större och smärre verk — den breda framställningen af »Sveriges vittra storhetstid», af hvilken tvenne delar blefvo färdiga, behandlande den gustavianska åldern och eftergustavianerna, de korta, vackra och orienterande karaktäristikerna öfver Voltaire, Zola och Andersen, samt 1900 hans sannolikt yppersta och mest mogna verk »Skalder och Tänkare» — åter en räcka moderna författarporträtt. Ännu den allra sista tiden hafva två nya arbeten sett dagen, vittnande om hans djupa och lidelsefulla kärlek till modern diktkonst, en förträfflig karaktäristik öfver Ibsen och den lilla vackra och fina folkskrift öfver Runeberg, som just i dessa dagar kommit liksom en sista hälsning från den outtröttlige litteraturkritikerns och litteraturdyrkarens dödsläger.

Med Hellen Lindgren har en insiktsfull, finkänslig och genombildad personlighet gått ur tiden, en människa, som med mera af hälsans och de lyckliga förhållandenas solljus kunnat nå högre resultat, men hvilkens verk dock alltid vittna om en rik begåfning och en fint slipad, egendomlig intelligens.

10 februari 1904.

KARL AF GEIJERSTAM.

I.

Karl af Geijerstam föddes 1860. Son till aflidne rektor J. G. af Geijerstam genomgick han efter aflagd studentexamen Tekniska skolan för att blifva ingenjör. Redan dessförinnan hade han tjänstgjort som kroppsarbetare vid en mekanisk verkstad, och en af hans första litterära studier är den vackra och innerliga skildring han författade öfver denna period i sitt lif, en skildring, som infördes i den revy, hvilken under hans äldre broders, Gustaf af Geijerstam, redaktion utgafs af det dåvarande »unga Sverige». Ty det fanns, allt från den stund hans andliga person var färdigbildad, en dubbelhet i hans intressen. Civilingenjören använde gärna hvarje fristund att studera engelsk filosofi, att resonera öfver litteratur, att drömma öfver gammal musik. Med en ovanlig sinnets spänstighet och lifaktighet förmådde han sedan alltjämt para dessa intressen. Hans yrkes- och ämbetsplikter blefvo med hvart år mer maktpåliggande, och med hvart år förmådde han dock försänka sig allt djupare i den psykologiska och filosofiska litteratur, hvilken innerst upptog hans

spekulativa, klarhetsälskande och frihetssträfvande sinne.

Samtidigt med att han ifrigt föreläste i nationalekonomi och naturvetenskap och begynte som författare med den förträffliga och väl skrifna boken om »Hypnotism och religion», började han tjänstgöra i det verk, han sedan skulle tillhöra till sin död och ägna så mycket träget och sakförståndigt arbete. Men de stunder, som mest helt fylldes af hans personlighet, voro dock de, när han hemma vid skrifbordet fortsatte sina litterära värf och gaf form åt den lifsåskådning, som han med fast och aldrig svikande konsekvens omfattade. Under dessa senare år har han så utgifvit den litterär-psykologiska karaktäristiken öfver Tolstoy (1893), samt de två så uppseendeväckande och ifrigt debatterade böckerna Modern Vidskepelse (1892), och Den Afslöjade Isis (1897), hvilka långt mer än stridsskrifter äro psykologiska studier till vår tids själshistoria. I tidskrifter, tidningar och föredrag har han dessutom behandlat en mängd litterära och andliga fenomen.

Det, som skänker Karl af Geijerstams författarskap den djupaste enheten och tillika förlänar hans verk en särställning i de sista decenniernas litterära alstring, är den lifsåskådning, som å dess sidor förfäktas med oförfärad styrka och mild innerlighet på en gång. Det var den moderne naturvetenskapsmannens klara och resignerade grundsyn, vunnen under långårig meditation öfver utvecklingslärans tänkare.

I en liten studie, införd i en af Verdandis små-

skrifter, om »Naturvetenskapens betydelse för lifsåskådningen», har han i ord, som hans egen darrande känsla gjort varma och vältaliga, dragit gränsen mellan vår kunskaps rike, i hvilket allt är styrdt af sina egna lagars sammanhang, och det ovetbaras rike, hvilkets makt just ligger i dess okändhet. Den alldagligt religiösa uppfattning, som gör det vägbaras och mätbaras rike till en osynlig regissörs barnteater, var honom lika förhatlig som den mystik, hvilken kom med skepparhistorier från det mörka, obekanta hafvet därbortom, den obefarna oceanen, vid hvilkens strand han ville, man skulle stanna och tyst lyssna till det dunkla svallet.

Denna tankegång, en Spencersk naturvetenskapsmans, har ledt hela Geijerstams författarskap. Den har drifvit honom i kamp mot hvarje försök att bortförklara det naturliga sammanhanget i de kontrollerbara företeelserna, liksom den drifvit honom i strid mot vår tids ockultister och teosofer.

Hans tanke hade för mycket satt sig in i begreppen kausalitet och utveckling, och hans dröm för mycket vändt det orädda, spörjande ögat mot oändlighetens synrand, för att han skulle tåla någondera riktningen.

Det var icke en artist, som förde Karl af Geijerstams penna — ehuru många sidor i hans böcker också vackert vittna om den estetiska entusiasm, som fanns inom honom, det var en moralist, hvilkens ord grepo genom den allvarliga idealiteten och den orubbliga trofastheten mot den egna lifsuppfattningen.

Det var en psykolog, som förstod andliga strider,

därför att han själf kämpat, och hvilkens lättrörda och rika fond af känsla gaf förståelse äfven vid bedömandet af företeelser, som eljes voro honom antipatiska. Hur sann är ej t. ex. hans analys af, hur Tolstoys lifsberusning gått öfver till religiös mystik. En lefvande ström af hjärtats och tankens erfarenheter flyter genom alla hans böcker, och den kamp för upplysning och klarhet, som han — en fridens man i grund och botten — känt sig uppfordrad att föra mot moderna dunkelmänner, var helt igenom präglad af hans naturs vederhäftighet och sanningskärlek och bör tacksamt minnas.

Med sina mångsidiga intressen parade han en fast och manlig karaktär, och om det är något, som i denna stund kan gifva gamla vänner, hvilkas lag han är den förste att bryta, någon tröst, är det, att han såg döden lika lugnt och klart, lika vackert stilla in i ögat, som han i lifvet sett mot den oändlighet, hvilken var honom för helig i sitt fjärran för att nämnas och tänkas annat än med det ovetbaras namn.

10 februari 1899.

II.

Det märkvärdigt fulla intryck af helhet och sammanhang, som döden ej sällan likt en sista ersättning förlänar en gång blott halft förstådda människor, då den bryter deras dagar och korsar deras lifsverk, kan icke endast vara en känslans synvilla, en illusion af fantasien, som ostörd af verkligheten retoucherar bilden. Visserligen veta vi alla,

hvilken skicklig förskönare saknaden är, och att sorgen kan kallas den yppersta af legenddiktare. Men vi känna också vår egen närsynthet, hur osäker vår blick är för dimensioner och plan, hur lätt vi icke se skogen för trädens skull och icke träden för kvistarna. Det är därför som döden, den store perspektivkonstnären, så ofta har nytt att lära oss, äfven om gestalter, som stått oss nära, och i den vemodsfulla klarheten af dess ljus bli ej sällan konturerna af människor och deras sträfvanden renare och starkare.

Reflexioner åt detta håll tränga sig gärna på läsaren af den så plötsligt bortryckte Karl af Geijerstams efterlämnade skrifter. Icke som det egentligen vore mycket nytt eller oväntadt i denna posthuma samling af hans hand. Den personlighet, som hans förra arbeten låtit oss lära känna, uppträder här ånyo med sina redan välbekanta karaktärsdrag: vederhäftigheten och trofastheten, åskådningens blandning af nykter klarhet och spekulativt drömmeri, lifsuppfattningens varma och okonstlade ärlighet. Äfven det rent intellektuella innehållet i denna sista bok står i den närmaste släktskap till hans äldre, och tankegången rör sig i det hela på samma mellan naturforskning och metafysik liggande terräng, där Karl af Geijerstam också förut haft sitt andliga hem. Och dock tyckas mig denna sista samlings studier, trots sin fragmentariska brokighet, gifva ett rikare och omedelbarare intryck af hans människa än något af de verk, han själf fört till slut, liksom den också lär oss, att, om han ej tänkt annorlunda än man redan vetat, han dock

intensivare, med mer passionerad enträgenhet och kritik än man kanske anat, synat och pröfvat sin världsåskådnings sanning. På dödsbädden sade han själf med ett vackert, svagt leende: »Min stora bok, den fick jag aldrig skrifva». Denna stora bok skulle handla om »lifvet såsom mysterium», men endast en rad brottstycken gifva oss en idé om dess mening och de tankar, som blifvit honom kärast under hans sista år. Äfven dessa hängde utan tvifvel noga i hop med hans redan för länge sedan utbildade grunduppfattning, men visa därjämte en allvarlig sträfvan efter frigörelse från det drag af naturexakt dogmatik, som flutit ihop med hans väsen under 1880-talet. Utan att gifva upp något af sin mekaniska världsåskådning, sökte han tummelplats och flygvidd för den känslans aning af gåtfulla och oåtkomliga processer bakom det, vi kalla verklighet, hvilken en fördjupad lifsmottaglighet allt oftare lät honom förnimma. Af den Spencerska läran om det ovetbara skapade han sig ett lifsmysteriets begrepp, hvilket han som en afgörande positiv faktor ville rycka in i verklighetsförloppet, och i detta begrepp trodde han sig synbarligen hafva funnit en bro mellan den faktiska kunskapens och den fördolda visshetens riken. Men innan han själf hann bygga upp och beträda den, brusto bräderna under hans fötter och döden kom. Säkerligen var han knappast mannen, som förmått timra den bryggan — om den öfverhufvud kan timras — men hans kretsande just kring denna drömda förbindelsespång visar hans eget behof efter utveckling mot djupet,

ett behof, som föll samman med det sista decenniets på det sekel, med hvilket han gick bort.

Dessa Karl af Geijerstams »Efterlämnade skrifter» med sin vackra och lefvande inledning af Ellen Key äro sålunda en sista värdefull gåfva från den anspråkslöse, men ihärdige grubblare, som han var, och den nya boken skall säkert få många vänner. Det finns där utan fråga också svagare uppsatser. Karl af Geijerstams litterära essayer äro rätt matta. Han tar för tungt på diktverken, med en läsares af naturvetenskapliga skrifter vana att endast pressa fram rent sakliga resultat, och hans stil är icke mjuk och elastisk nog för att utföra de intellektuella analyser, som föresväfvade honom. Så mycket bättre är bokens populärfilosofiska innehåll, gifvande allt ifrån sjuttonåren hans andliga utvecklingslinje, och dagboksblad, spekulativa uppsatser och aforismer samla sig här till den ljusaste bild af en visserligen icke i djupare mening originell, men ändock genom uppsåtets redbarhet och allvar och den naturvetenskapliga bildningens grundlighet beaktansvärd världsbetraktare.

De äldre här publicerade dagboksbladen presentera honom först såsom den typiske skolidealisten och studentsvärmaren i dennes vackraste skepelse, fylld af religiositet och sanningskärlek. Och ett skimmer af denna ynglingaidealitet dröjde länge kvar öfver hans tankar. Men lugn och samvetsgrann självkontroll i stället för trånande och sjuklig självbespegling, ett manligt drag af tilltro till och vördnad för existensens objektiva makter tydde redan från början på den kritiske naturforska-

ren, och mer och mer träder lärjungen af Mill och Spencer fram på dessa blad.

Den förträffliga skriften »Om naturvetenskapernas betydelse för en världsåskådning» — ett mönster för en populär naturfilosofisk uppsats, själfull och måttfull — bildar höjdpunkten på denna tankeriktning. Den ansats till en modifikation, som Karl af Geijerstams åskådning sedan tog, är antydd i det föregående. Allt oftare möter man i de sista årens anteckningar namnet Kant. I hvilken utsträckning Geijerstam studerat honom, är mig obekant, liksom huruvida han — som af ökade ämbetsgöromål alltmer hindrades från systematiska studier — kände till strömdragen inom den nyaste tyska filosofien. Också för den har ju ropet »tillbaka till Kant» varit lösen, och den store Königsbergarens kunskapsteoretiska undersökningar hafva uppfattats som spekulationens nyckel. Men karaktäristiskt är det i hvarje fall, att också den ensamme svenske grubblaren och autodidakten från vetenskapen om världslagarna ville gå tillbaka till studiet af lagstiftarnas metod att konstruera sina lagar, från läran om experiment och iakttagelse ville hän till den ännu så ofullständiga vetenskapen om experimentatorn och iakttagaren. »Hur vetenskapen än utvecklas — människans själslif utvecklar sig rikare, och just denna rikare utveckling hos själslifvet är en grund för den vetenskapliga utvecklingen, ty det är ur människans tankar, som vetenskapen stammar.»

Hela denna inre utveckling är sålunda mycket typisk för de två sista decenniernas andliga rörelser,

mer typisk än själfständig och egenartad. Och just därigenom att Geijerstam icke var någon yrkesfilosof, men ej heller poet och bildtänkare, utan en naturkunnig med händerna sträckta mot båda slagen af världsgåtetolkare, fingo hans reflexioner en sådan prägel af allmänmänsklighet. I sista hand är det ju också långt mer sättet, på hvilket tankarna varieras, än tankarna själfva, som blir det afgörande för den personliga insatsen. De stora metafysiska problemen hafva blifvit en sorts spekulativa ledmotiv, som äro alla tänkares egendom. Men de olika temperamenten spela dem i olika tonarter och gifva dem ett olika ackompanjemang af känsla och stämning. Den andliga atmosfären i Karl af Geijerstams bok är ren och klar som en svensk höstdags, utan att hafva något bländande i ljusstyrkan, och verkligt förfinadt är det blida, rent intellektuella, ej ett spår patetiska svårmod, som där blåser med en lätt och sval vind. Ett enda ställe må citeras som bevis — i mitt tycke det mest poetiska och för upphofsmannen mest betecknande i hela hans efterlämnade bok. Det är ett dagboksblad från år 1895. Författaren ihågkommer, där han vandrar på cementterrassen utanför den hyreskasern, i hvilken han bor, en rad stenplattor i parken i sitt barndomshem, å hvilka han brukade marschera af och an under sin första ungdoms längtan och själsstrider. Hans syskon brukade skämtsamt kalla denna stenrad »Karls filosofiska tankegång». Denna kväll i staden erinrar han sig detta. Ett par vänner, med hvilka han ifrigt samspråkat och resonerat vid tobaken och vinglasen, hafva nyss lämnat hans hem, och

den djupa tystnaden efter alla infall och alla meningsbyten blir fylld af stilla vemod, medan han står där och hör kamraternas vagn rulla bort genom dimman förbi de flämtande, så föga vägledande lyktorna. Af sig själf medför stunden en öfverblick öfver hela hans lifsbudget i form af denna erinran om hans första, ungdomligt brusande tankefejder med sig själf. Och ehuru han själf med en fattad mans lugna målmedvetenhet gestaltat sitt lif till lycka och harmoni, känner han dock en underlig tomhet i sinnet. Han går in till sitt skrifbord och nedkastar i ett häfte följande rader: »Jag har fått allt af de yttre förhållandena, som jag drömt om. Ära och rikedom, som andra söka efter, hafva aldrig inneslutit det främsta af mina lyckokraf. Jag tror det ej vara någon illusion, att jag nedskrifver dessa förmätna ord. Jag har fått hustru och barn just så, som jag varmast drömt om, och vi hafva fått mer än hvad våra kraf på lifvet innebära. Och detta är mer än nog af rikedom och beröm! Min bästa sträfvan har städse varit att icke arbeta för att få erkännande genom att tillmötesgå endast de mest närliggande krafven. Något annat är det således, hvartill min längtan går, men hvart? Hvad jag närmast skulle vilja hafva igen, det är min första ungdoms omedelbara rena längtan. Den gaf lifvet ett innehåll och en dunkel mening, som mitt senare klara, medvetna, rika lif saknat. De gränslösa möjligheterna, de stora vidderna, dem längtar jag tillbaka till, om jag än tusen gånger väl inser, att jag räddat oändligt mycket mer af mitt innersta åt verklighetens värld, än hvad som är förunnadt de

flesta, som i sin ungdom haft dessa samma känslor af lifvets oändlighet».

Jag ber läsaren att icke vårdslöst genomögna dessa rader. Det är icke alla dagar man finner ett lifsöfverslag hållet i en sådan ton, lika långt från hvarje sjuklig självföfverskattning som från hvarje hycklad blygsamhet, i ord så manligt lugna och behärskade och en känsla så klar och fattad, utan att vara det minsta stelnad. Hvilken vis värdighet är det icke, som talar ur detta enkla och dock djupa lifskonto, hur känner man icke genom detsamma en själ, som både förstått lyckan att hvila i bo och lyckan att flyga. Och ur hur många af de bästa och mest lifsdugliga, om också icke mest lysande och begåfvade, af samtidas hjärtan äro icke rader som dessa skrifna! Hela den mängd af spekulerande men harmoniska naturer, som i modern vetenskap och filosofi vunnit ett tryggt status quo, i hvilket de kunna lefva och verka, är tecknad i en bekännelse som denna, i denna veka optimism, som dock tankens vemod frälsar från tyngd och prosa. Men allra bäst, utan ett spår af försköning och därför så verkligt skönt, teckna dessa rader den lyckliga och vackra hopsmältning af ett varmt, mildt sinne, en god, fast vilja, och en sanningskär tanke, som i lifvet var Karl af Geijerstam.

17 januari 1900.

ELLEN KEY.

TANKEBILDER.

Alla mytologier äga gudomligheter, som representera den onda principen och dennes rastlösa förstöringsverk, men hvar finns den gudom, som symboliserar den evigt verksamma goda viljan, aldrig förtröttad i sitt såningsarbete, aldrig afkyld i sin kärlekseld? Finns det en gudinna, som har helgonets trygga mod, barrikadbyggerskans flammande och dumdristiga hänförelse och barmhärtighetssysterns kärleksfulla uthållighet, som har röda korset på skuldran och brandfanan i handen, som hvar afton drömmer för sig själf vid bok och strängaspel, men hvar morgon straffar folket och uppenbarar sanningen på forum, en gudinna, hvilkens tanke ser mot det gångna, men hvilkens känsla än hellre profeterar för framtiden...? Om en sådan gudinna finns, är Ellen Key hennes mest verkliga och nitiska prästinna... Det finns skriftställare, som i fantasien framför allt stå som krafter, oumbärliga liksom de yrkesmän, utan hvilkas möda samhället ej kunde blomstra och må väl. Tänker jag t. ex. på Peer Gynts skald, är det som jag hörde huggen af Ibsens

hacka — som grufmannen djupt nere i bergets innandöme måste man ju efter hans egen liknelse tänka honom — hackan, som letar guld i de dunkla schakten, hittar så få korn af den äkta metallen, men så månget sällsamt mineral med märken efter vulkanisk bränning, och jag är glad öfver att hackan hörs ännu, ty hvem är hemma på de djupen som den lille gnomen med det hvita skägget! Björnson däremot står för mig som mjölnaren i kvarnen. Hans stämma, som nästan öfverröstar bullret af kvarnstenarna, skriker med det ljusa och lyckliga skrytet hos den, som mal säd till bröd, och jag är glad öfver att hans kvarn går och går, och att mjölnaren står där rakryggig och stark i dånet.

Ellen Key står i begåfning och betydelse långt under de stora norska nationalgenierna. Hon är ingen hel och fullständig konstnär, det röjer ännu en gång hennes nu utkomna i andra afseenden så märkliga verk, men i sin verksamhetsifver, i sin lifsgärnings rolösa kamp, i det allvar, med hvilket hon i hvarje ögonblick känner sig korad att verka för sin mission, att ständigt i tal och skrift handla för sitt kall, står hon som de stora norska diktarna för mig som en social faktor, en lefvande god kraft, hvilkens värme aldrig tryter och hvilkens mod aldrig förtröttas, en befriande och föryngrande god kraft, som man räknar med, liksom man räknar med sol och vind för vår, som skall komma. Det är ej sällan, hennes meningar synas mig diskutabla och i behof af strängare skolning, det är ej sällan, hennes framställning tyckes mig kunnat vinna på skarpare begreppsbestämningar och koncisare form, men

öfver det sväfvande i hennes alltför lätt tjusade tanke lyser klarare än hos mången annan nu lefvande svensk personlighet uppsåtets och viljans renhet, och i hvarje ord, som denna stämma uttalar, och hvarje sats, som denna hand nedskrifver, lefver den hänförda uthållighet, hvilken blott idealismens mest äkta och trofasta tjänare äga. Det synes mig, som äfven hennes svurne motståndare skulle känna vördnad inför det ridderliga och stridsfärdiga mod, som blott en sannfärdighet utan fläck och en tro på sin strids välsignelse utan baktanke gifva, och hur måste icke hvar och en af hennes närmare eller fjärmare själsfränder beundra denna ensamma kvinna, hvilkens hela lif varit andlig välgörenhet, drifven med ett slöseri, som lika mycket tyder på rikedom som gifmildhet.

*

Reflexioner som dessa tränga sig på en, när man tager i handen den nya digra bok, Ellen Key utgifvit, hennes två band Tankebilder. Man ser af hela verket, att författarinnan här velat gifva ett samladt prof på sin mångsidiga lifsgärning — däraf bokens växlande innehåll och säkert allt för omfattande och svårhandterliga karaktär, däraf också dess must och kraft, dess idémångfald och fyllighet. Det är många års tänkande och diskuterande, läsning, strider och stämningar, som skapat denna stora bok, hvilken skulle hafva vunnit på att ha delats i ett par helt skilda volymer med en strängare inre arkitektonik, men hvilken, sådan den

är, erbjuder en mångfald af tankar och känslor, som är imponerande. Också kan man icke i korthet gifva en föreställning om och ännu mindre en granskning af alla de uppslag och idéer, syner och reflexioner, som här i stundom alltför oklara former kristalliserats till tankebilder. Man får nöja sig med att gifva en flyktig öfversikt och för öfrigt hänvisa till arbetet självt.

Verket inledes med ej mindre än fem uppsatser rörande kvinnofrågan, hvilken Ellen Key, som bekant — och det är ingen ringa merit — också visat vara en »manfråga». Dessa uppsatser äro ur många synpunkter mönster af utredning och polemik. Uppfattningen är fri och utan kast- eller könsfördomar, stilen sakligare och mer stringent än den blir, när författarinnan rör vid andra ämnen, och den pythiska framtidssierskan, hvilkens tal så gärna strömmar ut i lyrisk spådom, visar sig här som en god logiker. Efter den afdelning, som är ägnad kvinnorna, följa trenne originellt tänkta essayer, gemensamt kallade »Lifsbehof» och alla med tendens att visa källsprång, i hvilka en på en gång åldrad och ändock outvecklad mänsklighet kan finna föryngrings- och förfiningselixir. Högst af dem står den ställtals rent förtjusande prosadikten »Stillhet», i hvilken Ellen Key skildrar all den makt, som spirar i ensamheten, stillheten, som hon målar som den bundna men evigt alstrande botten, där alla frön gro, och från hvilken lidelse och tanke suga den lifsbevarande safven. Det är i denna självbekännelse en högtidlighet, som när man läser legenden om giganten, som föryngrades, när han vidrörde jorden. Knappast

hittas annorstädes i boken så fulländade stycken som följande om ensamhetens resignation: »det är i den befolkade öknen, luften är mest fylld af tungsinne. Men inför naturen som inför döden — den största ensamheten och den mest orubbliga nödvändigheten — tvingas vi att taga afstånd ej blott från dagens oro men från oron i vårt eget öde. Dess grundlinjer varda större men dess enskildheter mindre, liksom förhållandet blir med ett från en höjd skådadt landskap», eller skildringens slutreflexion: »den själ, som i tystnaden haft mod att blicka in i sig själf och att där taga sitt eget mått, den vet, att endast ett är stort och väsentligt: att växa. Och växa kunna vi af våra sorger som af våra fröjder, af vår dårskap som af vår vishet; af våra nederlag som af våra segrar, af vår hvila som af vårt verk.»

Nästa afdelning behandlar i en följd af genomarbetade studier individualitetens problem. Grundligt inträngande i modern engelsk filosofi gifver här författarinnans spekulation säker basis, men hon har tänkt igenom frågan på egen hand, och tanken väller fram med den friska kraften i ett resonemang, som i hvar detalj är genomträngdt af den egna meditationens blodström. I en slutpassage, som stort förenar stoisk behärskning och personlighetsmystik, koncentrerar sig här hennes åskådning: »Verkan af mina handlingar, sådana de framgå ur min karaktär, blir mitt öde. Allt i mitt väsen och allt i mitt verk binder mig oupplösligt till lifvets allhet, de stora, okända djupen, ur hvilka jag stiger som en våg och i hvilka jag svinner som den. Men

under denna vågs stigning är det dess egen rörelse, dess egen form, som gör den till hvad den är. Min mänskliga självhärlighet kan göra mig gudomlig under den blink af evigheten, i hvilken jag är en af de böljor, som utgöra hafvet, hafvet, som är större och starkare än böljorna.» — —

Följande afdelning af »Tankebilderna» behandlar »Patriotismen», till största delen i ett af djup beundran prägladt »Öppet bref till V. v. Heidenstam», hvilkens uppsats om Svenskarnas Lynne den delvis motsäger. Det är icke frågan om, att skaldens som tanke och stil briljanta uppsats tarfvar modifikationer, särskildt i fråga om balansförhållandet mellan inhemsk och europeisk kultur, men Ellen Keys framställning synes mig här icke slå hufvudet på spiken. Jag frånser hennes skönmåleri af det svenska bondeståndet, som endast kan förklaras som landtmannapartistiskt arf, och önskade blott att hon, som älskar »kulturodling», varit rättvisare och sannare i jämförelsen mellan den svenska civilisationen och grannländernas. Det är ofattligt, hvarför alla festliga uttryck af svensk fosterlandskärlek skola kallas chauvinistiska och alla norska specificeras som »helig hänförelse». Har Ellen Key aldrig hört Uppsalastudenter en mild Valborgsmässoafton sjunga våren in från slottsbacken, medan eldarna lysa öfver Svearnas gamla bygder? Hvarför finns det ej i denna hyllning något lika varmt som i en norsk? Det är sant, våra svenska ungdomar få icke som norrmännen »anletena bleka af hvit eld»! Men hvarför alltid hat och melodram? Landet ligger framför dem så stort och stilla, med så urgamla minnen,

med en odling, hvilkens tråd aldrig tappas bort, hvarför skulle de ej kunna hylla sitt land med klar sång och ljusa ansikten?

Men Ellen Key, som så många andra af våra demokrater, tappar hufvudet, när det gäller landet på andra sidan Kölen. Då blir Jonas Lie ett »starkt bindeled mellan europeisk och norsk kultur». Hvarför? Därför att han bott i Paris! Ty hvad som finnes af specifik »europeisk kultur» hos den duktige, men i djupare mening så idélöse novellisten, det kan sannerligen läggas på en tumnagel! Och andra sådana bindeled äro — gissa, tidskrifterna Kringsjaa och Samtiden! Den första lämnar »kortare öfversikter i alla tidens hufvudströmningar» och Samtiden (en tidskrift, hvilkens egentliga originalitet är dess afgjorda olust för att komma ut) »gör detsamma i mer omedelbar form»!!! Lyckliga kulturella Norge, där man råkar »skjutsbönder som bedöma evolutionsläran och unga bondflickor, som bedöma fredstanken med mer kännedom och bättre förståelse än ofantligt många svenska studenter och studentskor»! Alltså »står Norge närmare möjligheten att en gång alstra världsborgare i stor stil — (af Goethes och Nietzsches typ) än Sverige» — profeterar Ellen Key. Ja, ingenting är omöjligt, Norge har ju haft en världsborgare redan — från Stavanger. Och han blef till och med — världsborgmästare.

Men skämt å sido, man undrar öfver, att en i vår odling så hemmastadd person som Ellen Key, hvilken har den fina och rätta blicken på många svenska egendomligheter, ej fått ögat öppet för den andliga försynthet, som lika vackert präglar den

svenska tankens och diktens män, som ridderligheten präglar handlingens. — Men de många halfva sanningar och halfva osanningar, som förekomma i denna för öfrigt välskrifna afdelning af hennes bok kunna i en recension blott antydas och icke upptagas till diskussion.

Med slutet af denna del öfvergår arbetet till en ny form. Den lugna afhandlingsstilen har blifvit författarinnan för kall och opersonlig, och i sitt behof att riktigt få tala ut och göra läsarna till sina förtrogna för hon oss in i Almqvists »Jaktslott». Hugo Löwenstjerna är död, men hans sonson med samma namn är nu herre och värd på Törnrosslottet, och denne och hans båda vänner, målaren Richard och musikern Julianus, höra vi i den gula salongen diskutera tidens alla frågor. Detta parti af boken, de båda aftnarna med deras andliga symposier på Almqvists gamla Tusculum, är helt säkert författarinnan kärast, och det blir också oss mycket kärt genom den ström af frimodig omedelbarhet, som brusar genom dess sidor. Här har man hela Ellen Key i all hennes intellektuella berusning, hennes fjärrsyners mest förhoppningsvackra perspektiv och hennes själs elektriserade och varma humanitet. Men det kan å andra sidan knappast nekas, att dessa dialogiserade delar äro de konstnärligt taget minst lyckade i boken. De språkande personligheterna äro nämligen alls ej individualiserade. Det hjälper icke, att målaren och musikern friskt använda hvar sin yrkesslang, gestalterna flyta samman. Alla tre tala lika långt, lika prydligt, lika Ellen Keyskt, och det gyllene ord, som en af dem citerar ur Almqvist, »längre

teorier ger jag raggen», glömma de alla tre lika mycket i sin diskussionsifver. Det kan ej nekas, att ett och annat i dessa resonemang snarare för tanken till tekannan än till den hundraåriga madeiran och det gyllenfärgade rhenska vin, som serveras i detta väl fournerade jaktslott.

Det kan till sist hemställas, om hela denna dialogiserade form strängt taget passar till Ellen Keys lynne. Alltsedan Platos dagar har denna stil varit kär för dialektici af alla sorter, för dem, som i spekulation framför allt se en luftig lek med idéer, en bollkastning med tankar, en logisk florettfäktning. Är Ellen Key en dialektiker af denna klass? Jag tror det knappast. Hon är för allvarligt gripen af sina idéer, hon uppfattar läror och åskådningar för innerligt och religiöst för att vara det. Hon är motsatsen till spetsfundighet och sofisteri, och ironien hör icke till hennes husgudar. Af alla former tror jag det direkta talets, den allvarliga förklaringens vara den, i hvilken hennes naturs intensitet bäst kan träda fram.

Men frånsedt dessa anmärkningar så ges det på Jaktslottet en mängd vackra saker. Det finns där många kärnfriska och poetiska ord, det lyser där af fria tankar, och en frisk andlig bris blåser genom det hela.

Om jag till sist nämner en rad essayer, har jag hastigt vidrört innehållet i Ellen Keys »Tankebilder». På det ex-libris, hon satt in i sin bok, ser man jämte det gamla Keyska vapnet, nyckeln, en devis, som författarinnan lånat från Montaigne: Distinguo. Är detta valspråk det, som rättast

betecknar hennes natur, och hör Montaigne verkligen till hennes andliga fäder? Ellen Key menar kanske båda delarna själf, men vi andra finna mer af hennes innersta i hennes hänförelse än i hennes tvifvel. Distinguo, det är det skarpa ögat, som ser gränser öfver allt, konturer, kanter, skillnader och särmärken. Det finns många i vår tid, som kunna bära det ordet i sin vapensköld. — Ellen Key ville vi hellre gifva till lösen ett panteistiskt ord, som i sin värme omfattade allt i samma strålande och gudomliggjorda ring. Men om devisen passar mindre, är nyckeln i vapnet så mycket bättre symbol af hennes person, den kärlekens, den ädla viljans silfvernyckel, för hvilken ingen dörr blir låst och med hvilken hon träder in i allas hjärtan.

22 december 1898.

HANS LARSSON.

Den filosofiske skriftställare, hvilken med sina båda arbeten »Studier och meditationer» och »Poesiens logik» först blifvit bekant för de litteraturintresserades stora allmänhet — specialisterna torde för längesedan hafva fäst sig vid hans själfulla och idérika små skrifter — uttrycker i ett litet bihang till en af dessa böcker sin önskan, att ej blifva förväxlad med en namne, Hans Emil Larsson i Malmö, som också för en fint skuren, kritisk penna. Men när man både som personlighet och artist är så utpräglad som den unge tänkare, hvilken offentliggjort dessa verk, torde farhågan att blifva identifierad med andra vara obehöflig. Docenten Hans Larsson förväxlas icke med någon annan Larsson, och icke heller med någon tredje af våra kritici. Han är en verklig individualitet för sig, hvilkens temperament, med känslans och tankens båda viktskålar lika rörliga, hos oss icke är vanligt. På länge har icke en svensk författare framträdt, så af natur och studium danad till att blifva en essayist af betydenhet, hvad fransmännen kalla en »moralist», en filosofisk kritiker af lifs- och diktvärden. Det är icke vanligt, att abstraktionens handhafvare förfoga öfver en så fin

känslighet för alla de flyktande färgerna i det konkreta lifvets väf, att de, som syssla med begreppens iskristaller, hafva ett så öppet öga för den lefvande florans nyckfulla mångfald och ömtåliga oregelbundenheter. Med tänkarens anläggning och skolning förenar författaren till »Studier och meditationer» något af en poets skälfvande lifskänsla, och om man därtill lägger, att han också lyckats få fram sin dubbelnatur af känslomänniska och spekulativt hufvud i en prosastil, som ej sällan är pretiös och småkokett, men aldrig hvardaglig, förstår man lätt, att här möter en man af dem, som man icke råkar alla dagar, och att vår litteratur i Hans Larsson fått en ny kraft med stora framtidsmöjligheter.

Af de båda arbeten, på hvilka dessa rader vilja fästa litteraturvänners uppmärksamhet, är »Studier och meditationer» det mest populära och också det mest mogna och genomtänkta. Det är tydligen en ung vetenskapsmans egna söndagstankar och älsklingsdrömmerier från flera år, som äro samlade i detta fängslande band af kritiska karaktäristiker och spekulativa dikter på prosa. Något som en nobelt använd, intellektuell ungdoms första svärmiska lifsöfverslag breder sin stämning af soldimma och förfining öfver boken. Studerrummets lampa lyser där med sin jämna, lugna klarhet, men den ensamma naturvandringens oklara och oroliga lyrik sväfvar där också, höljd i tunn metafysisk slöja. Rik på känsla och idé, är boken rätt ovanlig, och har, oaktadt jag ej just sett den dryftad i dagspressen, redan förvärfvat många vänner. Som det brukar vara, hafva författarens mindre angenäma sidor

kanske härvidlag varit lika bidragande som de goda. Det finns onekligen här och där i dessa uppsatser ett drag af den sorts pjåskighet, med små mystiska, i botten rätt tunna satser om själen och lifvet, som gjort den utmärkte diktaren, men släte och sentimentale populär-filosofen Maurice Maeterlinck så älskad af ett sensibelt publikum. Dock, frånsedd dylik smak för öm melodi på psykologiskt dragspel, är denna samling synnerligen läsvärd och beaktansvärd och har ställen af utsökt finhet. Författaren slutar en af sina allra bästa meditationer med följande ord, som också förträffligt illustrera hans bästa sätt att skrifva: »När tanken får gå på egen hand, är den som ett barn som släppes ut i byn: den vet intet om hvar vänner eller fiender bo och går med det oskyldigaste sinne i världen till grannar, som far och mor icke vilja veta af. Men jag skulle önska, att jag kunde göra min tanke så glömsk. Jag är nyfiken på att se i hvilka gårdar den skulle gå, om den kunde göras omedveten om alla partier. Den skulle nog göra någon förtret, men jag har lust att åstadkomma den förtreten.»

Den tankens självständighet, som i dessa ord förkunnas, gifver också i sista hand denna bok dess behag.

»Studier och meditationer» inledes med en uppsats om Peer Gynt, som är alltigenom förträfflig. Det stora idédramats moraliska innebörd har näppeligen vackrare och riktigare utlagts än i denna essay, hvilken dessutom griper som en personlig självuppgörelse, som en finkänslig ung mans riddarlöfte till lifvet och sig själf. Tankegången i denna studie

fortsättes i en förträfflig framställning af det etiska grundinnehållet i Jonas Lies romaner. Man kan möjligen tycka att författaren gör den ledsamma virtuos, som Jonas Lie är, alltför mycken ära, men äfven denna essay fängslar genom det djup och den innerlighet, med hvilka kritikern här, liksom i fråga om Peer Gynt, uppfattar den vanligaste, tystaste, men kanske mest förödande af mänskliga tragedier — jagets och den personliga känslans undergång i existenskamp, hvardagsäktenskap och alldagsförhållanden.

Efter dessa längre studier följer en brokig rad kortare, alla med sin kärna och sitt själfständiga uppslag, intresserande äfven där man är hågad för motsägelse. Struken skulle jag önska att ensamt en liten betraktelse öfver »Det filosofiska och det vetenskapliga tidskedet» blifvit. Det stora ämnet — 1800-talets andliga utvecklingslinje — är här sedt både inskränkt och oriktigt. Det är absolut ingen mening med att lägga vår tids naturvetenskap sådana enfaldiga öfvergrepp till last som Charles Richets påstående, att »historieforskningen om hundra år skulle vara slut, därför att då alla källor borde vara uttömda». Att, som Hans Larsson, på allvar sätta sig och diskutera en dylik sats, är sannerligen att spilla krut på döda hökar. Om Flaubert lefvat, hade han med hänförelse inregistrerat denna tanke bland prisämnena i den dumhetens akademi, som han svärmade för att få upprättad, men annorstädes behöfver den näppeligen behandlas. Att äfven en skarpsinnig filosof kan förfalla till sällsamma naiviteter, det visar en sådan uppsats, liksom också

författarens antydan i en annan af sina studier, »Om det episka i svenska historien», att misslyckandet af August Strindbergs hafsiga bokhandelsverk, »Svenska Folket», skulle vara af någon sorts bevisvärde i fråga om möjligheten att skrifva en lefvande svensk kulturhistoria. Efter studierna följa »meditationerna», reflexioner och tankedikter på prosa, som både nå djupt och högt och genombäfvas af en ung och sanningskär tänkares idealitet.

*

Hans Larssons andra arbete, om »Poesiens logik», har mer vetenskapligt syfte, men äfven i denna undersökning nöjer sig icke författaren att skrifva för facklärda. Med en oförskräckthet, som man måste komplimentera, låter han äfven i detta arbete pennan löpa som den vill. Midt i vetenskapliga diskussioner inflickar han halflyriska stämningsstycken, och han stannar eller skyndar förbi de olika punkterna i sin afhandling efter eget godtfinnande, utan att bry sig synnerligen om arbetets totalekonomi. Om grundligheten måste lida af dylik, ren subjektiv framfart, hör hans afhandling till ersättning alls icke till de många vetenskapliga undersökningar, hvilkas grundlighet bevisas — af deras tråkighet. Tvärtom, skriften är alltigenom lefvande och frisk och ägnad att fängsla äfven lekmannen, som är intresserad af det roliga ämnet — diktens logiska sida. Poeter och fruntimmer ha ju icke godt namn om sig såsom logici. Hans Larsson visar i denna skrift, att diktarna äro långt mera

logiska än folk tror. Kanske kan han i en kommande bevisa detsamma om damerna — han är mannen att se många oväntade saker ur metafysikens synvinkel.

Hvad boken om poesiens logik nu angår, har den förträffliga delar. Inledningen är ett rent mönster af på en gång stringent och allmänfattlig introduktion i den moderna forskningen öfver de processer, genom hvilka människan uppfattar världen, och hvilka sålunda ytterst också bilda diktkonstens basis. Men när författaren kommer ämnet närmare in på lifvet och filosofens iakttagelser skulle vara parade med litteraturkännarens, artistens och här och där äfven språkmannens erfarenheter, haltar framställningen icke obetydligt. En nödvändig förutsättning för att kunna behandla poesiens logik är först och främst naturligtvis en utsträckt kännedom om den poetiska litteraturen. En sådan framträder dock knappast i det skäligen fattiga exempelmaterial, med hvilket författaren vill klargöra sina påståenden. I denna bok om poesiens logik finns intet enda exempel från antiken. Ur medeltiden nämnes endast, och med föga lyckade omdömesord, Dante. Från den specifikt logiska af moderna diktande nationer, Frankrike, söker man likaledes förgäfves några poetiska exempel. Författarens tanke är ensamt fylld af germansk och framför allt nordisk dikt från detta århundrade. Men granskar man igen hans citat här, finner man till sin förundran, att också den specifikt logiska af diktarterna — dramat — lämnats alldeles ur räkningen. Författaren talar tydligen om poesi alldeles abstrakt

taget i motsats mot okonstnärlig framställning, såsom lexika bruka tala om »poetiskt språkbruk», men denna abstraktion är det, som gör alla de speciella utredningarna om litteraturens logik så skefva eller föga gifvande.

Man ser detta bäst genom att stanna vid det klena kapitlet om »Poesiens ordval». Förgäfves söker man i denna framställning ett ord om all litterär språkkonsts första och sista lag: ordets logiska riktighet som bild för tanken. Författaren hyllar tydligen den för en modern människa förunderliga vidskepelsen, att somliga ord i och för sig äro mera poetiska än andra. Så nämner Hans Larsson såsom poetiska ord »stafkarl, gångare och ånghäst», medan han kallar »tiggare, häst och lokomotiv» prosaiska. Man tror knappt sina ögon, när man läser sådant. Visserligen känner sig Perrichon poetisk, då han berättar, att han mött en »stafkarl» (som han gifvit en slant) på vägen till Djurgårdsbrunn, och fru Buchholz likaledes, då hon förtäljer att »ånghästen dragit henne till Södertälje», men man väntade icke, att en ung filosof, som själf skrifver ett ganska kräset språk, skulle finna dessa ord poetiska. Det vore roligt att veta, hvarför Hans Larsson egentligen anser att man bör skrifva ånghäst, men mena lokomotiv? Jag erinrar mig just nu en af de mest gripande scenerna med ett järnvägståg i litteraturen — slutet af Anna Karenina, där hufvudpersonen blir öfverkörd på skenorna. Tänk, om där stått en vändning af sådan art som följande »ånghästen gick (eller sprang, ty den ena

metaforen för gärna den andra med sig) öfver den lifströtta!»

Förhållandet är naturligtvis, att det ena ordet i och för sig är lika poetiskt och lika opoetiskt som det andra, och att det uteslutande blifver platsen, stilartens logik, som gör orden i verklig mening poetiska. I den komiska dikten är ju ordens rangordning helt omvänd mot i den sublima. I dramat hafva olika personer olikartadt språk, och Falstaffs är, som adekvat uttryck för en karaktär, precis lika poetiskt som Hamlets.

Till sist fäster författaren alldeles för ringa uppmärksamhet vid språkets eget, ständigt fluktuerande lif. Ordens klasskillnad och sociala ställning är mer växlande än något annat. Bara för en tio år sedan florerade en mängd ord bland språkets högpoetiska aristokrati, som nu sorgligen degraderats till underklassen eller som stackars pauvres honteux framlefva en förgäten tillvaro. Hur ofantlig skillnaden mellan olika tidsåldrars poetiska språk är, lär också en flyktig litteraturhistorisk kunskap. Ensamt en sorts ord hafva i litteraturen den långa lifslängden. Det är ingalunda de s. k. poetiska orden, men just språkets skatt af precisa substantiv och verb. Det är diktens konstruktiva och fasta massa. Den ornamentala delen har mot densamma en försvinnande liten betydelse.

Många flera reflexioner och rättelser skulle kunna bindas till denna sida af författarens arbete, liksom till hans framställning om de stiliska figurerna, men flera anmärkningar skulle också orätt-

vist skymma de fina och skarpsynta analyser, på hvilka boken annorstädes bjuder, och som det framför allt varit detta flyktiga omnämnandes mening att påpeka.

11 augusti 1900.

GEORG GÖTHE.

SERGEL.

D:r Georg Göthe har allt ifrån sin begynnelse som forskare hört till de fåtaliga vetenskapsmän, hvilkas verksamhet präglas af det vackraste af koketterier — förträffligbetens, och hvilka aldrig lämna ifrån sig annat än fullgångna och genomförda arbeten. Redan hans doktorsafhandling om frihetstidens vittra sällskap ägde — hvad dylika vetenskapliga mästerprof så sällan äga — beståndande värde, och frukten af hans mångåriga tjänstgöring i nationalmuseet, hans kataloger öfver dess tafvelsamling, hafva med fullt fog förvärfvat fackmännens beundran och lekmännens tacksamhet. Nu har han till sist riktat vår konstlitteratur med ett länge saknadt arbete, en vidlyftig biografi öfver Sveriges störste skulptör och väl också störste konstnär, och denna lefnadsteckning är, också den, genom forskningens kärleksfulla allvar och noggrannhet ett ovanligt verk och mer än så — hans vackra bok bär i all sin reservation, trots stilens stundom väl spartanska enkelhet, en afgjord adelsprägel. Bakom hela framställningen känner man den genomlärde

forskaren, som behärskar sin vetenskap i hela dess utsträckning, och i själfva knappheten af de alltid själfulla omdömena framträder den kräsne kännaren, hvilken ända till trötthet lefvat i intimt samlif med konstens verk och under de många årens studier blott måhända förlorat något af den första hänförelsens meddelsamhet. På hvarje blad träder oss slutligen till mötes en just i sin stillfärdiga objektivitet fin, genombildad och förnäm människa.

Men hur högt man sålunda sätter denna Götheska lefnadsteckning öfver Sergel, faller det af sig självt, att meningsskiljaktigheter kunna uppstå i fråga om författarens behandling af sitt ämne och ännu mer i fråga om hans uppfattning af sin hjälte. Det patetiska ordet är valdt med flit. Ty Johan Tobias Sergel är väl, när allt kommer till allt, ändock vår konsts verklige hjältegestalt. Om dylika första rangens andar kunna väl skrifvas framställningar, som i fråga om det faktiska materialet förefalla definitiva, men få sådana män ideellt taget någonsin en uttömmande och afslutande skildring? Jag tror det knappast. De verkligt stora bland de döda, de lefva alltjämt, och det långt rikare och fullare än de flesta af de skuggor, som i gathörnen fylla nuet med sitt buller. För hvar ny generation, som gör deras bekantskap, lefva de i en ungdom, som ingen tid kan anfäkta, och så förvandlas och förändras också uppfattningen af dem decennium efter decennium. De tjusa hvar ny släkt genom nya egenskaper, röja plötsligt hemligheter i sitt väsen, hvilka förr varit fördolda, och väcka så fortfarande passionerad kärlek och undran-

de grubbel. Ja, hvar människa, som kommit inom deras sfär, känner sig dragen till dem genom för henne speciella sympatitrådar och tror sig i sin egen känsla hafva funnit den rätta slagrutan till deras naturers innersta. Så uppstå i fråga om framställningar af sådana stormäns lif och alstring med naturnödvändighet meningsutbyten och diskussion, och så synes mig också Georg Göthes för öfrigt så gedigna lefnadsteckning hafva sina disputabla punkter och särskildt kanske i fråga om totaluppfattningen af konstnären brista i den psykologiska åskådningen. Ett par anmärkningar i denna riktning må i det följande meddelas i all den anspråkslöshet, med hvilken man uppställer sådana mot ett arbete, hvilkets osedvanliga förtjänster man själf är den förste att beundra.

*

Det är en historisk framställning af Sergels »lefnadsöden och konstnärliga verksamhet», som författaren velat gifva på basen af alla tillgängliga dokument. Blott i andra rummet har den kritiska analysen af den store artistens skapelser kommit, och det är onekligen en disproportion i boken mellan den biografiska fullständigheten och den relativt fragmentariska behandlingen af mästarens konst. Författaren hänvisar här till föregående skrifter. Det är Nyblom, som har hedern af att i sin lilla vackra studie hafva offentliggjort konstnärens bref till Byström, de troligen både i fråga om uthållig artistisk entusiasm och själshöghet vackraste bekännelser, någon svensk konstnär efterlämnat, men framför allt

Julius Langes ypperliga analys. Men äfven efter dessa och andra studier var den stilistiska undersökningen af Sergels utveckling och hans formideals förändringar ogjord, och med allt för flyktig hand är det, synes det mig, som författaren vidrört denna för en konstnärsmonografi afgörande fråga. Sergels förhållande till antiken är t. ex. än ej i detalj klarlagdt, och äfven om hans konsts sammanhang med samtida fransk plastik kan säkerligen nås fastare resultat än i föreliggande monografi. Georg Göthe är en för mångsidigt och fint bildad kännare för att förfalla till det germanska och särskildt tyska skrymteri, som i Frankrikes storartade skulptur från 16- och 1700-talen blott ser en dekadensriktning — en skulptur, som räknar genier som Puget och Coyzevox, mästare som Pigalle, Pajou och Houdon — men äfven han framhäfver knappast hela vidden af det inflytande den svenske bildhuggaren rönt från Gallien. I Rom hade Sergel själfva sitt högkvarter i den franska akademien, och det är mycket sannolikt, att nya upplysningar om hans studieår i Tiberstaden kunna hittas i franska nationalarkivet, t. ex. i den stora korrespondensen mellan cheferna för den franska skolan i Rom och konstministrarna i Paris, en korrespondens, som är under utgifning, men än ej nått så långt fram i tiden. I en okänd självbiografi, om hvilken strax skall talas, berättar Sergel det djupa intryck han vid ankomsten till Rom rönte af talangfulla kamraters arbeten och hur mycken lärdom han dragit af deras atelierkritik. Det är de unga franska artisterna han här tänker på, af hvilka han särskildt stod nära målaren Julien

de Parme (från Toulon), en föregångare till den Davidska riktningen, och Roland, skaparen af den vackra Homerbilden i Louvren, lärare till David d'Angers. Med skäl framhäfver författaren i Sergels antikuppfattning en dramatisk liffullhet och nervositet, som endast den franska skulpturen vid denna tid äger motstycke till, och hur nära konstnären äfven i sensualistisk gratie kan komma fransk stämning, det ser man bäst genom att jämföra de förtjusande relieferna med nymfer och satyrer i Uppsala universitets samling med Fragonards snarlika etsningar öfver motiv ur den naturberusade Panvärlden. Det är också knappast en paradox att säga, att ju mer Sergel arbetade sig ifrån denna gallicism i sitt väsen för att blifva dogmatisk klassiker, dess mer isas hans konst. Individualitetskänslan, hvilken han dock redan såsom ung ägde i så hög grad — man ser det exempelvis på den beundransvärda bysten af Johan Pasch i vårt museum, utförd redan före hans italienska resa — tar af och förflyktigas. Blodflödet i verken blir svalare, tunnare och mattare, och formen stelnar i den åldrande konstnärens hand.

Dock, man skall låta »detta vara detta», och Georg Göthe har i första rummet föresatt sig att gifva en lefnadsteckning, ej en konstanalyserande framställning. Fullständigheten i detta hänseende står öfver allt beröm, och den enda uraktlåtenhetssynd, som man kunde förebrå författaren, är att han icke tagit hänsyn till den självbiografi af Sergel, som jag redan anspelat på, och hvilken i åtskilligt skiljer sig från de förut kända. Den finnes på kung-

liga biblioteket och är skrifven den 12 jan. 1797 i bref till Gjörwell. Författaren hade här funnit bevis för, att Sergels förste lärare var den äldre Masreliez, utförligare skildring af hans förhållande till sin ungdomsmästare Larchevesque, och äfven en fylligare teckning af den stora krisen i Rom, när han som David — och som den 37-årige Goethe — fann, att man för att förstå den stora konsten ödmjukt som en skolpilt måste börja om från början. Författaren skulle också i detta högintressanta bref finna, att Sergel redan nu hade sin sista tids åskådning klar för sig, och det är säkerligen just med Gustaf III:s död och den reaktion mot allt franskt, som nu inträder och förvandlar atmosfären hemma, som också hans antiklära tillspetsas till en skematisk och ortodox dogm. Författaren har säkerligen för litet framhäft den oerhörda förändring, som den svenska luften undergick mellan 1792 och 1800-talets början. Det var froståren, som förstörde den gustavianska civilisationens gröda. Bellmans orgiastiska lifsbefrielse blef borgerlig supvisa hos Valerius, och Bredas färgglöd brann ner i rödt under den svenska empirens högmodiga fattigdom. Det var en grå novembermorgon, som vårt borgerliga århundrade föddes, och äfven en Sergels andliga bränsle förslog ej för dess tunga köld.

*

Det förefinnes i Göthes lefnadsteckning en sorts inre motsats mellan biografen och hans konstnär, som vållat en viss blekhet och osäkerhet i teck-

ningen af Sergels människa och temperament. Hela den långa rad af porträtt af den store bildhuggaren, från Lorenz Paschs ungdomsbild af den adertonårige artisten med den än ej frigjorda, passionerade lifsyran öfver det breda ansiktet under den tvåkantiga hatten, till den sista skildringen af hans yttre, Roos af Hjelmsäters teckning af den förbrände gubben med spår af alla lidelsens stormar öfver de än i undergången djärfva och utmanande dragen, visa en man med ett genialt naturbarns otyglade sinneslif, med en världsbedårad, brännande fantasi, en häftigt bultande puls, ett öfverflöd af safter och blod. Allt hvad vi veta om hans enskilda existens bestyrker detta, och om hans brefs cirklade franska visar hofmannens polityr, röja de ofta brutala teckningar, med hvilka han plägade illustrera dem, otvetydigt det sileniska njutningslynnet hos skaparen af den yppersta af moderna fauner. I allt detta liksom i de vilda kriserna, svårmodsstunderna i hans tillvaro, står han, trots sin så mycket manligare och förnämare läggning, ej så långt från Bellman, och all hans kärlek till antiken kunde aldrig omdana honom själf efter den Perikleiska typ af harmoni och jämnmått, som var Winckelmanns människoideal. Men Georg Göthe ser på allt detta med en förfinad spiritualists främmande öga, stött tillbaka inför dessa motsatser af ideal skönhetskult och faunisk orgie, och utan att märka det förmildrar han typen och utslätar något af dess originalitet. Liksom så många andra nordiska konstskriftställare ser han i det sinnestummel, Sergel delade med hela sitt tidehvarf, blott en etisk farsot, men märker icke, i huru hög grad

denna sinnenas och sedernas hedendom — man må moralfilosofiskt förkasta den hur mycket som helst — varit källbotten för tidskedets konst och speciellt för den antikiserande med dess hänförelse för det kroppsliga lifvets fullhet. 1700-talet fortsätter här renässansens ström, och det är intet tvifvel om, att det ej minst är konstnärens hänryckta sensualism, som gifvit hans mejsel den outsläckliga kärlek till den mänskliga formens skönhet in i minsta detalj, som strålar ur hans verk.

Det finns ett ord om konstnärsandan af Salvator Rosa, som jag gärna tänker på inför Sergel: »tutto spirito, tutto fuoco, tutto bile», »helt själ, helt eld, helt galla». Allt detta fanns i starkaste grad i hans stolta, uppbrusande och flammande natur, lika snar till vrede och extatisk fröjd, yster och förtviflad, sällan i jämvikt. Hans karikatyrer synas mig långt mindre godmodiga och långt mer geniala än det i allmänhet påståtts. De äro en skönhetsentusiasts blodiga hämnd på en oskön verklighet, och något af högdragen Apollo, som flår konstens och borgerlighetens Marsyasättlingar, prägla dessa öfverdådigt ironiska speritningar. Men Sergel skulle icke hafva varit en stor svensk konstnär, om han icke också riktat skämtets spjutudd mot sig själf, om han icke också förstått tragikomedien i sitt eget öde af till skytisk is förvisad och i kroppsligt elände nerbruten dyrkare af evigt ungdomlig hälsa och strålande, felfria gestalter i sydländskt solsken.

*

Det är för ett litet land lätt att invagga sig i illusioner om sina snillens betydelse, och af alla vårt lands artister har ingen haft sådana förutsättningar som Sergel att blifva en världskonstnär, en nydanare af dem, som vända bladen i konstens häfder. Att han verkligen under sin Romatid stod som den store förnyaren, är dock faktiskt. Till de bevis Göthe lämnat härför kan jag foga ett annat, funnet härom dagen i en italiensk resebeskrifning från 1771. Det är astronomen Bernoulli, som nämner honom som den erkändt mest framstående af konststadens bildhuggare.

Vi veta alla, hur hemresan klippte af hans världshistoriska roll. Men det känna vi också, när vi stå i de rum i Nationalmuseum, där hans verk och hans utkast finnas, att han blifvit oss än kärare för de möjligheter, han omedvetet uppoffrat, därför att också han burit begränsningen af de nödvändigheter, som ett litet aflägset land som Sverige pålägger sina söner.

Och hvad har han icke, trots allt, hunnit! Har någonsin återuppvaknandet till lifvet tolkats så som i hans Faun? Det är den rätta motbilden till Michelangelos morgon med dess dystra olust öfver att åter dagen och dagens tunga begynna. Det är återuppvaknandet, när man löses ur nattens dröm som ur ett rosigt famntag och i leende lycka ser solen på fästet och fjärilen i luften, medan all vardandets ljufhet med mildt flöde kväller genom kroppen liksom safven genom en planta! Och efter Faunen alla de andra mästerstyckena, Diomedes' hjältelif och Psyches kärlekslif, och den underbara gruppen

af Mars och Venus, i hvilken dåd och smekning smälta samman, eller den storartade Ceres med sina facklor, för hvilkens ögon underjorden öppnas och de eleusinska mysteriernas hemligheter skymta! Ens hjärta blir fullt af beundran och tacksamhet i det lilla rummet med Sergels modeller, som är vår konsts allra heligaste, och ändock älska vi honom kanske mest därför, att vi ständigt tänka på hans ej infriade löften, på att mannen ständigt var större än hvad hans fragmentariska verksamhet låtit oss bedöma. Också i detta hänseende är han äkta svensk, svensk som i sitt personliga väsen med den tjusande blandningen af ödmjuk skönhetsfantast, självsvåldig njutningsmänniska och högdragen adelsman med fritt sinne, het känsla och oförfäradt tal.

9 mars 1899.

GEORG NORDENSVAN.

DE BILDANDE KONSTERNAS HISTORIA UNDER NITTONDE ÅRHUNDRADET.

I.

Efter att i ett förträffligt arbete hafva skildrat den svenska konstens utveckling under 19:de århundradet och med lätt, men säker och insiktsfull hand tecknat dess banbrytare och bärare, har Georg Nordensvan nu begynt utgifva en allmän framställning af de bildande konsternas historia under det sista seklet. Fyra häften af denna historik hafva redan utkommit, och från inledningen om de mäktiga brytningar vid 1700-talets slut, i hvilka den moderna konstens initiativ likaväl som den moderna diktningens bottna, har författaren redan nått den punkt, där 1800-talets första konst, den klassicistiska, efterträddes af romantikens, och de plastiskt kyliga idealerna från Davids och Schinkels antikdecennier aflöstes af medeltidsdrömmeriets koloristiska och musikaliska fantasispel. Man kan sålunda redan nu bedöma arbetets karaktär, uppställning och måttstock, och det är med den glädje, hvarmed man gärna åt andra rekommenderar en lektyr, hvilken

gifvit en själf både nöje och behållning, som man för alla konstintresserade vill påpeka ett verk, däri sakrikedom paras med en synnerligen elegant och fängslande framställningsform.

Georg Nordensvans intimitet med konsten är af gammalt datum. Han begynte ju sin egen bana som målare, och fast han sedermera slagit in på andra vägar och valt ordets i stället för färgens uttrycksmedel, har han under årens lopp aldrig glömt sin första kärlek. Hos novellisten och skildraren återfinner man alltid tecknarens fina sinne för karaktäriserande linjer och konturer, den impressionistiske målarens raska och känsliga färgbehandling. Men Nordensvan har ju också direkt såsom konstkritiker lefvat i ständigt och oförtröttadt samlif med den moderna konsten. Intrycket af, att han rör sig med ett material, som är välbekant och lefvande för honom, såsom blott ett fack, som man beständigt och med aldrig svikande kärleksfullhet studerar och återkommer till, är det också, hvilket först och sist gifver hans framställning af gångna tiders konstalstring aktualitetens värma.

Men detta, att Nordensvan i främsta rummet ser på de artistiska företeelserna såsom en, hvilken själf stått konstnärerna och deras arbete nära, frälsar honom från mycken akademisk och historiskt vetenskaplig fördomsfullhet. Det är en njutning att se, med hvilken allsidig och fin, på en gång mångbildad och obunden blick han betraktar de olika tidsåldrarnas kultur. Genast i bokens början, i den förträffligt skrifna inledningen om sjuttonhundratalets odling, där författaren en efter en mönstrar

de olika uppslagsändar, från hvilka 19:de århundradets konst utgår, träder denna fria syn läsaren välgörande till mötes. Här slipper man gudskelof den gamla, dumma och utslitna läxan om Winckelmanns och hans antikföljares »frälsning» af den i rococons synd och fördärf förtappade konsten. Här slipper man det pedantiska skolmästeri, med hvilket unga och gamla moralister behandlat 1700-talets franska civilisation utan att ens ha försökt tränga in i dess väsen — till och med en öfverlägsen konsthistoriker som Julius Lange kan blifva rent barnslig, när han kommer in på det kapitlet. Här bedömes med en lämplig, högaktningsfull men kylig förbindlighet Romakonsten från århundradets början: den »behaglige» Canova, Thorvaldsen, »denna med matematisk säkerhet arbetande maskin för stilfull hellenism», Cornelius, som man tycker vara »en afgjordt ointressant målare, om man ej händelsevis vet, att han var en stor konstnär», Schwanthaler, hvilken hade lyckan att »kunna intressera sig på beställning för hvilken riktning som helst och hastigt och billigt levererade statyer till fots eller till häst (för 3,000 kr. gjorde han Karl XIV Johan på Norrköpings torg), o. s. v.

Men Nordensvans känsla för det kulturhistoriska sammanhanget och konstnärens ställning som tidsströmningarnas tolk är så stark, att han aldrig uraktlåter att framhäfva afsikternas och konceptionernas lif, äfven där det icke förmått genomtränga konstformen med sin eld. På en gång frankt och humant falla omdömena, lätt och ledigt knyter sig episod till episod i hans friska, underhållande och

innehållsrika krönika öfver 19:de seklets konstutveckling.

Anmärkas kan i denna framställning blott, att författaren i sin lust att vara populär och icke trötta stundom fladdrar väl lätt öfver tingen. Här och hvar kunde man nog önska ett fastare grepp i ämnet. Särskildt gäller detta karaktäriseringen af de stora konstnärerna och deras stilbegrepp. Kortheten leder ibland till orättvisa och till verkliga luckor. Den geniala och oförfärade storhet i naturuppfattningen, som fanns i Davids väsen, men som hans olyckliga antikprinciper så ofta tillintetgjorde, hade t. ex. med några utförligare ord om hans teckningar och utkast bort framhäfvas, och än mer hade författaren bort gifva Prudhon såsom tecknare en »mention honorable» — hans croquiser och teckningar (t. ex. i Chantilly) tillhöra väl den franska konstens mest poetiska och underbara verk. I det hela synes mig Nordensvan alltför rädd för den tekniska detaljen, som dock är så vägledande för uppfattningen af de olika mästarnas arbeten. Hvarför icke låta läsaren träda litet mer in i konstnärens verkstad? Ingenting är så nyttigt att inprägla som respekten för yrket och formen, och Nordensvan vore ju just mannen att i den vägen gifva allmänfattliga vinkar. Om författaren tyckt, att dylika upplysningar för mycket belamrade själfva den fortlöpande historikens text, kunde han för dem ha användt den mindre stil, hvilken han ändock här och där tillgriper för detaljer, men, som det tyckes, utan någon egentlig systematisk princip.

Dock, om hvad den stora publiken, för hvilken

ett arbete som detta är bestämdt, har håg och förmåga att smälta, blifva nog alltid meningarna delade. Som den nu är planlagd och genomförd, bör Nordensvans framställning af »De bildande konsternas historia under 19: e århundradet» ha utsikt att kunna tränga djupt ned och läsas i vida kretsar. Genomgående spirituellt och fint skrifven af en man, som i botten förstår och själfullt uppfattar det han talar om, är boken ägnad att gifva riktigare och klarare konstbegrepp och bör icke saknas hos den allmänhet, som besöker våra utställningar och dömer mer eller mindre småvist om dagens konst, utan att ana, att den är en produkt af hela det nyss slutade århundradets drömmar, ansträngningar, landvinningar, längtan och villfarelser.

Den utgifna delen af arbetet behandlar den afgjordt tråkigaste fasen af 1800-talets konsthistoria — men man har i det följande att vänta skildringar af så fängslande kulturföreteelser som den engelska prerafaelitiska rörelsen, den bländande franska romantiken och sedan Fontainebleau-skolan och impressionismen, hvilka väl stå skildrarens eget hjärta närmast.

Illustrationsmaterialet är ganska ojämnt och kunde vara bättre. En dålig sed är det att låta planscher följa utan samband med texten. När man läser om Cornelius' »Gud Fader» har man t. ex. ingen lust att se Werenskiolds »Bondbegrafning».

1 mars 1900.

II.

Man har i våra dagar icke så ofta tillfälle att jubilera öfver tidens framsteg, att man icke bör tacksamt erkänna en utveckling till det bättre, när en sådan verkligen på ett eller annat område synes föreligga. Att känslan af konstens betydelse och intresset för dess lif i Sverige under det sista decenniet varit i oförnekligt och ständigt stigande, är ett af de glädjande fakta, af hvilka bildningsvännen mest lofvar sig frukt för framtiden. Helt visst återstår ännu ofantligt mycket att göra, innan konsten hos oss blir allmänt erkänd såsom den sociala faktor, hvilken den bör vara i hvarje samhälle, som icke vill lefva af bröd allena, och ännu har medelklassen i vårt land i fråga om konstnärlig skolning mycket att lära af det finbildade folket på andra sidan Sundet. Men isen är dock bruten, och det värsta af barbariet, som man hoppas, åtminstone för en tid tämjdt.

Man rådfrågar blott personer, af hvilkas svar man väntar hjälp och ledning — och hemmet rådfrågar och vänder sig just nu mer till konsten än det gjort på bortåt ett hundra år, för att räkna i rundt tal. Man parlamenterar och diskuterar blott med människor, hvilkas ord och åskådningar hafva betydelse — och det är sällan, som icke konstnärliga spörsmål af en eller annan art numera stå äfven på den allmänna borgerliga dagordningen. Man underhandlar slutligen blott med makter, som hafva inflytande, och bland den sista tidens angenäma öfverraskningar vill man onekligen inregistrera en

för prosans män rätt ovanlig benägenhet, som säkerligen kostat en del själföfvervinnelse, att inlåta sig i underhandlingar — med poesiens och konstens.

Orsakerna till dessa löftesgifvande tidstecken äro nog flerahanda. Men starkast har säkert det närmande mot det praktiska och sociala lifvet, som konsten i hela världen gjort under det sista decenniet, verkat. Allmänheten har fått en välbehöflig känsla af, att allt detta vackra ej längre var en absolut sluten och otillgänglig söndagsvärld, i hvilken den aldrig skulle blifva hemma, men att konsten också för de många gömde dolda och förbisedda skatter, af hvilka de med någon god vilja som skattgräfvare kunde blifva delaktiga. Konstens nya anslutning till den moderna industrien, till det dagliga lifvet, till själfva infattningen af vår tillvaro kan icke skattas nog högt. Hvarje vacker linje på ett aldrig så enkelt bohag är en profetia om statyens härlighet, förberedande öga, tanke, ja, väl också hand — ty omedvetet är också känslosinnet med i all uppfattning af skulptur — för dess linjer. Hvarje finstämd och lefvande färgsammansättning på en tapet eller en väfnad är ett budskap från koloritens magiska rike, förkunnande dess hemligheter. I förbund med det dagliga lifvet, med hvardagsbehofven och helgdagsglädjen är det, konsten skall vinna segern öfver de breda lagren och kunna ingå ibland existensens oundgängligheter.

Så mycket tacksammare måste man vara, att konstnärerna själfva insett detta och lämnat den afskildhetens isolering, som måste vara alla drömmare och nyskapare kärast, för att gå ut och lära

bland folken. Berget hade icke gått till Muhammed, så är man glad, att Muhammed gått till berget, och att allmänheten också fått aning om, hvad konsten drömmer i öknens ensamhet och känner på de höga bönetornen. Dock, rörelsen är ännu blott i begynnelsen — det är ej värdt ropa hej, så långt innan man är öfver bäcken, men blott hoppas på vidare framsteg i den redan gifna riktningen.

Som ett vackert tecken på det ökade konstintresset måste man bland mycket annat betrakta en rad af konsthistoriska publikationer af olika slag, och i första rummet Georg Nordensvans stora framställning af »De bildande konsternas historia under 19:e århundradet». Alla löften, som de första häftena af denna konstnärliga sekelkrönika gåfvo, hafva till fyllest infriats. Nordensvan har ju ej velat gifva en vetenskaplig historia — i så fall skulle framställningen hafva varit mer systematisk, konstskedenas och kulturskiftenas sammanhang uppvisats med fastare och bestämdare hand, hela behandlingen och grupperingen måst blifva annorlunda och strängare. Men ehuru hans skildring vänder sig till den intresserade lekmannen, kan äfven konstvännen af facket med verklig behållning och glädje läsa detta verk, så sakrikt under sin eleganta, nästan kåserande yta, så baseradt på eget varmt samlif med ämnet. Nordensvan känner intimt seklets konst, framför allt dess måleri, och ju närmare mot hans egen tid redogörelsen kommer, dess liffullare, rörligare och mer personligt känd blir hans text. Mången gång har man intrycket af att hafva mött författaren just efter besöket på den utställning, å hvilken de omtalade

konstverken förekommit, så frisk och rättfram är framställningen. Ett drag af tillfällighet kan därför också någon gång vidlåda teckningen, och plats och utrymme beredas de olika konstnärerna på ett något godtyckligt vis. Men, när allt kommer till allt, är en dylik subjektivitet — helst i ett arbete af detta slag — långt bättre än de historiska klassifikationernas maskinmässiga rättvisa. Härtill kommer, att Nordensvan förfogar öfver en skönlitterär artists alla resurser i att åskådliggöra en duks innehåll och stämning. Hur ofta brister ej i detta kapitel konsthistorikernas herravälde öfver språk och stil. Jag tar ett enda litet exempel, gripet på måfå ur sista häftet af författarens bok — den lilla karaktäristiken af en af den parisiska modernitetens berömdheter — Boldini.

Giovanni Boldini har gjort sig känd som en af den moderna pariserelegansens målare. Hans nervöst excentriska och pikanta pensel återger världsdamen och ej minst de parisiska barnen med en obesvärad grace och ett vinnande självsvåld. Men effektsökande kan han vara intill leda, särskildt i flera af sina porträtt af nyare dato. Hans damer, herrar och barn ha ej satt sig, de ha slängt sig på en stol, de vrida och sno sig rundt om sig själfva för att ställningen skall verka riktigt tillfällig och ledig, och de ha ingen benstomme i kroppen, de tyckas förfärdigade af någon mjuk materia, kautschuksartad att döma efter färgen.

Hur raskt skildrar ej en liten passus som denna en konstnär, hur säkert och hur åskådligt, och det är en så lefvande stil, en så konkret och bildfylld prosa, som bär hela denna en konstnärs historik öfver sitt sekels konst.

22 november 1900.

AUGUST HAHR.

I.

NEDERLÄNDSK KONST.

Knappast i någon humanistisk vetenskap pulserar lifvet så starkt i detta ögonblick som i konsthistorien. Den erbjuder en ny vetenskaps hela rikedom på skiftande initiativ, förändrade metoder och öfverraskande synpunkter. Den, som kommer från litteraturhistorien med dess långt mer reglerade förhållanden och, så att säga, patenterade maskineri, måste känna en stark dragning till detta kunskapsfält, där ännu så få frågor fått ens tillnärmelsevis definitiv lösning, där hypoteserna så friskt ställa hvarandra på hufvudet. Åt hvilket håll man blickar inom konstforskningen, möter man detta nya, brusande lif.

Det finns nog inom litteraturhistorien en och annan, som sysslar med att sätta upp teorier för själfva diktens väsen och verkan — men hvem bryr sig om dem? Konsthistorien däremot är en så ny vetenskap, att där ännu sysslas med själfva betingelserna för den estetiska njutningen, och frågorna, hvarför och huru konst öfver hufvud taget

gör intryck, förefalla ännu — att döma af de många analyserna — obesvarade.

Åtminstone är det vanligt, att innehafvarna af de konsthistoriska lärostolarna begynna sin verksamhet med att gifva teorier, som belysa själfva ämnets »conditio sine qua non». Så gjorde härom året — för att blott nämna två af Tysklands auktoriteter på området — Konrad Lange och August Schmarsow. Langes inträdesföreläsning som professor i Tübingen handlade om »Det medvetna självbedrägeriet som den konstnärliga njutningens kärna», och när Schmarsow 1893 för första gången steg upp i den kateder i Leipzig, som han — tack vare sin utomordentliga begåfning — skulle göra till en af de första konsthistoriska i Europa, talade han om »Den arkitektoniska skapelsens väsen» och begynte sin lysande framställning om konsternas samband med de olika dimensionerna.

Lika nya förefalla metoderna. Den modernaste konsthistorien står närmare sensationslära, psykologi och vetenskaplig optik, än kulturhistoria. Själfva »sättet att se i konstvetenskap» är ett kärt ämne för tysk teoretisering, och stora böcker komma ut om vetenskapens metodik och psykologi. Går man in i själfva den historiska disciplinen, öfverraskas man öfverallt af den mest hänsynslösa omvärdering af alla värden. Hela konstepoker, som legat glömda, stå upp till lif igen och för deras konstnärer kräfvas rangplatser i den konstnärliga ryktbarhetens pantheon. Jag tänker på medeltidens franska och flamländska skulptur. Hur klingar icke nu det för blott ett par decennier sedan nästan obekanta namnet

Sluter? En ensam man, den nyligen aflidne Louis Courajod har här varit banbrytande, och hans efterlämnade verk, som just nu samlas och utgifvas af Lemonnier, betyda i själfva verket, att tillvaron af en hel mäktig och stor konstriktning plötsligt blifvit klargjord för vårt medvetande.

Ingenting förefaller väl den populäre betraktaren så utdiskuteradt som Italiens renässansmåleri, och dock studeras detta i denna stund med en hänförelse, en ifver och en rikedom på nya resultat, som om denna konst först upptäckts och begripits i går. Den store förnyaren, Giovanni Morelli (Ivan Lermolieff), skulle, om han lefvat, gnuggat händerna af belåtenhet. Ty långt finare, subtilare än han, begagna lärjungarna hans från naturvetenskapen öfverflyttade studiesätt, och en ny, fullare dager faller ständigt såväl öfver sammanhanget som öfver de enstaka mästarna inom denna måleriets guldålder. Vill man hafva ett hastigt och populärt intryck af denna nya konstvetenskap, läse man t. ex. blott en sådan liten artikel som Bernhard Berensons i sista häftet af Gazette des Beaux-arts, om den nyinköpta vackra madonna, som det eljes rätt tröga Louvregalleriet lyckats införlifva med sina mästerverk. Museet tillskrifver den Piero della Francesca, Berenson bevisar — så godt som en sådan sak kan bevisas — att den i stället stammar från hans lärokamrat, den finkänslige, delikate och sällsynte Alessio Baldovinetti. Det är en njutning att se, med hvilken skärpa och urskillning, med hvilken utomordentligt vibrerande stilkritik den unge konstforskaren rör sig. Men han är väl också själfve prinsen inom

denna nya kritik, och de sammanhängande framställningar han gifvit af de italienska målarskolornas utveckling äro lika idérika som klarsynta. Att under sådana ifriga undersökningar åtskilligt hypotesmakeri och många förvånande motsatser skola framkomma, är ej underligt. Gent emot Berensons bild af Paolo Uccello (i hans florentinska målarehistoria) har t. ex. en tysk koryfé inom den nya konstkritiken, Charles Loeser, nyligen gifvit en konträrt motsatt karaktäristik. Men dylikt tyder blott på den lifaktighet, med hvilken ämnet studeras, och den grodd, som inom denna vetenskap spirar upp öfverallt, om också den ej än gifvit skörd, som är mogen till bärgning.

*

I fråga om konsthistoria märker man kanske bäst, hur långt Sverige är från Europa. Det är sällan, någon här hemma odeladt ägnar sig åt denna vetenskap, som dock nu mer än någonsin fordrar sin man. Det är föga underligt — ty att här i Sverige blifva konsthistoriker på allvar, kräfver något af samma förutsättningar som att gå in vid ett rangregemente. Det fordrar tillgångar att kunna resa när som helst och hur mycket som helst. Men äfven den utländska litteraturen i ämnet når sällan öfver fackmännens krets. Det är därför med dubbel tacksamhet, man är skyldig att hälsa hvar och en, som söker hålla oss en smula au courant med de nya forskningarna öfver de stora ländernas konst. Inom studiet af Nederländernas måleri har Sverige hedern att äga en af den nya kritikens mästare,

Olof Granberg, som blott alltför mycket af andra bestyr kommit ifrån sin verksamhet i denna riktning. En ung konsthistorisk debutant, dr August Hahr, har i föreliggande, utmärkt väl utstyrda lilla bok, gifvit oss en samling konststudier inom samma ämnessfär. Det är en följd små skisser, alla öfver nederländska konstnärer. Hugo van der Goes, Quinten Matsys, Pieter Breughel den äldre, Frans Hals, van Dyck och — något öfverraskande och onödigt — Wiertz, är det, som författaren behandlat i till värde och genomarbetning ganska olika, men alltid sympatiska små essayer. Minst självständigt värde har väl skildringen af Hugo van der Goes, som gifver föga utöfver den af Wauters upptäckta, men redan i sig själf så sällsynt psykologiska och fängslande skildringen från Casper Ofhuys klosterkrönika. Men studien öfver Matsys genrebilder är en liten förträfflig framställning af ett motivs historia, röjande både uppfattning och reda, och de två studierna öfver Breughel och Frans Hals äro likaledes älskvärda och präglade af en vek och fin mottaglighet. Hela den lilla boken visar en utsträckt beläsenhet och därjämte en erkännansvärd lust att döma med egna ögon. Någon gång har dock författaren tydligen utan kontroll intagit sina uppgifter. I den första studien talar han t. ex. om Jean le Maire des Belges »Couronne Margaritique» och daterar detta arbete, som han kallar »ett långt poem till Margareta af Österrikes ära», 1508. Arbetet är ju en prosaskrift med inströdda verser, begynt 1504, då Philibert af Savoyen, med anledning af hvilkens frånfälle det skrefs, afled, och var ännu ej färdigt

1509, (tryckt blef den stora allegorien först långt senare). Hugo van der Goes nämnes för öfrigt i denna dikt snarare vid sidan af Dirk Bouts än vid sidan af »målarnes konung Johannes» (Jan van Eyck), som författaren uppgifver. Allvarligare än detta, men på samma gång alldeles förlåtligt, då upptäckten af förfalskningen torde vara senare än Hahrs bok, är att van der Goes' lefnadshistoria här baseras på en falsk urkund. Det register öfver Gents målargille och valen inom detsamma, hvilket författaren liksom alla andra användt som källa, och som utgifvits af de Busscher, har nämligen visat sig vara en af de fräckaste förfalskningar, som på sista tiden gjorts. Frestelsen att skapa data till berömda mäns lif, som störtat så många forskare i en rent vetenskaplig växelförfalskning, tyckes vara oemotståndlig (Jfr. Hymans notis om Victor van der Haeggens afslöjande af dessa handlingar från Gent i Repertorium für Kunstwissenschaft 1898.)

Författarens stil är ännu för litet öfvad för att räcka till att uttrycka de ofta själfulla intryck och stämningar, som han känner, men kan säkert blifva duglig äfven i den »högre skolan», blott den först blir tränad i skolridt. Det finns ställen i boken, som äro riktigt vackert och fint formade. Hör blott på detta lilla inledningsackord till uppsatsen om Frans Hals: »En vacker höstmorgon vaknade jag i Haarlem, tulpanernas och hyacinternas berömda stad och en af Hollands vackraste orter. Men liljor eller tulpaner funnos ej vid denna tid. Det är blott i april månad, de te sin härlighet. Då äro fälten rundt omkring ett enda doftande, lysande blomland.

Jag föreställer mig, att en vårmånad, bortdrömd bland dessa blommor och de då i löfsprickningen stadda bokskogarna, som sluta sig tätt till staden, hör till det afundsvärda, som sällan nås».

Denna ton af fin, ung och försynt hänförelse är det, som gifver dessa skildringar sin charm och ihop med forskningens allvar och ärlighet lofvar godt för framtiden.

18 augusti 1898.

II.

DAVID v. KRAFFT OCH DEN EHRENSTRAHLSKA SKOLAN.

Det är glädjande att se, hur det lidelsefullt stegrade konstintresse, som utmärker hela vår samtid, också framträder hos oss, och hur den kritiska och omsorgsfulla nygranskning, hvilken på kontinenten ägnas alla skiften af gamla tiders konst i arbeten af inträngande forskning, nu äfven gör sig gällande inom Sveriges så glest uppodlade konsthistoria.

Docenten August Hahr är redan genom flera föregående verk känd som en lärd och duglig konsthistoriker med godt stilkritiskt öga och afgjord vetenskaplig anläggning.

I sin bok öfver Karl XII:s gamla konterfejare vill han belysa det svenska måleriets begynnelsehistoria vid slutet af 1600- och början af 1700-talet. Rättvisare kunde ej heller författaren välja sin hufvudfigur, ty David von Krafft är ju läraren

för så godt som alla, hvilka under frihetstidens första hälft i Sverige föra palett och pensel. Arbetets kärna utgöres också af skildringen af Kraffts lif och konstnärsskap. Målaren, som var född i Hamburg och kallades till Sverige af Ehrenstrahl, hvilkens systerson han var, gjorde, efter att en tid bortåt hafva arbetat i morbroderns grannlåtsverkstad, en lång utrikes resa, från hvilken han hemkom som en annan människa. I Frankrike och Italien hade han varit med om barockmåleriets dödsarbete, och i stället för det utvärtes skryt och skrammel, med hvilket Ehrenstrahl tjusat de praktlystna storsvenskarna, dref han fram en allvarligare konst med dunklare färg och skarpare kontur. Egendomligt är härvid, att medan barockmåleriet annorstädes följdriktigt öfvergick till den lätta, nervösa och klara färgläggning, i hvilken rococon fick fram sitt leende och eleganta sällskapslynne, Krafft blef allt mörkare, svartare och buttrare i sina till sist oerhördt melankoliska porträtt. Utom reaktionen mot Ehrenstrahls ytliga prål låg här inverkan från tiden. Det var hungeråren i Egypti land, nederlagens och nödmyntens tid, och i denna färgens och uppfattningens fördystring framträder brytningen mellan Karl XII:s i tragiskt armod döende hjälteålder och den begynnande prosans, faktoriernas och riksdagarnas nyktra århundrade. Någon orsak att se tillvaron i rosa hade dessutom icke Krafft själf. Hans lif, som förut gått en kunglig konterfejares lugna väg uppåt, förmörkades på äldre dagar genom ett sorglustigt äktenskapsdrama. Hans andra hustru tycks hafva varit en fullkomlig furie, som till älsklingsnamn på

gemålen hade »hundsfott» och »penselslickare», slog omkull honom i själfva Slottsbacken och till och med — efter hvad han påstår — velat förgifta honom i kålsoppan. Åtta runda år processade de såta makarna om skilsmässa — och försonades sedan. Det är Kraffts fred i Nystad. Han dog ej långt därefter.

Hahr belyser noggrannt både den gamle konterfejarens lif och verksamhet. Märklig är i denna framställning särskildt en omsorgsfull utredning af Karl XII:s olika porträtt, och från hvilka händer de olika porträttyperna stamma. Ett åtskiljande af de biografiska och konstkritiska undersökningarna skulle dock ökat framställningens tydlighet.

Men utom D. von Krafft behandlar Hahrs bok mycket annat. Med stor flit äro här många nya uppgifter både om Ehrenstrahls och Kraffts skola samlade, och det är ingen öfverdrift att säga, att denna studie sätter hela konstläget i Sverige mellan 1650 och 1725 i ny, klarare belysning. Artister, förut blott kända till namnen, som t. ex. Magnus Gabriel De la Gardies porträttör, Henrik Münnichhofen, stå här i fullt dagsljus, och det är också godt om nya konstnärsnamn i detta arbete. Ibland äro dock dessa ingalunda så alldeles okända, som författaren tycks tro. Bland målare, tillhörande Magnus Gabriel De la Gardies krets, nämner Hahr t. ex. Johan Hammer. Men han har tydligen ej sett, att Berg i sina »Samlingar till Göteborgs Historia» — ett arbete, i hvilket Hahr äfven kunnat hitta åtskilliga andra upplysningar om gamla konterfejare — har en mängd notiser om Hammer, som

1682 »beströk hvalfvet i Kristine-kyrkan med en framställning af skapelsen i sex dagar, Sabbaten och Yttersta Domen», och som 1698 »dog af halft slag». Om flera af Hahr blott uppräknade småmålare kunna noggrannare upplysningar, åtminstone af kronologisk natur, hittas, och att blott upprada dem, utan närmare identifiering, är dock af mindre värde. En och annan felaktig uppgift har också insmugit sig i arbetet, som t. ex. när författaren betviflar porträttören Starbus' utländska resor. Målaren skrifver ju själf i en ansökan att varda hofminiatör, att han lärt sig denna »vetenskap» under sina resor.

Dock, dylikt är så godt som oundvikligt i ett arbete, i hvilket en massa namn och data sammanställas, och med tacksamhet bör man däremot stanna vid de talrika nya och säkra resultat, till hvilka författaren kommit genom noggrann och metodisk forskning både bland arkivalia och gamla bilder.

14 mars 1901.

PUBLIKATIONER FRÅN GÖTEBORGS HÖGSKOLA.

Populär vetenskap, se där en litteraturgren, som hos oss länge och knappast med orätt ägt ett ganska tvetydigt anseende. I kompromissen med den stora läsande publikens böjelse för hastiga lösningar, påtagliga och klara resultat, glatt stil och korta slagord, förlorade gärna forskningen något af sin innersta värdighet. Omedvetet lockades den i sitt begär att öfvervinna det mer eller mindre tanklösa andliga dolce far niente, som utmärker de olitterata läsarnas kompakta majoritet, att uppträda både mer fjäskande och mer självsäkert, än som egentligen var förenligt med dess väsen. För att gripa mängden låtsades ofta vetenskapen vara säkrare på sina upptäckter, mera suverän öfver sina forskningsområden, än den i botten kände sig, och detta i förening med ansträngningen att till hvad pris som helst vara fängslande och dramatisk, gjorde ej sällan dessa »populär-vetenskapliga» verk ansträngda och tomma. Den falska föreställningen, att publiken vore bäst betjänad genom att få sig anrättad endast självfva resultaternas elixir och qvinta essentia, åstadkom ej sällan, att lekmannen förlorade känslan af det,

som dock är all forsknings starkaste och mest dragande trollkraft, känslan af målets ouppnålighet, af ämnessfärernas oändlighet, med okända haf och okända kontinenter rundt omkring den förvärfvade visshetens fastland. Som den hemlighetsfulla klockan i den Andersenska sagan, hvilkens silfverklang ljöd och kallade på den ogenomträngliga skogens alla stigar, ljuder det okändas lockande och eggande sång rundt om äfven den ringaste väg i kunskapens rike, och först den lärdom, som ständigt visar perspektiv åt alla håll bortom sig själf, är äkta vetenskaplig och tändande.

Inom själfva forskningen äro också metoderna och sträfvandena viktigare än resultaterna. Boksluten växla ständigt, och fattig och tunn är dens idé om en vetenskap, som får dess slutsiffror till skänks, oförklarade och kalla som talen i ett tabellverk. Långt viktigare är det att äga en aning om vetenskapens inre lif, om dess ständiga ansträngningar, om hela den rikedom af idéer, skarpsinne, tanke och fantasi, som dag ut och dag in depenseras för att göra forskningsmetoderna starkare och finare, för att låta den lärde blifva säkrare på hand i siktningen och sammanställningen af de oräkneliga fall och fakta, ur hvilkas kombinationer han vill leta sig fram till de provisoriska förklaringar, vi kalla lagar, och utan hvilka vår tillvaro skulle vara det mest tragikomiskt oberäkneliga af alla maskupptåg, och världen utan sammanhang eller reda, lik en skrifbordslåda, fylld af på måfå hopkomna papper, oregistrerade af bref-ordnaren.

Det är en rikare och djupare uppfattning af

forskningens medel och mål, som också under senare år förändrat den »populära vetenskapens» skrifter. Den lärde, som vill göra allmänfattliga framställningar, går icke längre ut i hvardagsrum och salonger och söker anslå en ton af flyktigt samtal, men bjuder lekmannen stiga in i laboratoriet, biblioteket eller arkivsalen och för en stund se det vetenskapliga maskineriet i arbete. Han för sina åhörare kanske på genvägar mot målet, men så, att dessa dock alltid se den långa, mödosamma vandring, som måst tillryggaläggas för att finna deras bekväma och snabba sidostig. Det kvarlämnade intrycket skall icke vara den lilla puerila och själfbelåtna glädjen öfver att hafva i hufvudet ett vackert uträknadt facit, men det oroliga kunskapsbegär efter mer, som all äkta vetenskap meddelar, och den stämning af beundran, af stolthet, som hvart människosinne måste erfara inför den oerhörda insats af tanke och fantasi, som vetenskapen nedlägger i sin sträfvan efter förklaringen.

Reflexioner som dessa tränga sig på den bildningsintresserade läsaren, om han tar hem från bokhandeln någon eller några af de förträffliga »Populärt vetenskapliga föreläsningar», som, sedan de hållits vid Göteborgs högskola, kommit ut på trycket. Fem volymer hafva redan hunnit utgifvas, flera väntas, och det är ganska sällan allmänheten här hemma för en så billig penning kan förvärfva så solid och bildande lektyr. Mest lyckade i sin dubbla egenskap af att lära utan tyngd och trumpenhet, och underhålla utan att förflyktiga det vetenskapliga innehållet, äro kanske de tvenne språkliga skrifter, som ingå i serien. Våra språkmän hafva

ju redan förut visat en verklig virtuositet i konsten att kvickt, sinnrikt och dock gediget framställa för publiken sin disciplins storartade eröfringar — jag behöfver blott erinra om professorerna Esaias Tegnérs och Adolf Noreens allmänfattliga verk och föredrag. Axel Kock och Gustaf Cederschiöld hafva visat sig besitta samma förmåga. Kocks föreläsningar Om språkets förändring gifva den linguistiskt odanade en fängslande idé om språkens sätt att varda och växa, att förvandlas och omdanas, och om alla de olika faktorer af stor och liten rang, som här inverka, ända till de franska damernas koketta småleende midt i talet, som enligt en fransk fonetiker modifiera vokalernas valörer. Det är en skrift, som har den alldeles särskilda tjusning, som ligger i studiet af alla organismers förändringar, bakom hvilka man ständigt söker finna en glimtande aning om det mest otillgängliga af alla problem — lifvets eget.

Gustaf Cederschiöld gör i sin vidlyftiga föreläsningsserie Om svenskan som skriftspråk en undersökning öfver vårt skriftspråk i dess förhållande till tanke- och talspråk, som mig veterligt icke förut verkställts, och hans framställning är så rik på synpunkter och idéer, så fyndig och frisk i utförandet, att ingen, intresserad af att lära känna modersmålets egenheter och lynne, bör försumma att läsa den. Efter en kort historisk återblick på svenskans forntid och utveckling, går han öfver till det nutida språket och indelar det i de olika arter, som betingas af tal och skrift, af hög och låg stil, och karaktäriserar så, hvad han med en ny term,

som säkerligen kommer att stanna, kallar normalprosan, det vanliga svenska skriftspråket, som uppvisar så att säga det aritmetiska mediet af tungomålets resurser och som möter oss i all skrifven språkbehandling, hvilken icke har det rent privata lifvets själfsvåld och sorglösa vårdslöshet eller bär den vittra stilens i viss mån alltid officiösa kostym. Det är detta normalsvenska skriftspråk, som författaren sedermera undersöker i förhållande till det tankespråk, de inre ordbilder, hvilka äro talets psykologiska förutsättningar, och i dess tusen förbindelser med talspråket. Med ständigt nya sammanställningar och exempel, som alltid infinna sig med samma fyndiga och bevisande présence d'esprit, fullföljer föreläsaren sin analys, och det finns sidor af densamma, som äro fullkomligt briljanta i sin slående formulering och sin värma. Här finner läsaren öfverallt anmärkningar och sanningar att taga vara på, om svenska skriftspråkets konservativa tendenser och i hvilken mån de äro berättigade, om den inre likheten mellan talspråkets och poesiens uttrycksmedel, och tusen andra af de oräkneliga spörsmål, som en undersökning af denna art uppkalla.

De öfriga verk, som utkommit af serien, behandla historiska och litteraturhistoriska ämnen. Professor Stavenow har lämnat en sakrik skildring af Den stora engelska revolutionen i det sjuttonde århundradets midt, som i fint hopspunnet sammanhang och öfverskådlig gruppering upprullar det stora historiska drama, ur hvilket det moderna England vuxit fram, en fram-

ställning i klar, men en smula kall stil. Professor Vising har skrifvit en monografi öfver Dante, den första på svenska, stödd på den nya forskningens ihärdiga ansträngningar för att lyfta från Alighieris lif och verk det mystiska täckelse, som så länge höljt, åtminstone till hälften, Italiens störste skald. Denna korta lifsteckning är, som man kunnat vänta af en så insiktsfull och lärd romanist, innehållsrik och utredande, en förträfflig förberedelse för dem, som självfva vilja gå in i den »dunkla skogen» och följa mästaren på hans upptäcktsresa, den största och farligaste någon människa företagit. Professor Paulson har slutligen gifvit ett bidrag till den klassiska dramatikens historia genom en intressant skrift om Oidipus-sagan i den grekiska tragedien.

Mera direkt uttryck af det rent vetenskapliga studielifvet inom Göteborgs universitet är naturligen den lärda årsskrift, som detta efter Uppsala och Lunds mönster utgifver. Men granskar man dess innehåll, finner man äfven i densamma vid sidan af rena fackuppsatser, studier, väl ägnade att uppmärksammas äfven af en vidare läsekrets. Det är därför en förträfflig idé att söka sprida äfven dessa genom bokmarknaden (de andra universitetens årsskrifter hittas sällan utom själfva akademistäderna). Detta gäller särskildt två små roliga och värdefulla essayer af Karl Warburg och Ludvig Stavenow. Professor Warburg har med en teckning af Striden om Ordensvurmen »ett förspel till den Kellgrenska kulturkampen» belyst den dualism mellan klok och hvass skepticism och mystiskt vur-

meri, som utmärkte Voltaires och Cagliostros århundrade.

Paykulls muntra komedi, »Ordensvurmen», tillskuren efter Tartuffes mönster, var ett första hugg mot allt det charlataneri, som under mystiska åthäfvor frodades inom tidens ordenssällskap af Rosencreutzare, guldmakare, nummerpuncterare, universaldroppmakare, och allt hvad de hette. Kellgren tog sedan till orda i denna strid, liksom öfverallt där han vädrade prästförtryck och vidskepelse, och Warburgs roliga uppsats intresserar just därför, att man i Paykulls figur får en utgångspunkt för att klart förstå, hur öfverlägsen och genomtänkt Kellgrens riddarstrid »pro sensu communi» var. Paykulls senare utveckling visar, att det föga fanns inom honom af konsekvent allvar, och hur spridda upplysningstendenserna än voro, var det dock nästan ensamt hos Kellgren de omsatts till ett lifspatos, som kämpade och stred med klingan skimrande i solen.

Stavenow har skrifvit en märklig öfversikt öfver Frihetstidens allmänna betydelse och plats i det svenska folkets historia. Det är en förträfflig tablå, som bindande sammanställer grundformlerna för frihetstidens utveckling; men särskildt i fråga om den allmänna odlingen har den något af den abstrakta skematisering, som politiska historici ej sällan få, när de vidröra kulturlifvet, en sak som — synes det mig — Lamprecht med skäl kunnat förebrå äfven mästaren Ranke.

Ofvanstående korta rader vilja blott fästa den läsande allmänhetens uppmärksamhet vid den rika

och kraftfulla verksamhet utåt de breda lagren, som vårt yngsta universitet redan hunnit utveckla. Man ser i dessa verk ljusskimret från en ny bildningshärd sprida sig öfver bygderna. Intet tal är mer fåviskt, än det man understundom får höra just ifråga om de nya högskolorna, att de för mycket skulle leda uppväxande krafter från det praktiska. Liksom icke just de materiella intressena i sekelslutets Sverige vore nog tillgodosedda! Liksom någon rustning för fäderneslandet kunde vara viktigare än den andliga, hvilkens vapen smidas vid universiteten! Liksom någon kostnad och någon ansträngning vore för stor för att uppfylla den plikt vi hafva att klokt förvalta och med ränta på ränta föröka det kapital af kultur, vi fått i arf.

7 oktober 1897.

LUDVIG STAVENOW.

I.

FRIHETSTIDEN.

Redan i en uti Göteborgs högskolas årsskrift för 1897 införd liten skrift »Några ord om frihetstidens allmänna betydelse och plats i det svenska folkets historia» har professor Stavenow med lika säker som insiktsfull hand ritat en konturteckning af frihetstidens historiska utveckling, och med en verklig rikedom på fina och nya synpunkter förstått att framställa och förklara detta tidehvarfs egendomliga statsskick och odling. Men denna första uppsats var blott en skiss, som ännu hade ett programs abstrakta och summariska karaktär. I en följd af populära föreläsningar, som nyligen utkommit på tryck, har han af utkastet gjort en genomförd framställning, hvilkens mest kännbara brist dock ännu är den alltför stora kortheten, men hvilken, som den föreligger, utan fråga måste kallas ett föga vanligt arbete. I den förträffliga serie populära föreläsningar, som publicerats från Göteborgs högskola, intaga dessa föredrag om frihetstiden ett onekligt hedersrum, utmärkta både genom åskåd-

ningens djup och självständighet och formens öfverlägsna, endast väl kyliga och färglösa klarhet. Hvar och en, som är intresserad af svensk häfd, skall skynda att läsa denna historiska öfversikt, i hvilken ej blott en förgången tidsålders sträfvanden och lif iakttagits med sällsynt skarpblick och klarlagts med sällsynt reda och rättfärdighet, men äfven en kunskap om själfva förutsättningarna för vårt eget sekels svenska samhällsväsen meddelas, som är lika fängslande som lärorik. Den lilla boken kan redan fröjda sig åt mycken berömmelse inom fackkretsar, men den vänder sig till allmänheten och gömmer sidor, som man också gärna önskade införlifvade med det allmänna bildade medvetandet.

Det korta men sakrika arbetet sönderfaller i två hufvuddelar, hvilka dock sins emellan äro af ganska olika värde — »frihetstidens epoker» och »frihetstidens kulturlif». Det är bokens första hälft, som bär den och gifver den dess egentliga märkvärdighet. Professor Stavenow är framför allt en politisk historiker. Själf har han en gång, med anledning af den kända fejd om kulturhistoria och politisk historia, som blossat upp i fråga om Lamprechts så omstridda framställning af Tysklands häfder och dennes många manifest för en kollektiv och ekonomisk historieforskning, förfäktat statslifvets plats som kulturens högsta, mest omfattande begrepp. En sådan ståndpunkt kan diskuteras, men visst är, att den passar honom själf, ty hans eget öga är långt mer öppet för den statsliga organismens socialpolitiska lif än för de andliga och materiella faktorer, som djupast påverka de enskilda — och

massorna inom ett folk. Studier och personlig anläggning i förening hafva låtit honom, som de flesta af våra historici, framför allt vända själ och eftertanke mot de statsliga och politiska problemens lösningar, och det är i framställningen af dem, som professor Stavenow i eminent grad förenar faktisk insikt och spekulativ förmåga.

Några ypperliga inledningssidor skildra i korta drag den svenska statens utvecklingsperioder. Det är först forntidens sago-Sverige — »Svearnas land, som Ansgarius påträffar, och som under Erik Segersäll i kamp med de andra skandinaviska statsbildningarna når en kortlifvad nordgermansk stormaktsställning». Det är medeltidens katolska och ridderliga Sverige »såsom en lem i den stora latinska universalvärlden». »Det är Folkungarnas Sverige. Det är ock unionstidens, då samma svenska stat håller på att växa samman med de öfriga skandinaviska rikena till en enda storstat och ett enda folk, men under mödosam kamp bryter sig ut ur denna union för att lefva sitt eget lif i begynnande känsla af individuell folkart gent emot danskar och norrmän». Det är vidare reformationens Sverige, »då den svenska staten såsom målsman för protestantisk tro och germanskt folkväsen söker sammanfatta det norra Europas spridda germansk-lutherska folkelement till en storartad maktbildning, som på samma gång skulle utgöra stödet och hufvudsätet för dessa idéer i den europeiska odlingens inre brytningar och bilda samma västerländska kulturs försvar och vapen gent emot Rysslands barbari». Det blef Östersjömonarkien med dess halft skandinaviska, halft tysk-

baltiska byggnad. Med Karl XII slutligen störtades detta rike, och det nya nationella Sveriges historia begynner. »Sverige hade ensamt fått uppbära kampen mot den moskovitiska kolossens första stora ingrepp i den västeuropeiska världen och därför fått lida och falla.» Efter denna katastrof födes det moderna Sverige, och frihetstiden med sina jäsande motsatser af det förgångnas traditioner och det nyas plikter, sin bullersamma oro, sina tusen initiativ är denna nya tids målbrotts- och ynglingaålder.

Efter denna glänsande inledning begynner teckningen af frihetstidens socialpolitiska utveckling. Fint visar författaren hur det konservativt-byråkratiska draget öfver 1719 års revolution kommit som ett utslag af den konflikt mellan kungamakt och byråkrati, hvilken Karl XII:s försök att införa envälde i förvaltningen vållat. Sedermera följer bokens egentliga tyngdpunkt, den mästerliga skildringen af partiernas uppväxt, och hur den parlamentariska rörelsen störtar Arvid Horns byråkratiska diktatur. Med utomordentlig klarhet följes här hatt- och mösspartiets organisation och påpekas deras ömsesidiga raison d'être, samt hvilka djupt rotade åskådningar och intressen de företrädde. Efter denna psykologiska motivering ter sig partikampen dubbelt fängslande och med en ständigt ökad dramatisk stegring skildras dess förlopp, intill ur 1760-talets parlamentariska anarki det konstitutionella konungadömets idé växer fram. Liksom ett ståndintresse var själfva häfstången för 1719 års revolution, blir ett sådant på nytt bestämmande vid Gustaf III:s statskupp, i det de ofrälse ståndens

agitation mot adeln åter dref den till endräkt med konungamakten, och en logisk antites omsluter så hela tidehvarfvet. Under framställningens gång tecknas frihetstidens ledande män, Arvid Horn, Karl Gyllenborg, Karl Gustaf Tessin, Samuel Åkerhielm och Jakob Serenius. Äfven de korta karaktäristikerna öfver dessa riksdagslifvets ryktbarheter utmärka sig genom stor klarhet, rättrådig fördelning af ljus och skugga. Här fattas blott en smula djupare intimitet i porträttskisserna, och med någon förvåning saknar man bland de skildrade A. J. von Höpkens höga gestalt. Men, som denna skildring i sin helhet är utförd, på blott ett sjuttiotal sidor, är den ett mönster af skarpsynt reda och stark iakttagelse och den idérike historiske betraktaren, som ser klart och djupt in i tingens hopkedning, möter på hvarje blad.

*

Den andra hälften af Stavenows bok, som behandlar »frihetstidens kulturlif», kan icke mäta sig med den förra. De luckor vid bearbetningen af ett ämne, hvilka författaren i sitt förord med skäl nämner såsom »gärna följaktiga med föreläsningsformen», falla så godt som alla på detta område, och det är icke utan, att man här finner viktiga och karaktäristiska sidor af periodens odling så flyktigt vidrörda, att läsaren knappast kan erhålla någon distinkt bild — eller rent af öfverhoppade. Men ännu mer än af dylika brister, förorsakade af knappt tillmätt utrymme, lider här framställningen

af en viss osäkerhet i uppfattningen af tidens andliga processer, af något sväfvande i själfva föreställningen om den dåtida idéföryngringens källor och förlopp. Kunskapen kväller här ej längre ur första hand, och hur fint och smakfullt författaren gjort sin sammanställning efter andras arbeten, måste dock kontrasten just med den så självständiga första afdelningen af boken låta denna senare verka skematisk och konventionell. På dessa sidor saknas det personliga intryckets slagruta och den vibrerande instinkten för själfva rytmiken af ett tidehvarfs andliga rörelser.

Brorslotten af framställningen är här ägnad frihetstidens vetenskap och vitterhet. Med skäl framhäfver författaren tidens vetenskapliga ansträngningar och triumfer, och det är icke fråga om, att icke också denna blomstring betecknar tidehvarfvets rätta storhet. Men skildringen kunde här varit långt mera stringent. Näppeligen är den kraftöfverflyttningens lag tillräckligt påpekad, genom hvilken det karolinska Sveriges krigs- och äfventyrsfolk med den heroiska fantastiken vänder sin energi mot de så motsatta exakta studierna, och icke ett ord är nämndt om den fläkt af äfventyr af gammalsvensk art, som också omsusar denna första generation af naturvetenskapsmän, hvilka från »Ultima Thule» resa öfver Europa och komma hem med berömda namn. Sammanhanget med den allmänna kritiska tidsandan under »det matematiska och mekaniska århundradet» är också för lätt betonadt — ingen enda af tidens svenska lärda når till klarhet om sin lifsuppgift förrän efter fleråriga uppehåll vid utländska bildnings-

härdar. Äfven de fattigaste bland facklärda gifva sig ut på »vandrings- och läroår», på den mödosamma resan till parnassen genom utrikes högskolor, och inflytandet af de allmäneuropeiska tankarna var här hemma långt större och absolutare — och det inom alla fack — än författaren vidgår. Det afgörande här är för öfrigt i Sverige, som öfverallt annorstädes, »den kritiska andans uppvaknande». Denna riktning mot det pröfvande, iakttagande, tviflande och verifierande, som genialast förkroppsligats hos Bayle, är en lika viktig första orsak till periodens andliga lif, som uppkomsten af det parlamentariska sinnet för det politiska, och det kritiska genombrottet med Dalins och Ihres, And. Celsius' och Klingenstjernas generation bildar också i sin stad begynnelsen till det moderna Sveriges historia. Säkerligen gör författaren denna tids män för tama till lifsåskådningen. Alla de fyra nämnda t. ex., de mest typiska för frihetstidens äldre släkt, voro sarkastiska och skeptiska män, hvilka för den, som kunde granska hjärtan och njurar, säkerligen skulle visa sig stå fritänkeriet mer eller mindre nära, eller om de fasthöllo vid religiösa synpunkter, åtminstone löst sig från dogm och lära. Med hvilken höflig Montaignesk ironi berättas ej Celsius på dödsbädden hafva svarat sin själasörjare på hans tal om odödligheten: »Säger ni det, herr magister? Nå, rätt nu kommer jag i det tillstånd, att jag får se, hvad därutaf är sant eller ej».

Men författaren har alldeles ej gått in på filosofiens utveckling under perioden, och dock uppkom just under bekantskapen med Wolffs spekulation

och öfvergången från denna till upplysningslärorna den halft maskerade deism, som sedan blir sjuttonhundratalets typiska åskådning. Lämnad ur räkningen, som filosofien, är också medicinen, hvilkens öfvergång från den dogmatiska uppfattningen af människan som en maskinartad automat (en teori fotad på Cartesius' läror) till en organism, äfven hos oss försiggår under denna period och är så lärorik för hela kännedomen om tiden. Några ord om den nya andans inträngande vid universiteten och i de trånga skolrummen skulle slutligen hafva gifvit kapitlet om frihetstidens vetenskap en fastare hållning.

Framställningen af »vitterheten och konsten» är långt mera lyckad, antagligen tack vare de många goda förarbetena, och författarens omdömen äro allt igenom väl och smakfullt formade. De stora framsteg, som dikt och konst göra på 1750-talet i själfmedveten insikt om sin missions betydelse och sina utöfvares rätt till en hög och erkänd social position — det är först nu skalden programfast skiljer sig från yrkesrimmaren och konstnären från handtverkaren — hade väl särskildt af en kulturhistoriker bort framhäfvas med större skärpa.

När man framkommer med dylika anmärkningar mot en följd af populära föreläsningar, som de ifrågavarande, beror det på, att författaren själf i en stor del af sin bok skämt bort oss med en originalitet, mycket ovanlig i dylika publikationer. Sådan är den mänskliga otacksamheten, och hvar skärpt önskan är här en gärd åt författarens talang. Att en tids poesi, litteratur och konst hör till kulturhistorikerns

viktigaste material, därom finns ju intet tvifvel. För min del vågar jag tro, att äfven den rena historikern gör sig skyldig till en falsk förnämhet, som hämnar sig, när han lämnar åt sidan denna spegling af den tid, han studerar, eller på sin höjd med anslutning till några fackskrifter gör ett tanklöst huller om buller om »litteratur och konst». Ett porträtt kan lära en iakttagare lika mycket som en handskrifven karaktäristik, och en vitter afspegling af en tilldragelse mer än mången resande diplomats rapporter. Författaren till »Frihetstidens epoker och kulturlif» har ingen smak för de uttrampade vägarna i andra afseenden — det är därför man gärna på alla såge honom som en novatör. Hur som helst är han en ung maëstro, som skrifver beundransvärda sidor.

21 febr. 1899.

II.

KONUNG GUSTAF III.

Våra historici äro i allmänhet högst allvarliga män, hvilka betrakta glans och lätthet i den språkliga framställningen snarare med ett visst misstroende än med någon egentlig välvilja. Det adjektiv, en typisk svensk historiker kanske helst af allt önskar som loford för sitt skrifsätt, torde vara »flärdlös», och med detta vackra epitet menas icke så sällan ren likgiltighet för stilistisk konst. Man kan värdera denna motvilja för all slags retorik, uppskatta den vackra kärlek till uppgiften, som vill låta sannfärdigheten ensamt göra intryck utan någon

sorts anordning och prydnader, man kan hålla af sådan osjälfviskhet i framträdandet, utan att dock vara öfvertygad om, att stilens konst och liffullhet precis behöfde skada ett historiskt arbetes värde. En boks grundlighet behöfver dock icke — som det står i en gammal svensk roman — bevisas af dess tråkighet, och om i det hela de skarpa gränserna mellan poesi och humana vetenskaper visa tecken till att vilja försvinna, gäller detta i särskild grad den i mycket konstgjorda skillnaden mellan historia och diktning. Köttsliga syskon voro med skäl för grekerna de båda ämnenas muser, och oupplösligt har i självfva verket alltid de två gudinnornas handslag varit. Men ju mer diktkonsten blifvit en lifsförklarerska och lifsberätterska, och ju fullständigare, rikare bilder historien vill gifva af förgångna tiders och människors öden, dess mer hopslingrade måste de båda systrarnas vägar blifva. Stora historici hafva i alla tider, allt från Herodotos fram till Mommsen, varit stora konstnärer med poeters starka inbillningskraft, kombineringsbehof och sträfvan efter färgfull åskådlighet. Men äfven vår tids smärre historici visa sig gärna, till och med när de behandla torra och otacksamma uppgifter, måna om språkets glöd och fart och röja ofta, att de låtit tanke och penna gå i lära hos den vetenskapliga sanningens skenbart mest afgjorda antagonister, hos poesiens lögnare och fantasiens sannsägare. Det skulle knappast vara en paradox, om man sökte bevisa, att i Frankrike alltifrån romantiken under 1800-talets midt flera till och med af landets allra största poeter funnits bland historikerna. Jag tänker på Michelet,

Thierry, Taine och andra; och snart sagdt hvilken modern fransk historisk undersökning, man slår upp, öfverraskar angenämt genom framställningens konstnärlighet i stil och komposition, genom värme och kolorit. Den kritiskt empiriska riktningen vänder också mot diktning med historiska realiteter många moderna andar, som i forna dagar skulle blifvit rena poeter eller romanförfattare.

I Sverige är förhållandet annorlunda. Våra historici äro — med flera lysande undantag — liksom rädda att gifva en historisk skildring ett lifligare tempo och en djupare konstnärlig genomarbetning. Äfven hos våra berömda, i många andra afseenden beundransvärda historiska framställare kan stilen trötta genom sin blodlöshet och sin brist på relief för ögat, och man kan till exempel läsa långa karaktäristiker öfver historiska gestalter, gjorda med underligt allmänna och abstrakta ord. Detta beror säkerligen mera på öfverdrifvet puritanska principer än på oförmåga, och den träldom under det historiska dokumentet, som framträder i åtskillig svensk historieskrifning och som tyder på det byråkratiska draget i nationen, hindrar också ej sällan den konstnärliga framställningen.

Den historiker, hvilkens sista, förträffliga lilla arbete om Gustaf III här skall påpekas, Ludvig Stavenow, tillhör afgjordt de bästa af våra historiska stilister. Hans följd af föredrag öfver Gustaf III, som ingå i den utmärkta serien af populärvetenskapliga föreläsningar vid Göteborgs högskola, äro till och med synnerligen väl formade, om man också här ej sällan saknar den lefvande detaljen och det

målande ordet. Historia är dock i sista hand rekonstruktion af det förgångna — och är det icke en ostridd fördel att se en rekonstruktion lefvande för ögat?

Professor Stavenows nya arbete om »Konung Gustaf III» är en fortsättning af hans ypperliga skildring af »Frihetstiden». Kanske fanns det i teckningen af partitidehvarfvet flera nyheter i synpunkter och uppfattning än i denna bok om den så omskrifne »tjusarkonungen». Andra hafva förut sett Gustaf III:s karaktärsutveckling med just samma kurva från svärmeri och hänförelse till våldstrött egenmäktighet, som Stavenow, och också ungefär som han sökt förklara orsakerna till den process, som af 1772 års konungslige lyckoslösare gjorde 1789 års hårde envåldsman. Men denna psykologiska skildring är, om icke ny, dock genomförd med mycken sanning och konsekvens. Och särskildt är det ett moment i denna karaktärsutveckling, som Stavenow belyser klarare och bättre än någon af sina föregångare, ett flera gånger återkommande och alltid öfverraskande drag i konungens själshistoria. Det är hans förmåga att växa med de stora och afgörande situationerna, hvad författaren med en lycklig formel kallar »den rikt utrustade personlighetens förmåga att under ett starkt tryck af de yttre omständigheterna sammanfatta och behärska sitt eget väsens skiftande böjelser och anlag för lösandet af en stor uppgift, hvars nödvändighet han inser och som han icke kan undandraga sig». Detta snille på tronen med de otroligt många intressena och de kvicksilfveraktigt lätt skingrade

tankarna behöfde den hårda stöten utifrån ett enda håll för att samla all sin spridda energi och sin personlighets alla delade möjligheter. Men denna spänstighet inför de stora ögonblicken, efterföljd af trötthet och vankelmod under det hvardagliga arbetets långt mindre fordrande men också mer hvardagliga tider, är säkert ett lynnesdrag för många fantasimänniskor, som blott känna luft under vingarna i farans och vågstyckenas högtidsstunder. Med mycken finhet och sanning har Stavenow i sin analys af Gustaf III:s utveckling användt detta grepp och så lyckats få en inre psykologisk rytmik i sin skildring af konungens historia med årens nervöst spridda kraftförspillning och de heroiska timmarnas mäktiga och imponerande samling.

I det hela är det eget att se, hur författarens framställning växer mot slutet, och det oaktadt han själf upprepade gånger framhäfver, att Gustaf III försämrades med åren, mer och mer förlorade den gloria af ung, rättvis segrare, fylld af ädla, lyckliggörande uppsåt, som omstrålade honom vid början af hans regentbana. Med från sin ståndpunkt berättigad skärpa betonar författaren denna moraliska förskjutning af de goda egenskaperna hos konungen, som allt bjärtare lät egoism och nyck träda i förgrunden, och ändock blir Stavenows skildring först riktigt varm och lefvande på slutet. Hvarpå kan detta bero? Sannolikt på, att författaren här icke är bunden af någon föregående framställning med dess redan gjorda fördelning af ljus och skugga. Odhners stora verk öfver Gustaf III har ännu icke hunnit längre än t. o. m. 1786, och Stavenow är

för konungens sista, mest dramatiska lefnadsepok på sätt och vis själf banbrytaren utan föregångsman. Åtminstone saknas här, trots rikedomen af enstaka undersökningar, en sammanhängande historia. Också blir Stavenow nu omedvetet friare och mer ryckt med af ämnet. Men orsaken till framställningens stegrade intensitet är nog också en annan. Trots sin strängt objektiva syn på konungen, känner författaren, att Gustaf III vid denna tid i sin ensamhet, i sin själs brottning mellan nya och gamla idéer, i sin tvungna strid med adeln, blifvit en tragisk personlighet, som ingjuter sådanas obetvingliga sympati. Halft mot författarens egen vilja fyller denna känsla hans själ och gifver ord och uppfattning ökad värma.

Denna afdelning af Stavenows bok är också särskildt fängslande och värdefull. Här finnes mycket att taga vara på. Det är t. ex. en njutning att en gång se oförbehållsamt uttaladt, att Gustaf III:s ryska krig, trots all äfventyrlighet, som ingen velat försvara, dock hade ett oförnekligt inre berättigande. De menlösa politiska kannstöpare, som utan djupare insikt i saken, klagat öfver det »öfverflödiga» kriget, böra läsa, hvad Stavenow skrifver om freden i Värälä. »Det fanns dock därjämte ett annat resultat, som kanske icke var för dyrt betaldt. Först nu erkände Ryssland Sveriges fulla frihet och makt öfver sin egen författning. Först nu uppgaf det definitivt alla tankar på att återinföra 1720 års statsskick och afstod från alla förbindelser med Gustafs motståndare inom Sverige. Detta var en vinst af beståndande värde, hvarigenom Gustaf först

fullbordat Sveriges befrielse ur Rysslands våld. Det var fulländningen af 1772 års revolution från yttre synpunkt.»

I åtskilliga andra punkter kan dock en annan uppfattning än Stavenows framträda. Särskildt synes han med allt för len och lätt hand vidröra Anjalaförbundet och se den adliga oppositionen mot Gustaf III i väl förskönad dager. Helt säkert beror åskådningen i denna invecklade fråga mycket på, hvilken väg man kommit in i tidens förhållanden. Den, som skrifver historia i stort och framför allt håller sig till officiella akter och dokument, kan lättare tro på den gustavianska adelns ideala motiv i dess hänsynslösa, ej sällan rent fosterlandsförrädiska strid mot monarken, än den, som genom memoarer och bref kommit bakom kulisserna och sett, hvilka personliga och ofta små bevekelsegrunder af fiendskap, sårad fåfänga, maktlystnad och bristande solidaritet, som ligga under många af riddarhusdemagogernas klingande deklamationer. Hvilken vändning hela Sveriges öden tagit 1789, om ej konungen gjort sitt statsstreck, är ej lätt att säga. Men äfven om man läser detta års historia hos en hans förklarade motståndare, som Adlerbeth, framträder — synes det mig — Gustaf III:s känsla för sakernas verkliga läge så oändligt mycket allvarligare och starkare än hans doktrinära motståndares. Den vältalighet, som är konungens, är tingens egen, verklighetens, som med sitt maktspråk af »la force des choses» krossar bokstäfver och papper.

Men äfven där man icke delar författarens meningar, är han tankeväckande och intressant, och

ett fast, ej sällan gripande allvar talar mångenstädes ur hans lilla vackra skrift.

En enda detaljanmärkning vill jag till sist framföra. Det gäller det ofta upprepade påståendet, att »sedeslösheten» vid hofvet begynt med Gustaf III och icke ägt några traditioner från hans moders tid. Detta är endast sant, så till vida som Lovisa Ulrika själf hade stränga begrepp och fordringar på detta område, men hvad hofvet angår synes det, att döma af många bevarade memoarer och anteckningar, varit under hennes tid lika fritt som sedermera både i ton och lefverne. Skillnaden är blott en ökad polityr, kommande med Gustaf III. Och går man längre tillbaka i tiden, har man svårt att tro, att det var bättre under den opera-buffa-artade konung Fredrik I, högstsalig i åminnelse. I det hela är säkerligen sedehistoria det fält, där forskarna nöja sig mest med allmänna talesätt. Jag minns mig knappast ha läst någon historisk skildring från något tidehvarf, i hvilken det icke funnits åtminstone en antydan om att »sederna började försämras».

Men med en och annan sådan konventionell vändning, som man märker mer hos författaren än hos andra, därför att han eljes ser med egna ögon och vid, ej sällan djup blick, är boken om Gustaf III ett synnerligen lärorikt och fängslande arbete, buret af en allvarlig, fin personlighet.

15 januari 1902.

VÄRLDSLITTERATUREN.

URVAL OCH ÖFVERSÄTTNING REDIGERAD AF HENRIK SCHÜCK.

Bland årets skönlitterära publikationer intager den omfångsrika och förträffliga antologi, som under Henrik Schücks redaktion begynt utgifvas och för en tidsperiod — renässansens — redan föreligger afslutad, ett hedersrum. Professor Schück har med detta välbehöfliga arbete ännu en gång visat, att hans praktiska blick för sitt ämne och dess utbredande i allt vidare kretsar står i jämnhöjd med hans fullkomligt enastående vetenskapliga nitälskan. Det är en förträfflig tanke att bjuda studerande af alla sorter — och i förhållande till »världslitteraturen» kunna vi alla hela lifvet igenom förblifva »studerande» — ett stort urval af de olika ländernas mest betydande diktning. Det sätt, hvarpå planen förverkligats, är också synnerligen förtjänstfullt, som icke annat var att vänta med en sådan redaktör. Om man det oaktadt kommer med påminnelser och önskemål, beror det kanske först och främst på hela publikationens onödigt vågsamma titel. »Världs-

litteraturen i urval»! Det erinrar onekligen om det gamla franska skämtet: »Paris i en butelj»! En sådan rubrik för mer än nödvändigt tankarna till de kanske oundgängliga luckorna.

Verket är tänkt i trenne stora serier. Den första omfattar den antika litteraturen — Hellas och Roms — den andra medeltidens, den tredje renässansens. Längre än till 1600-talets början vill icke arbetet sträcka sig. Redaktören anser, att från och med detta sekel begynner i diktkonsten den nya tid, inom hvilken vi själfva på sätt och vis ännu lefva, och den intresserade finner för litteraturen f. o. m. 1600-talet lätt sin läslust tillfredsställd, antingen genom originaltexter, hvilkas språk icke längre företer något ålderdomligt och svårbegripligt, eller genom talrika öfversättningar. Arbeten äfven af första rang, som äro allmänt spridda — såsom Shakesperes dramer i Hagbergs nära nog klassiska försvenskningar — hafva också med fog uteslutits från publikationen, liksom valet af de medtagna verken i det hela mer gjorts med litteraturhistorisk än rent estetisk ledtråd.

Alla dessa principer äro sunda och riktiga, och särskildt tacksam är man därför, att diktverken så vidt möjligt meddelats fullständiga och utan stympningar. Men vid realisationen af planen undrar man dock öfver ett och annat. Från antiken saknar man i programmet ingen mindre än Roms allra största skald, författaren af den yppersta filosofiska lärodikt, som någonsin skrifvits — Lucretius. Det skulle väl dock icke hafva stött på några svårigheter, att med samlingen få införlifva de goda öfversättningar,

som gjorts från Naturens epos af den alltför tidigt bortryckte Emil Fehr. Från den eljes rikt och väl representerade medeltiden saknas alldeles de populärt så kallade keltiska dikterna — Tristan och Isolde, Lancelot, Graal och Parsifal, hvilka dock den moderne läsaren nog alldeles särskildt gärna lärde känna i någon af de ursprungliga medeltida behandlingarna, så oändligt som dessa ämnen behärskat nutida poesi och fantasilif. Från renässansen äro egentligen blott tvenne länder representerade — Italien och England. Godtyckligt måste det alltid förefalla, att den spanska diktningen ej alls är företrädd i samlingen, och om försvaret för dess uteslutande i programmet gäller en smula den gamla satsen: »qui s'excuse, s'accuse». Ty hvarför skola t. ex. J. Th. Hagbergs försvenskningar af Calderon kallas mer kända än t. ex. Kullbergs af Ariosto, som medtagits? Och å andra sidan äro flera af Spaniens allra största teaterförfattare så godt som okända och oöfversatta hos oss — t. ex. Tirso de Molina och Alarcon, och hvarför skulle icke deras arbeten vara lika viktiga för att förstå Calderons och Lopes teater som Webster och Ben Jonson för att förstå Shakesperes? Att Frankrikes renässans endast och allenast är företrädd af Rabelais (dristigt och kvickt försvenskad af docenten Mortensen) är också väl bristfälligt. Om äfven alla poeter från franska 1500-talet lämnades ur räkningen, borde dock ännu en prosaist ha varit med, den, som var sin tids allra bästa hufvud, som Anatole France är vår tids — Montaigne.

Dock, ifråga om ett dylikt urval skall alltid

det subjektiva tycket fälla sista utslaget, och nödvändigheten att hålla publikationen inom rimliga dimensioner har nog också orsakat mer än en orättvisa. Som samlingen nu föreligger, är den trots brister och ensidigheter likväl synnerligen intressant och förtjänstfull och kan icke nog varmt rekommenderas alla, som vilja skaffa sig en estetisk bildning med djupare rötter än dagens. Ingenting kan vara nyttigare för en läsares omdöme och andliga per-spektivkänsla än att i stilla timmar genomgå dessa gamla diktverk i de goda öfversättningar, hvilka här bjudas, och med de sakrika och korta inledningar, som beledsaga dem. Utom nöjet att känna, att litteraturen icke begynner med Ibsen och Strindberg, och att de yngsta till och med alltjämt kunna hafva ett och annat att lära af de gamla, skall denna läsning bereda stunder af rik njutning. Stora men oklara skaldeskuggor skola under denna lektyr få lefvande konturer, och månget verk, som förut blott varit ett namn, ofta hördt, men tomt som bjällerklang, kan genom studiet af denna publikation få den oförglömliga bekantskapens värma.

Tolkningarna äro till dels gamla, men väl förtjänta att omtryckas och blifva allmännare kända. Hur många hafva njutit af Feilitzens fina öfversättning af den medeltida vårsagan Aucassin et Nicolette, eller af Erland Lagerlöfs sällspordt saftiga försvenskning af Theocritos' idyller? Men stora mängden af dessa öfversättningar äro nya och gjorda för publikationen. Det har därvidlag visat sig, att mer än en lärd forskare eller noggrann skolman äger beaktansvärd poetisk formbegåfning. Lektor

E. Staaff har lämnat en omsorgsfull och klingande version af Sofokles' Oidipus, och lektor H. Bergstedt har smakfullt lyckats med ett sådant kraftprof som att försvenska Pindaros. Docenten E. Staaff har visat sig som en smidig och mångsidig tolkare af den franska medeltidspoesi, hvilkets språk är hans katederämne, och docenten E. Meyer har öfversatt tre italienska renässansverk och fint återgifvit både det gamla sångspelets yppiga melodik och den gamla komediens ordrika fart.

Dock, den utan jämförelse största insats, som gjorts i detta hänseende, kommer från poeternas egen krets. Det är Tor Hedberg, som på svenska omdiktat ej mindre än trenne stora engelska teaterstycken — de fylla ensamt en hel diger volym. Det första af dessa skådespel, den anonyma tragedien Arden of Feversham, är en rå och brutal skapelse, som långt mer — synes det mig — förebådar den folkliga melodramen än det moderna sorgespelet. Skulle icke t. ex. ett af Marlowes stycken gjort läsarna mer glädje? I hvarje fall har Hedberg gifvit en ytterst kraftfull och energisk tolkning af detta mördardrama. De två andra arbetena äro däremot mästerverk af första ordningen, som man läser med häpnande beundran och spänning — Websters sorgespel från Italien Vittoria Corombona och Ben Jonsons Volpone. Att båda dessa stycken stå i jämnhöjd med Shakesperes bästa verk, lider intet tvifvel. Websters tragedi är en af de mest brusande och blodöfverfyllda diktningar, som världslitteraturen äger. Det är en lidelse och en storm i denna titaniska mål-

ning af renässansens Italien, som kunde gifva drifkraft och ånga åt ett tjogtal moderna sorgespel. Detta vilda jättedrama bäres af en fantasi af dämonisk styrka och omsusas af den stora dysterhet, som mörkrets ängel bär på sina vingar.

Ben Jonsons Volpone är säkerligen också en af de starkaste och hvassaste människoskildringar, som den komiska satiren ristat på sin tafla. Kulten för guldet, hur det tillbes med hädisk fromhet och bestialiskt raseri, har näppeligen skildrats större (utom af Balzac), och äfven detta stycke har proportioner, för hvilka litteraturens sedvanliga mått ej räcka till.

Båda dessa mäktiga och hos oss säkert så godt som okända diktningar äro af Tor Hedberg försvenskade med stark och flödande ingifvelse.

Det är sålunda en sällsynt värdefull publikation, som H. Schück föranstaltat, då han satt i gång detta stora öfversättningsurval, och de två nu färdiga band, som föreligga fullständiga och omfatta hela renässansperioden, är den mest gedigna bok, som en diktens vän kan gifva i julgåfva.

20 december 1902.

SVENSKA AKADEMIENS HANDLINGAR.

13:de delen.

Den nyss utgifna delen af Svenska akademiens handlingar, utgörande dess årsbok för 1898, bör icke obeaktad förbigås af litteratur- och konstvännen. Åtskilligt i denna volym, liksom i en massa af dess föregångare, faller nog inom det akademiska privatlifvets område och kan näppeligen intressera en profan allmänhet. Flärdfritt och smakfullt, älskvärdt genom sin finhet och måtta är utan fråga den siste invaldes, dr K. A. Melins, inträdestal öfver C. A. Kullberg, men den skicklige Tasso- och Ariostoöfversättaren var icke som personlighet och än mindre som begåfning af den rang, att en minnesruna öfver honom kan fängsla en vidare krets än fackmännens, om också det villigt medgifves, att denne kantige västgötske enstöring, som med »biblioteket till familj» drömde bort sitt lif öfver söderns mest smältande poeter, var en rätt intressant figur, och att hans ensamma lifsöde, deladt mellan italienska renässansens soligaste yppighet och knallbygdens karga förhållanden och natur, icke är utan en för svensk diktkonst ganska typisk tragik.

Akademiens enskilda lif tillhöra också de båda

i det öfliga ceremonielet ingående tal, som vid högtidsdagen i fjol höllos af dåvarande direktören, dr C. D. af Wirsén. Det första, öppningstalet, varierar det i den akademiska ritualen icke okända temat: tidens ondska. Det är Nietzsche, som det den här gången går ut öfver. Mot dennes »sällsamma och ohyggliga satser» sätter akademiens direktör och sekreterare kärlekens evangelium, och hur genomträngd dr af Wirsén själf är af detta evangelium, det kan man just här slående se af hans sätt att midt i sin polemik mot Nietzsches filosofiska åsikter inrycka ett belåtet meddelande om, att denne motståndare »i sin titaniska självförbländning mist sitt himlastormande förstånd och hamnat i en anstalt för sinnesförvirrade». Det andra talet är en versifierad välkomsthälsning till hr Melin. Det är, som alltid när Wirsén väljer versen till tungomål, af ädlare karaktär. Visserligen röjer också denna rytmiska retorik, att skaldens »sena» — för att använda en originell, men en smula riskabel liknelse ur hans dikt, »slappas af ibland». Ty, om också dr Melin icke är någon poetisk amerikafarare, synes Wirsén dock alltför mycket skildra honom såsom vitter stockholmsk söndagsseglare, när han om den nye akademisten skrifver:

Till Utöns strand
du längtar ofta från det fasta land;
hvar vik, hvar udde på den fria sjö
du känner från Landsort till Dalarö.

Men den Wirsénska hyllningsdikten rymmer också verkligt formfulländade ställen, och det vore

orätt att undanhålla läsaren en så utsökt passage, som följande karaktäristik af Ariosto och Kullbergs öfversättning af Orlando:

Här fladdrar nöjets fana rosa-skär,
Alcinas fägring trolsk, förförisk skiner;
i vapenfärd gå glada paladiner,
här härska slump och sprittande begär.
Blott någon gång mer öm blir romantiken:
när hon förband den sårade Medor,
Angelika fick själf sitt hjärtesår
och Roland blef på lifvets fröjd besviken.
Men Ariostos allvar snabbt förgår,
tjufpojken Amor vid hans bläckhorn står,
hos honom trumpenheten ej får fäste —
Giocondos saga är så lagom tam —,
han sjunger helst om eftergifven dam,
om bragd och älskogslust och huset Este.
Så nyckfull sång låg knappt för Kullbergs håg,
som hellre följde Gottfrids riddartåg,
och dock hans konst, och här fulländadt mogen
har blott ett enda fel, om man så vill —
som hos Ariostos kvinnor ej finns till —
det lilla fel, att vara alltför trogen.

Den sista vändningen liksom gången af det hela äro kanske väl Tegnérska (i ett af sina skoltal fäller ju Tegnér det bekanta yttrandet: »De vackra öfversättningarna äro såsom de vackra fruarna ej alltid de trognaste»), men hur elegant och lättflytande är icke här Wirséns vers!

Dock, hvarför man egentligen vill fästa den läsande publikens uppmärksamhet på denna del af Akademiens handlingar, är att dess hufvudinnehåll utgöres af en minnesteckning öfver en af den svenska konsthistoriens mångsidigaste och intressantaste ge-

stalter — Fredrik Wilhelm Scholander, den utomordentlige illustratören, den förträfflige arkitekten, den talangfulle akvarellisten, hvilken ju till på köpet, som om detta icke var nog, hade åtminstone »disjecta membra poetæ», fragment i sig af en skald och ansatser till en musiker. Det är Scholanders vän, professor C. R. Nyblom, som utfört denna ingående och kärleksfulla teckning. Den inledes med en i sin enkla värma förträfflig helhetskaraktäristik öfver Scholander, anknytande allt det oroligt spridda och mångfrestande i hans natur till en allmän svensk tendens att leka Ivar Vidfamne, till en för det svenska eröfrar- och äfventyrslynnet betecknande håg att lägga under sig mera jord än man förmår dyrka. Vår inhemska ordspråksskatt gömmer visserligen bland sin visdom äfven den kloka sanningen, »att den, som har många järn i elden, bränner gärna något». Men ehuru splittringens fara här inpräglas i en så mild form som möjligt, har icke ens detta råd till begränsning hos våra genier rönt mycken efterföljd. Tusenkonstnärskapet, hvilkets närliggande skuggsida är all-dilettanteriet, har lockat på afvägar mer än en af vår odlings stormän, och det har därigenom händt, att till och med jättekraft, när den blef delad, gifvit — om icke, som skalden skrifver — »dvärgagärning», så i alla fall allt för litet af hophängande monumentala arbeten. Men denna lust att spela på många instrument har också gifvit många af vår konsts och bildnings märkesmän ett egendomligt, tjusande, andligt vikingahumör, en frihet från skråsynpunkter och fackfördomar, som bedårar. Scholander är en ytterst karaktäristisk typ

för detta svenska öfversjudande konstnärssinne, som aldrig i någon uttrycksform finner det språkrör, genom hvilket det kan få fram ett öfversvallande fantasilifs alla bilder, griller och nycker, och som därför ständigt från penseln sneglar till pennan och från pennan till penseln tillbaka. Men om han själf njutit af dessa växlande försök, som aldrig tvingade honom till det hårda, dag efter dag förnyade arbete i en och samma fåra, som dock ensamt gifver den varaktigaste skörden, har han också mer än någon annan plågats af bristen på helgjutenhet öfver sitt lifsverk. En i en stund af djupt missmod nedskrifven, förr ej publicerad dikt af Scholander gifver ett bjärt uttryck för denna stämning af en förslösad rikedom, som aldrig lämnat den fulla räntan:

Han var en tok, som snart befanns
af bitar sammansatt.
Han bar en lappig doktorskrans,
af lappar blott var hjärnan hans,
en lapphög var hans skatt.

Han fått en bit af poesi,
en annan ämbetsprosa blott,
en — musikaliskt hyckleri,
en — byggnadskonst, en — måleri,
med mera smått — ej godt.

»Drag hädan!» — poesien bjöd,
»af lappigt skräp har jag fått nog.»
»Tillbaka!» ämbetsbudet ljöd;
arkitekturen ock sitt stöd
från polyhistorn drog.

Och måleriet sade nej,
musiken gjorde likaså.

O, du, som vill försöka allt,
tag varning af exemplet — ack!
Och se Acharii gestalt:
med krans och lappskrud — arme palt! —
Han lik en bubbla sprack.

Det är klena vers, som gifva syn för saken, men gripande ändock, och hur många svenska begåfningar kunde ej göra samma bittra skriftemål. Raketkistans eldar spraka åt alla håll och förgå, medan den ihållande strålvärmen från en sol, också af anspråkslösa dimensioner, låter frön spira och gro i oberäknelig rikedom.

Efter karaktäristiken följer i Nybloms teckning en vidlyftig skildring af Scholanders konstnärsutveckling, i hvilken minnestecknaren med stor pietet håller sig själf i bakgrunden och så mycket som möjligt låter sin hjälte föra ordet. Härigenom har också bilden af Scholander blifvit synnerligen lefvande. Långa stycken är det, som man hörde honom själf berätta sin rika banas händelser, och denna monografi har sålunda också blifvit ett synnerligen intimt dokument till vårt århundrades svenska konsthistoria. Här vimlar det af lustiga detaljer, framför allt i skildringen af konstakademiens djupa förfall under Scholanders elevtid, när i den högre arkitekturskolan undervisningen bestod af att öfverste Blom »läste högt ur en fransk öfversättning af Palladio, för att 'underhålla prononciationen', såsom han själf förklarade — och han behöfde det, ty han var Carl Johans enskilde arkitekt», och i perspektivlära undervisades af den konstbesynnerlige major Gers, som infann sig till lektionen i burrig peruk och

tofflor samt en papegoja på axeln. Synnerligt träffande äro också Scholanders skildringar af sina kamrater, när han lärde blifva murare, under arbetsförmannen, »Herr» Wahlberg, f. d. korist, lykttändare om vintern, »sjöng ofta körer ur 'Vattendragaren', men förtärde helst starka drycker» o. s. v. Utomordentligt intressanta bidrag till vår kännedom om de svenska artisternas vandrings- och läroår i utlandet under förra hälften af vårt sekel lämna också de anteckningar af Scholander, som Nyblom här användt. Mindre roande blir, som självklart, framställningen af Scholanders senare tid hemma. Så nationell han var till lynnet, så litet förstod han i det hela att göra sin konst befruktad af svenskt lif och svensk natur. I detta hänseende liksom i andra hade han släktdrag med flera af 1700-talets svenska artister, och det är något af en Sergel redivivus som talar, när han misströstar om Sveriges förmåga att hemma uppehålla en lefvande konst — »där är för mörkt, där är för kallt. Klimatet drager kroppen och sinnena till bordets och flaskans njutningar samt själen till det vetenskapliga grubblet, till tankens värld, till det, som mognar och medför resultat, hvari form och färg ej behöfva ingå som hufvudfaktorer».

De anmärkningar Nyblom gör om Scholanders konstnärsart äro synnerligen träffande och fina. Med rätta framhäfver han det teatraliskt barnsliga i målarens fantasi och det litterära i hans skapelsesätt. Konstnärens lifssorg, att han ej helt fått ägna sig åt måleriet, har man svårt att dela. Hans arkitektoniska skapelser äro dock vida solidare än hans

akvareller, hvilka ofta sakna ren målerisk charm. Han hade illustratörens hela läggning och brister — det var något ytligt i denna briljanta fantasi, och när på vår sista retrospektiva utställning hans och Egron Lundgrens bilder möttes i samma rum, kunde det ej vara tvifvel om, hvilken af dem båda, som var det rent måleriska snillet. Men en mästerlig illustratör var han skapad till, och dubbelheten mellan litteratur och konst blef hans lifs och verks stötesten. Huru som helst, står han som personlighet och elementär begåfning som en af våra lysande, och ingen, som blott en gång som barn sett den lille, brede mannen med det skarpt skurna, om tyska renässansens roffurstar erinrande hufvudet och den öfverströmmande genialiteten, kan glömma hans skepnad af i sten, ord och färg skönhetsskapande trollkarl.

30 november 1899.

SVENSK LITTERATUR I FOLKUPPLAGOR.

Bland de många förträffliga publikationer, som till främjandet af allmänna bildningsintressen utgifvas, förtjäna de billighetsupplagor af äldre svensk vitterhet, som under professorerna Lundells och Noreens öfverinseende utkomma, ett särskildt hedersomnämnande. Sällan hafva två män uträttat så mycket för att sprida lefvande kunskap och rätt förstånd på svenskt språk och svensk odling, som dessa båda Uppsalalärda, hvilka med brinnande nitälskan och flit förena öfverlägsen sakkännedom och nydanande, reformatorisk anda. Med de skrifter, om hvilka här är frågan, vända de sig till den bredast tänkbara publik, till skola och hem, till hvarje hus, där det finns håg och fristunder till läsning, och vilja genom billiga, men omsorgsfullt utgifna upplagor göra äldre och nyare verk ur vår nationella litteratur tillgängliga för alla och så — för att använda deras egna ord — »bidraga till vinnandet af det mål, hvarje svensk vitterhetsidkare ställer för sig: höjandet af kärleken till vårt land och folk genom klargörande af hvad som rör sig inom svenska bröst.»

Nekas kan ej heller, att hvarje sträfvan att öka

den läsande allmänhetens känsla för äldre svensk dikt är sorgligt välbehöflig. Hvar och en, som från barndomstiden haft sinnet öppet för läsning och poesi, måste göra den missmodiga reflexionen, att studiet af den äldre svenska vitterheten — äfven om man blott tänker på de rena mästerverken — är i ständigt aftagande. Våra föräldrar kunde Tegnér och Wallin utantill, de anspelade dagligen och stundligen på fru Lenngrens typer och Franzéns Selmasånger. Den gamla svenska poesien följde dem genom lifvet och gaf sin ideala festbelysning åt deras högtidstimmar och bemärkelsedagar. Ännu de, som hafva sitt födelsedatum under 1840- och 1850-talen, hör man långt oftare citera, mer förtroget och välbekant röra sig med den äldre svenska poesiens vändningar och gestalter, än senare tiders barbariska barn. Det är nästan, som den svenska litteraturtraditionens gyllene tråd en gång brustit. Gud vet, hur och när detta skedde, men det synes mig, som det börjat under epigonåldern på 1860- och 70-talen, då den inhemska alstringen (med få undantag) var så blodfattig och kraftlös, att läsare af alla slag vandes att gå öfver ån efter vatten och att söka sin andliga dryck i främmande länders poesi. 1880-talets föröfrigt så nödtvungna realistiska revolution vållade, är jag rädd, den slutliga brytningen med den gamla svenska diktningen genom att taga så godt som alla litterära utgångspunkter från andra länder. Afståndet mellan dagens hetsiga, verklighetsberusade poesi och den äldre inhemska sången tycktes med ens så långt. Sedan dess har klyftan bara ökats eller rättare sagdt, man har kommit

ur vanan att gå tillbaka, att vandra öfver spången och taga reda på, hvad som egentligen finns därborta: underbara, romantiska landskap med månsken öfver skogssjöarna, ståtliga, klassiska trädgårdsanläggningar med hvita gudastoder i terrassernas solsken, vackra, sirliga parker med lusthus, klockspel och kärlekstempel.

Om i denna stund ett frågecirkulär utsändes till landets bokälskande unga män och kvinnor af ungefär följande karaktär: N. N. behagade välvilligt uppgifva, hur mycket han kan utantill af Tegnér, Wallin och Geijer, hvilka han läst af Stagnelius' skådespel, hvad han anser om Vitalis' enslingsdikter, o. s. v., fruktar jag, att svaren skulle gifva en ganska nedslående statistik öfver den allmänna kännedomen om vår klassiska poesi. Känslan af, att förtrolig bekantskap med den nationella litteraturen för en svensk är hvarje estetisk bildnings conditio sine qua non, finns icke längre i vårt land. Unga smakorakel gå oförskräckt omkring och fälla domslut öfver svensk litteratur och nationellt lynne, utan att någonsin hafva läst en alexandrin af Lidner eller en stans ur »Lycksalighetens ö». Högvittra damer, som skulle rodna af blygsel och harm, om de misstänktes icke känna fröken Choses sista äktenskapsnovell, lefva i en deliciös okunnighet om »Atis och Camilla» eller »Critik öfver Critiker». Om icke händelsevis någon af de döda af en nyck kommer upp på dagens litterära modejournal (som Almqvist för ögonblicket), ligga våra gamla diktare lagerkrönta och glömda, med utmärkt högaktning förgätna, under vårdarna, och dammiga stå deras

skrifter på hyllorna — där det nämligen finns en plats för dem och allt utrymmet icke är upptaget af den sista landsmålspoesien och symbolnovellistiken, med ett ord af den vitterhet, hvilkens klassici och åldersmästare äro Ibsen och Strindberg.

Men nationell kultur är i litterärt hänseende just värnandet och upprätthållandet af traditionerna med de för landet specifika nyanserna i ton, stil och tanke, en ständigt fortgående andlig kapitalbildning, som icke låter något fruktbärande arf stå räntelöst. När man en afton sitter i Théâtre Français och ser Molière, hörande alla repliker halfhviskade ikring sig, innan de blifvit sagda på scenen, och känner, hur denne diktare, hvilken själf resumerar flera sekel af gången odling, ännu i dag, efter åter ett par sekel, är ett odödligt friskt språkrör för hans folks världskloka och lifskära klarhet, då förstår man, hvad enhetlig kultur vill säga. Vi hafva ingen Racine och ingen Molière, men vi hafva fullt upp med nationella diktare och skildrare, som spegla vår naturs och våra sinnens vemod och ysterhet, och att stå i lefvande beröring med deras verk, meddelar den känsla af andlig bofasthet och kraftförnyelse, som hvarje innerligt band med den jord man bebor, skänker. De gamla böckerna med sina skaldemedaljonger och förgyllda lagrar på pärmarna gömma långt mera lif än folk tror. Tagen dem bara till vänner och rådgifvare, och dessa stämmor skola säga mångt och mycket, förglömdt och ändock i botten välbekant, som kan gifva sol och tillförlit åt dagen.

Redaktörerna af den billighetsupplaga af äldre

svensk vitterhet, som här anmäles, hafva begynt i rätt ända, när de redan på skolbänkarna vilja skaffa inträde åt ett rikt urval af vår litteratur, och sedan tänka sig, att äfven de äldre skola frestas läsa dessa ungdomens böcker. I små häften, hvilka i pris ej nå upp till kronan, föreligger här redan en mängd förträffliga saker på vers och prosa med noggrant öfversedd text, korta inledningar och förklaringar till allt, som kan vara en nutida läsare främmande. Bland utgifvarna finnas flera af vår litteraturhistorias mest bevandrade män, och alla äro filologiskt och historiskt utbildade. »Fredmans Epistlar» äro så i urval utgifna af docenten R. Steffen, Kexels »Kapten Puff» af doc. E. Meyer, Kellgrens lyrik af H. Schück, »Fru Lenngrens Skaldeförsök» af Karl Warburg, Franzéns valda dikter och Dahlgrens kuriösa och roliga »Nahum Bergströms Krönika» af lektor B. Risberg m. m. Särskildt lyckad måste man benämna idén att medtaga i samlingen äfven förtjänstfulla och intressanta reseskildringar eller kulturhistoriska framställningar af svenska män, sådana som Anders Sparrmans »Resa till Goda-Hopps-Udden» och P. A. Säves gotländska skisser. Hur mycket finns icke här att återupplifva af glömd eller mindre känd litteratur från Björnstål till Gosselman och från denne ner till Egron Lundgren. Ännu har blott ett tiotal af dessa häften utkommit, men lika mycket är under förberedelse — däribland, efter hvad det synes, äfven öfversättningar från främmande språk. Dessa sista borde dock ännu så länge stå i efterhand. Om för spridningens skull behöfves mer direkt underhållande lektyr, kan man hänvisa till den äldre

svenska novellistiken, ur hvilken mycket kunde förtjäna att tryckas om allt ifrån Cederborghs dagar. Jag tänker ej blott på mer kända arbeten som Fredrika Bremers eller friherrinnan Knorrings, men äfven af de alldeles glömda sedeskildrarna på 1840—1850-talen finnas berättelser af varmt och lustigt svenskt tycke — exempelvis Kiellman-Göranssons Filurius, Jeremias Munters skisser m. m.

Vid sidan af denna större följd häften »för skola och hem», hafva professorerna Lundell och Noreen också till samma ändamål begynt en antologi för svensk dikt från 1850 till 1900, af hvilka den första afdelningen, gående fram till 1875, nu är färdig och bildar ett digert band, utstyrdt med författarporträtt — tyvärr inom ornament af en ganska tvifvelaktig smak. Ett dylikt urval blir alltid mer eller mindre en tyckessak, och äfven där det gjorts med så tydlig omsorg och efter så genomförda principer som här, kan man lätt hafva annan åsikt om hvad som bort komma med. Den, som skrifver dessa rader, skulle t. ex. aldrig såsom enda profvet af Orvar Odds prosaiska författarskap hafva valt den här inryckta biten, »En gastronomisk trio», då det finns i dennes skrifter både litterära karaktäristiker och stockholmska sedebilder af helt annan kvickhet och skärpa än denna matsedelshistoria om en böjelse, som alltid hört till undantagen i detta husmanskostens land. Äfven profven på Sturzenbeckers poetiska konst gifva näppeligen riktig föreställning om hans egentliga skaldebegåfning — de visa snarare den lyriske epigondiktaren än berättaren, hvilken som kåsör på vers slog an en ny ton i vår vitterhet.

Dock, dylikt hör som sagdt till de saker, som kunna diskuteras, och i det hela är också detta arbete synnerligen nyttigt och förtjänstfullt, och de korta teckningar öfver de olika författarna, hvilka inleda profven ur deras skrifter, utmärka sig för en liffull och otvungen ton, som är sällsynt i verk af detta slag.

5 oktober 1900.

EN FÖRYNGRAD SVENSK ANTOLOGI.

I.

Hur mycket ondt har icke sagts om antologier! Men med de många, som ropa pereat öfver dylika urval af dikter, har den, som skrifver dessa rader, aldrig instämt. Därtill har jag haft allt för mycken och oförgätlig glädje af en dylik antologi af svenska vers i mina gossår. Svea hette den, och på vignetten satt hon ännu som en götisk sköldmö på det traditionella mosskumlet. Bandet föreställde, om jag icke missminner mig, en stor gyllene lyra. Med hvilken vördnad betraktade man icke den lilla boken. Det var i sin art en liten bibel, innehållande den svenska diktens kanoniska skrifter. Inom dessa pärmar funnos — så föreställde jag mig åtminstone — vår poesis mästerstycken, Sveas vittra kronjuveler af oförvitlig glans, oomtvistlig äkthet och dyrbarhet. Hänförd läste man och aktsamt vände man bladen. Hvad fanns här icke allt! Tankediktning från 1700-talet, icke alltid lätt att följa, men berusande i sin stolta deklamation och sina praktfulla af antika hjältenamn och sagoaktiga ortnamn lysande strofer. Hur vidgades icke världen

i alla riktningar, medan man läste dessa oden af Gyllenborg, Oxenstjerna, Lidner! Egyptens pyramider skymtade i grafnattens månglans, och Akropolis' bländhvita marmortempel skeno bländhvita i Hellas sol. Fantasien fick vingar och flög mellan »Nova Semblas fjäll och Ceylons brända dalar». Tanken hisnade inför all denna oändlighet. Det var svindlande och ljuft, som när gungan lyfte från jordens fäste och man kände rymdens fjätterlösa frihet. Efter 1700-talets tankedikt kom 1800-talets romantik. Det var göthernas vintersaga, norrskensbelyst och stjärnströdd med asars och asynjors tåg öfver snön, tagande Svithiod i besittning, medan markens lifegna, dvärgar, tomtar och troll gömde sig i skog och berg. Det var fosforisternas sommarsaga med dess blomster- och fjärilslif, féer och prinsessor på i rosensken drömmande lycksaliga öar. Först med Stagnelius, den svenska diktens siste magiker, stängdes den fantasiens förtrollande värld, som romantikens demiurg skapat. Från och med Runeberg blef den svenska sången på en gång nyktrare och förtroligare, kött och bröd, från hvilken hvardagskost mer än en ung svärmare i gymnasistmössa längtade tillbaka till den romantiska taffelns nektar och ambrosia. Men hur mycket af äfventyrets förtjusning fanns ej kvar ännu i 48 årens politiska lyrik med klangen af marseljäsen bakom scenen, som satte blodet i svall och lät hjärtat klappa, hur mycken lockelse i världssmärtepoesiens dysterhet och hvilket ackompanjemang till all pubertetens trånsjukhet i Angelikadiktens grafsus af rytmiskt darrande aspar! Sist kommo de moderna — det var

egentligen Snoilsky, ädlingen från Sverige, som stolt trampade under sin klack Neros gyllene hus, »tidernas yngste son», hvilkens vers och legend gingo genom alla ynglingakretsar som en lefvande erinran om, att de rätta skaldelifvens tid ingalunda var förbi, men att den svenska dikten midt ibland oss sköt skott och blommade.

Men äfven långt bestämdare intryck meddelade detta »poetiska album» sina unga läsare. Medan de här gingo från skald till skald och lärde känna alla dessa stämmors mångfald och olikhet, vaknade för första gången en klar medvetenhet om poesiens väsen, individualitetens hemlighet och diktens rikedom. Jämförelsen — detta af kortsyntheten häcklade begrepp, men som för andliga fenomen är lika oumbärligt som för fysiska och utan hvilket kritik är lika omöjlig som fysik utan mått och kemi utan vikt — jämförelsen öppnade först blicken för diktkonstens olikheter, nyanser, gradationer. Här funnos stora skalder, hvilkas namn voro allbekanta, hvarför voro de stora? Det lärde sommarsuset och solspelet i »Hvila vid denna källa» — likaväl som orgelklangen i stroferna i »Dödens ängel» med deras resonans liksom genom ofantliga kyrkhvalf. Men här funnos också mindre skalder, ja, nästan obekanta, och den unge läsaren kände en sorts sällsam men djup tillfredsställelse öfver att också ingifvelsens lycka blifvit dem beskärd. Skyar och ansikten spegla sig icke blott i hafvet, men också i de små vattendrag, i hvilka barnen sätta ned sina båtar af bark. I alltför oåtkomligt och skrämmande fjärran skulle dikten legat, om den

blott varit de få stores privilegium. Det var en hela släktets tröst och upprättelse, att sången kunde kvälla ur många bröst blott med olika klang och styrka. Och vid sidan af en beundran, som gränsade till dyrkan för de store, drog emellanåt en hemlig sympati den unge läsaren till de sällan nämnda och litet bekanta. Det var kanske mången gång en känsla af lynneslikhet, mången gång hoppet att hitta något med orätt förbisedt, någon gång kanske också en dunkel och ridderlig medkänsla med de ensamma och glömda, som, också de, haft sina af inspirationen bönhörda stunder, som, också de, sjungit och förblödt. Så låg öfver alla, stora och små profeter, alla, som fingo vara med i den svenska diktens samling af utvalda, skaldeskimret, det höga och afundsvärda, och med vördnad var det ynglingen öppnade och slöt sin antologi af svensk sång.

Alla dessa minnen hafva åter vaknat i mitt sinne, då jag i dessa dagar genomgått en ny eller rättare en föryngrad antologi »Ur svenska Sången, ett urval af svenska dikter, redigeradt af Karl Warburg». Den nya boken har många olikheter med den föregångare jag minns från gymnasisttiden. Sköldmön på titelvignetten är försvunnen — ett numera alldeles omodernt poetiskt fruntimmer — och i stället för den onekligen enkla guldlyran har Alf Wallander till pärmen komponerat ett ståtligt sångens träd med gyllene blad och äpplen. Innehållet erbjuder också en mängd nyheter. Pärlbandet har fått en rad nya, präktiga länkar, men många af de gamla pärlorna återfinner jag, och i detta sammanhang

synas de mig lika beundransvärda, som när jag först lärde känna dem. Den enas silfverglitter, den andras tårglans äro oförändrade. Dikten, den goda dikten åldras sålunda icke, det är bara vi, som åldras. Det känns vemodigt, att genom bokens sidor bläddra fram till nutiden, vemodigt, men också stolt, när man med dessa ungdomsdrömmar i minnet i den nya antologien finner sitt eget namn och sina egna ord. Ty ännu i dag tycker jag oförändradt som den gången det vara det högsta af allt, det som mest är värdt ett människolifs hopp och sträfvan, att blifva ett af de lefvande bladen — om också det ringaste — susande på det sångens träd, som öfverskuggar ett folk.

Min ungdoms antologi var utgifven 1870 af bokkännaren och bokvännen Christian Eichhorn. 1883 utgaf Karl Warburg första upplagan af »Svenska Sången», som redan då tedde sig betydligt mer omfattande än Eichhorns samling. Den till denna jul utkomna andra upplagan är åter blifven en helt ny bok, mer omfångsrik än den förra. Man förstår lätt orsaken. Sedan 1883 har Sverige haft en ny lyrisk blomstring, hvilkens sommarskönhet och yppighet kanske bäst ses i en sammanställning af detta slag. Det har icke varit någon lätt uppgift att foga allt detta nya till den gamla stocken, hvilkens urval på sätt och vis skett som i naturen — helt enkelt genom de starka exemplarens och arternas fortbestånd och triumf öfver tiden. I fråga om det nya har årens kamp för tillvaron ännu icke visat sina resultat. Men äfven representationen för äldre tiders alstring erbjuder i denna nya antologi

betydande förändringar, lärorika att betrakta. I mångt och mycket har nämligen just under de tilländalupna decennierna med deras starka poetiska lif och ifriga litteraturkritiska arbete en omvärdering skett af många gamla värden. I sin mån är hvarje ny tid lik ett segerrikt parti, som kommer till makten — den ställer äfven i fråga om det förgångna sina män och tankar i förgrunden.

Öfverhufvud taget äro de kraf, som en dikt bör infria för att få åtkomsträtt till en plats i en verkligt representativ antologi, mångahanda. Först och sist afgörande blir naturligtvis den poetiska skönheten. Men då uppfattningen af den, som just nyss antydts, ofta skiftar med tidskiftena och står i beroende af väljarnas individuella smak och personligheter, är heller icke här det objektiva valet lätt att göra, om också det understödes af den allmänna omröstning, som småningom skänker de rena mästerstyckena sina obestridda hedersrum. I andra hand kommer fordran på det karaktäristiska för diktaren och hans tid. Det är litteraturhistorien, som söker de mest utpräglade profilerna och symbolerna för sin världsillustrering.

Men vid sidan af dessa synpunkter har antologilitteraturen ett par för sig egendomliga. En dikts rent stoffliga sida har säkert i en antologi större betydelse än i diktarens verk. Urvalets diktprof skall vara liksom en hållstation för minnet, en första utsikt in i ett främmande land, och kan därför icke vara nog sorgfälligt valdt med hänsyn till konkret åskådlighet. Af tvenne lika goda poem förtjänar i ett urval det företrädesrätten, som också har ämnets

väsentlighet. Skaldestycken som t. ex. Tegnérs »Karl XII» eller Heidenstams »Namnlös och Odödlig» bära, oafsedt konstnärligheten, redan genom motivens signifikativa och sinnrika makt just de drag, som hänvisa till antologiens folkliga popularisering. En icke värdelös roll spelar vidare för samlingar af denna art det rena affektionsvärdet. Sånger, som fått en allmän eller social nationell mission genom att tillhöra ett folks offentliga eller intima lif, genom att hafva vuxit oskiljaktigt samman med församlingens och familjens högtider, hafva naturligtvis sin gifna plats i en antologi. Och detta så mycket hellre, som dylika poem genom själfva sin vanlighet både erhålla en viss författaranonymitet och — så paradoxalt det kan låta — en egendomlig okändhet. Hur många människor, som på en svensk kyrkogård med böjda hufvuden lyssnat till »Snabba äro lifvets stunder», veta att denna grafvemodets sång är författad af Gustaf Henrik Mellin, den historiske berättaren, och hur många svenska sångare, som oräkneliga gånger uppstämt vårhyllningskören »Vintern rasat ut bland våra fjällar», känna mer än ett par strofer af denna dikt? Slutligen måste antologien taga vissa hänsyn till den klass af läsare, som bildar majoriteten af dess publik, ungdomen, hänsyn för lätta att begripa för att tarfva vidare omnämnande.

Alla dessa många och mången gång svårförenliga kraf har, synes det mig, professor Warburg ihågkommit, medan han gjort sitt om mycken takt, auktoritet och kärleksfull eftertanke vittnande urval. Om jag dock ägnar en kommande artikel åt en liten diskussion öfver det medtagna och utelämnade i

denna präktiga antologi, är det för att i min mån fullständiga bilden till litteraturvänners, läsares och undervisares tjänst. Och dessutom, det är kärt att få göra en dylik liten generalmönstring och få tala om dessa sedan ungdomen kända och beundrade, men allt djupare älskade mästerprof af svensk diktning.

II.

Egentligen borde hvarje svensk poetisk antologi börja med Georg Stjernhjelm. En ståtligare, mer nationell portalfigur kunna icke många litteraturer förete. Hur svensk i största mening var icke denne bredskuldrade dalmas med sin friska lifssyn, sitt världskära humör, sitt andliga vikingalynne, som oförväget drog på äfventyr i tankens och diktens alla väderstreck, den glade mångfrestaren, hvilkens verk äger jättetorsons imponerande och ofullkomliga hållning. Men det är visst icke endast det estetiska välbehaget, som talar för att göra början med en så betecknande och mäktig gestalt. Strängt taget begynner verkligen med Stjernhjelm den medvetna och individuella svenska diktens scriptura continuata. Den äfven i Warburgs antologi öfverhoppade stora perioden mellan Hercules' skald och Dalin är af den största betydelse för hvar och en, som vill förvärfva någon kännedom om den svenska poesiens innersta och fördolda källådror. Den bildar den stora introduktionen till hela vår skaldekonsts festspel, i hvilken redan anslås de motiv och melodier,

som känneteckna svenskt folklynne ännu i dag. När det gällde att påvisa vår yngste i bredare mening nationelle skalds — Axel Karlfeldt — härstamning och påbrå, pekade en språklig kritiker fint och riktigt mer än två sekel tillbaka på den kärnsunde Fridolins kärnsunde landsman, humleprisaren, stamfadern Georg Stjernhjelm själf. Hvem vet icke, att den Stockholmske gat- och krogvagabonden Lasse Lucidor i mörkt och ljust, dur och moll förebådar Bellman, eller vill icke kalla versifexen och slarfvern Runius hedersfarbror till alla våra ordvrängande och rimlekande onklar och farbröder ända ner till Sehlstedt? Exemplen skulle osökt kunna mångfaldigas. Sant är, att det närmare tillkommer litteraturhistorien och dess för studium afsedda krestomatier att tillgodose dylika folkpsykologiska och kritiska synpunkter. Men detta tidskifte mellan Stjernhjelm och Dalin erbjuder också en poesi, som, oafsedt alla bitankar på senare företeelser, förtjänar att lefva och därför borde vara med just i en för bred, allmän läsning afsedd antologi. Det är fråga om, huruvida svensk sång någonsin tonat uttrycksfullare än ur den ensamme Lucidors vintriga skymningsångest eller den på plågolägret fängslade Freses gudshängifvenhet. Och om en eller annan vers af dessa är jämförelsevis känd, hur många verkliga skalder från denna tid äro icke ens bekanta till namnen. Hur många känna Carl Johan Lohman? Det är en verklig poet, denne endast af fackmännen ihågkomne präst från det »Fredrikska» tidehvarfvet. Med rätta hafva hans förgänglighetskväden nått den folkliga anonymite-

tens och den religiösa uppbyggelsens djupa och långlifvade popularitet. Skillingstryck spredo ännu vid 1800-talets midt hans dödsbetraktelser, men utom specialisterna känna knappt forskarna hans poesi, i hvilken dock lika starkt som hos Wallin bibliskt svårmod och protestantiskt allvar smält samman till en malmklang af gamla kyrkklockor under mörk, nordisk vinterhimmel. Dock, viktigare än dylika enskilda fall är hela periodens — och särskildt dess karolingiska skiftes — starka pust af blodfullt lif och rik fantasi. Det är icke bara diktaren af »Lustvins gavott med de fem sinnena», Columbus, som kan kallas en af våra största kolorister, till hvilkens sensuella färgglöd ensamt vår nyaste diktkonst bjuder motstycken, hela tiden äger det varma, röda blodet, hvilkets drömmar och bilder öfverraska äfven hos de ringaste af dessa poeter. Det är renässansen, ungdomsruset i Sveriges mest storsvenska svenskhet, och det är dess ström af otämd inbillning och storhetstid, som man saknar, när antologien begynner midt inne i 1700-talet med dess kloka, men med få undantag så tunnblodiga och fantasisvaga människor. Man tänke sig en engelsk antologi, som först började efter den Elisabethska åldern och Milton. Med vederbörlig reduktion af alla proportioner blir intrycket detsamma ifråga om ett svenskt poetiskt urval. Jag vet mer än väl, att utgifvaren i denna punkt blott ogärna böjt sig för opportunistiska hänsyn: utrymmet och de svårigheter, som 1600-talspoesien genom sitt delvis åldrade språk anses bereda läsarna. Men man har svårt

att förstå, hvarför icke en antologi kunde få omfatta tvenne små lätthandterliga band: det förra från Stjernhjelm till och med Gustavianerna, det senare 1800-talets romantik, i hvilkets tecken ännu vår lyrik, trots allt, måste sägas stå. Hvad rädslan för de gamla texterna angår, synes den mig vara ett utslag af en felaktig princip i hela den moderna pedagogiken, sådan den drifves uppifrån våra högskolor och ner, underkännandet af det individuella kunskapsbegärets lust att brotta sig fram på egen hand. Allt skall serveras och utportioneras på tallrik. Om man tänkte litet mindre på patienternas magar! För ungdomen — och för den är ju en antologi såväl som alla andra dylika böcker i främsta rummet afsedd — är lyckan att förirra sig, gå vilse och hitta rätt igen större än man tror. När det gäller att lära förstå poesi, bör man resonera som när det gäller att lära simma: ut på djupet bara! Hvilket rus för en ung fantasi, som kastas ner i Shakespere eller Faust! Det är ansträngning att hålla sig uppe först, men sedan, hvilken lyckokänsla att simma midt i denna ocean, att känna elementernas svall omkring sig och se himmelns oändlighet öfver sig! I smått kan detta gälla den lilla ansträngning, som den gamla poesien förutsätter. Njutningen skulle blott ökas, därför att den var köpt med litet egen tankemöda, och den gamla poesien skulle ännu kunna binda de nya generationerna vid deras karolingiska förfäder och Sveriges storhetstid.

Såsom antologien nu ter sig, begynner den med Dalin. När icke Stjernhjelm börjar dansen, är detta också det enda logiska och rätta. Warburg, Dalin-

kännaren framför alla andra, har hedern af att för all framtid hafva fastslagit detta. Den galante Eichhorn begynte med Creutz' erotiska versnovell »Daphne». Urvalet ur Dalin visar emellertid blott poetens ena sida, skalden, skämtaren, den lekfulle och förtjusande idyllikern. Något poem, där hans sociala och nationella satir framträdde, borde hafva varit med, för att man skulle förstå hans roll af banbrytare och landsuppfostrare. Ty som sådan, rödjande — för att använda Snoilskys ord till Gustaf Vasa — en »vret» af ljust förstånd och human upplysning bland »fördom och fåkunnighet», är det, han inleder en ny epok och begynner en ny tid i svensk poesi. Efter Dalin följer en fin sammanställning ur fru Nordenflychts verk, visande henne såsom den subjektiva lyrikens egentliga grundläggare i vårt land, särskildt i de båda dikterna till Fischerström från hennes sista lidelses och lefnads år, underbara i sin känslas och sitt uttrycks renhet. Efter henne följa hennes båda uppvaktande kammarherrar, Creutz och Gyllenborg, den förre med »Daphne», där dock hans diktnings cherubinmusik tonar mindre rent och sinnligt oskuldsfullt än i »Atis och Camilla», den senare blott med ett par fabler och ett epigram. I fråga om urvalet från Gyllenborg är jag alldeles oense med utgifvaren. »Dygdens sångare», den kanske främste moralist och lärodiktare vår litteratur äger, framstår här som en behagfull poetisk »petit-maître». Bilden blir afgjordt falsk. I den föregående upplagan af antologien hade Warburg infört »Ode öfver Själens Styrka», just en af dessa tankedikter, som skänker den unge begåfvade läsaren en hälsosam

metafysisk rysning öfver ryggraden. Ansågs detta ode för tungt, kunde det ersatts af det utmärkta »Vinterkvädet», i hvilket Gyllenborg ståtligt hopsmält nordisk natur och stoiskt romardöme. Bellman måste i en antologi alltid bereda svårigheter. Det finns hos honom för mycket af det alldeles utomordentliga. Men man vill tänka »Epistlarna» i allas händer. Högre än i »Hvila vid denna källa» har säkert aldrig svensk sång nått. Det är underverkens underverk och borde icke saknas i en antologi, om »Ack du min moder», där Fredman växer upp till Shakesperska dimensioner, på grund af innehållet med rätta uteslutits. Mycken omsorg har utgifvaren skänkt Oxenstjerna — man saknar blott också hos honom något af det storslagna, som finns i hans reflexionspoesi. Hvarför icke t. ex. de sublima stroferna om »tystnaden» ur »Natten» (Dagens Stunder)? Den eljes riktiga grundsatsen, att icke meddela fragmentariska stycken af längre poem, gäller icke här. Ur dessa lärodikter kunna utan någon godtycklighet sammanhängande delar uttagas, som säkerligen i en senare tid med dess behof af öfversiktlighet skilts åt. Eljes är den gustavianska poesien synnerligen väl representerad med fint och klokt val för Kellgren, fru Lenngren, Leopold och Lidner. Efter dem låter Warburg tvenne af tidehvarfvets epigoner komma, Axel Gabriel Silfverstolpe och Johan Stenhammar. Ointressanta, osjälfständiga, obetydliga, kunde de saklöst varit borta och utrymmet i stället skänkts den store förnyaren, revolutionären Thorild. Ty det är säkert blott en akademisk konvention, att han icke kallas skald.

Hans »Göthmannasånger» tillhöra 1700-talets bästa svenska poesi med en nästan karolinskt malmklingande svenskhet. Kvädet om »bonden» borde stå i hvarje svensk antologi, och hvar svensk yngling kunna utantill strofer som följande:

Ingens herre, ingens träl!
sade våra fäder:
högsta rätt till högsta väl
alla, alla gläder.
Mången mycket kallar sitt,
men mitt väsend, det är mitt:
Denna sanning, vänner,
man i själen känner.

De stora öfvergångsskalderna Franzén och Wallin hafva behandlats med mycken pietet, och bättre kunna de knappt tänkas företrädda. Den borgerliga humorn, bordsvisan och bålpoesien med sin munterhet och sin litet syrliga doft af citron, representera Valerius och Wadman, och den sistes »Kungen och skomakaren» väcker verkligen beundran vid återläsningen. Den har en formell skärpa och åskådlighet, som starkt påminner om Béranger. Nu tager den stora romantiska böljgången vid, 1800-talets mäktiga, brusande poesi. Ling står som inledare, men blott med tre små strofer ur sin ofantliga alstring. Det är bortkastadt — antingen mera eller ingenting! I fråga om Tegnér gäller detsamma som om Bellman — »öfverflödets bryderi». Man är utgifvaren särskildt tacksam för att han medtagit den härliga erotiska dikten »Den döde» med sin gripande och mästerliga självkaraktäristik, denna dikt, som i

de Samlade Skrifterna genom den underligaste pia fraus gömts bland »Grafsånger». Hos Geijer saknas endast »Ensam i bräcklig farkost», den store historikerns med ett lutherskt allvar och sanningsmod klingande nyårspsalm. Romantikens exotiska afdelning är också väl tillgodosedd. Atterbom och Stagnelius behärska den, som rättvist är. Väl liten plats har kanske Euphrosyne fått — hennes skälmaktiga blom- och flickverser äro orättvist förglömda. Hennes »Fruktmånglerskan med tapperhetsmedalj» återfinner jag med verklig glädje. Den bildar en egendomlig och förbisedd mellanstation mellan fru Lenngren och Runeberg.

»Mitt lif är en våg» borde på grund af sitt affektionsvärde icke hafva uteslutits ur Nicanders samling. Buren af känd melodi, var den en hel tidsålders visserligen enkla poetiska lifsfilosofi. En riktig komplimang förtjänar Warburg för att på sitt rätta ställe hafva insatt Love Almqvist, hvilkens små sällsamma poetiska bilder verka mäktigt äfven i detta stora och valda sällskap. Man läse »Häxan i kung Karls tid», storartad, som alltid när Almqvist rör vid det ohyggliga och hemska, en etsning af en nordisk Goya.

Den senare hälften af 1800-talet, hvilkens poetiske stormästare Runeberg var, har erhållit en brorslott af utrymme och intresse. Diktprofven äro här nästan alltid väl och klokt valda. Fyndigt och skarpsynt har Warburg hos Blanche tagit »studentsången» ur »Läkaren», och så äfven gifvit intryck af en svensk vaudeville. Hos Sturzenbecker som för öfrigt i det

förträffliga urvalet gör sig gällande som den utmärkte poet han var, saknar jag »L'homme de la destinée», mest kanske som svensk genklang af kejsarlegenden och Napoleonspoesien. Men ett misstag synes mig utbytet af Nyboms Niagara mot hans ledsamma dityramb.

Hur rysligt skön den stunden skulle vara,
då Niagara uppslök Niagara.

Det är synd om ungdomen att undvara denna »dämoniska» poesi. Med rätt — framför allt som föregångare till Fröding — har Fredreck på Ransätt fått en plats i antologien, men att skänka honom nio sidor, lika mycket som Vitalis och nästan lika mycket som Stagnelius, är dock en stötande — disproportion.

Med detta hafva vi nått ned till de sista klassikerna, Rydberg och Snoilsky, och stå vid vår egen tid. Där är mönstringens intresse mindre. De lefvandes dikt står ännu under lifvets domsrätt. Deras verk ligga på allas bord, och man kan blott om den mycket fylliga representation, som förunnats dem, säga, att den är kärleksfullt gjord och rikhaltig. I fråga om valet har utgifvaren tagit diktarna själfva till råds och lyssnat till deras önskningar. Om poeternas förmåga af självfomdöme stundom kan diskuteras, kan däremot icke deras rätt att själfva bestämma, huru de vilja vara företrädda i en populär antologi, bestridas. Deras uppfattning om sin egen diktning och dess älsklingsbarn gifver slutpartiet i »Ur Svenska Sången» ett särskildt intresse, och icke

minst härigenom bör den nya antologien blifva läsarna kär. Hvad man kan anmärka — och dylikt är i viss mån alltid subjektivt — måste den utan fråga kallas den bästa, som finns, liksom den är den fullständigaste.

28 o. 29 dec. 1905.

——*

INNEHÅLL.